

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

І. О. Гродзинська, С. Г. Нездоймінов,
О. В. Гусєва, А. В. Замкова

ОСНОВИ РЕКРЕАЛОГІЇ (ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИЙ ТА МАРКЕТИНГОВИЙ АСПЕКТ)

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2014

УДК 338.48(075.8)
ББК 75.81я73
Д 36

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-6786 від 09.04.2013 р.)*

Рецензенти:

С. К. Харічков – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту зовнішньоеко- номічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету;

К. Д. Бабов – директор ДУ «Український НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України», доктор медичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України;

О. В. Садченко – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри менеджменту та математичного моделювання ринкових процесів Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова.

Авторський колектив:

д.е.н., проф. **Гродзинська І.О.**, к.е.н., доц. **Нездоймінов С.Г.**,
викл. **Гусєва О.В.**, **Замкова А.В.**

Основи рекреалогії (економіко-екологічний та маркетинговий аспект)

Д 36 [текст] : навч. посіб. / І. О. Гродзинська, С. Г. Нездоймінов, О. В. Гусєва, А. В. Замкова. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 264 с.

ISBN 978-617-673-257-0

Навчальний посібник «Основи рекреалогії (економіко-екологічний та маркетинговий аспект)», спрямований на формування у студентів теоретичних знань і практичних навичок з основ рекреалогії, ефективного функціонування підприємств, які належать до сфери рекреації та туризму, рекреаційного природокористування в контексті парадигми «зеленої» економіки. Розглядаються проблеми формування та функціонування територіальних рекреаційних систем, екологічної мережі в регіонах, рекреаційної інфраструктури, методи оцінки рекреаційних ресурсів, визначення соціально-економічної ефективності їх використання у сучасних умовах, маркетингові підходи щодо формування задоволеності споживачів рекреаційно-курортних послуг. Структура посібника побудовано за модульним курсом викладання навчальної дисципліни «Рекреалогія».

Навчальний посібник пропонується для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, фахівців сфери рекреаційно-туристичних послуг.

УДК 338.48(075.8)
ББК 75.81я73

ISBN 978-617-673-257-0

© І. О. Гродзинська, С. Г. Нездоймінов,
О. В. Гусєва, А. В. Замкова. 2014.

© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2014.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕКРЕАЛОГІЇ.	7
Тема 1. Сутність та мета дисципліни «Рекреалогія».	7
1.1. Мета та завдання дисципліни «Рекреалогія», її структура і взаємозв'язок з іншими курсами рекреаційного напрямку	7
1.2. Характеристика передумов розвитку рекреації	13
1.3. Основні категорії рекреації	17
1.4. Загальні функції рекреаційної діяльності	22
Тема 2. Основні концепції рекреації	31
2.1. Типологія концепцій	31
2.2. Гуманоцентровані концепції	33
2.3. Економоцентровані концепції	41
Тема 3. Територіальна рекреаційна система як об'єкт рекреації.	50
3.1. Територіальний характер рекреаційних систем	50
3.2. Компоненти рекреаційної системи	60
3.3. Моделювання рекреаційної діяльності	63
Тема 4. Природно-ресурсна складова рекреаційної діяльності.	72
4.1. Загальна характеристика видів рекреаційних ресурсів	72
4.2. Класифікація рекреаційних ресурсів	76
4.3. Рекреаційне природокористування	79
ТЕМА 5. Кліматичні та водні ресурси	85
5.1. Кліматоутворюючі рекреаційні ресурси	85
5.2. Медико-кліматична характеристика основних природних зон	89
5.3. Характеристика водних рекреаційних ресурсів України	91
Тема 6. Бальнеологічні та біотичні ресурси	99
6.1. Історія розвитку бальнеології в Україні та характеристика мінеральних вод	99
6.2. Види лікувальних грязей та інших природних джерел	101
6.3. Характеристика біотичних рекреаційних ресурсів	106
6.4. Ландшафт та його вплив на організацію туристичної діяльності	110

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ.	117
Тема 7. Методи та типи оцінки природно-рекреаційних ресурсів	117
7.1. Наукові підходи до оцінки природно-рекреаційних ресурсів	117
7.2. Особливості медико-біологічної та психолого-естетичної оцінки рекреаційних ресурсів	120
7.3. Технологічна та економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу рекреаційних територій.	124
ТЕМА 8. Напрями та заходи рекреаційно-оздоровчої діяльності	132
8.1. Валеологічні напрями розвитку рекреації.	132
8.2. Компенсаторний вплив кольоротерапії і арт-терапії	136
8.3. Апітерапія та анімалотерапія як заходи оздоровчої рекреації	142
Тема 9. Туризм як складова сталого розвитку економіки	150
9.1. Передумови переходу до сталого соціально-економічного розвитку	150
9.2. «Зелена» економіка як екологічний імператив розвитку сфери рекреації та туризму	154
9.3. Регіональний вектор сталого розвитку туризму та рекреації.	167
Тема 10. Заходи щодо збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні	184
10.1. Екологічна спрямованість відповідального туризму	184
10.2. Основні напрями державної екологічної політики у галузі охорони довкілля	193
10.3. Сучасні проблеми формування та функціонування екологічної мережі України	200
Тема 11. Маркетингові підходи до формування задоволеності споживачів рекреаційних послуг	214
11.1. Поведінка споживача як чинник маркетингу рекреаційних послуг	214
11.2. Дослідження факторів задоволеності споживачів рекреаційних послуг	220
11.3. Формування програм лояльності споживачів рекреаційного підприємства	231
ПІСЛЯМОВА	242
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	245
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	252
ДОДАТКИ	259

ВСТУП

Дисципліна «Рекреалогія» входить до фахових туристичних дисциплін. Метою вивчення дисципліни є формування у студентів теоретичних знань і практичних навичок з основ ефективного функціонування підприємств, які належать до сфери рекреації та туризму, надання практичних навичок та прийомів оцінки рекреаційних ресурсів, визначення соціально-економічної ефективності їх використання у сучасних умовах.

Ретроспективні дослідження науковців засвідчили, що рекреація в різних історичних епохах включала в собі велику кількість процесів, які реалізувалися не лише в місцевому середовищі, а й у середовищі на рівні регіону та країни в цілому, що дозволило представити її у вигляді ієрархічної системи, від вищого — національного — до нижнього рівня — житла. Для людей кожної вікової групи були притаманними свої види і форми відпочинку. На сьогодні спеціалістами виділяються більше 60 елементарних рекреаційних занять (ЕРЗ), які є необхідними для повноцінного відпочинку людини, відновлення її фізичних і духовних сил.

Розвиток рекреаційної сфери чітко пов'язаний зі структурою вільного часу населення, до якого входить «рекреаційний час», найбільшими складовими частинами якого є щоденний (після завершення роботи) рекреаційний час (ЩРЧ) — 39% та уїк-енд (35%), тобто рекреаційний час в кінці робочого тижня, який проводиться населенням як в межах населеного пункту так і за його межами, в приміських рекреаційних лісах, лісопарках, замських пляжах тощо. Відповідно до структури рекреаційного часу виділяються типи рекреації: інклюзивна, щоденна, щотижнева (уїк-енд), відпускна, компенсаторна, розширена.

Тому становлення сучасної рекреалогії як науки відбувалося у двох напрямках. Один з них представлений теоретико-методологічними розробками в різних галузях природничих і

суспільних наук, а другий полягає в осмисленні рекреації як специфічної сфери суспільно-економічної діяльності, пов'язаної з відновленням здоров'я людини. Акумулювавши в собі ці підходи, рекреалогія виступає на сьогодні як міждисциплінарна галузь знання, що досліджує теоретичні проблеми, пов'язані з відновленням життєвих сил людини; практикою організації рекреаційної діяльності в сфері туризму та курортів держави.

Даний навчальний посібник «Основи рекреалогії (економіко-екологічний та маркетинговий аспект)» дозволить студентам, майбутнім фахівцям з туризму детально з'ясувати основні поняття рекреалогії, науково-прикладні засади функціонування територіальних рекреаційних систем, рекреаційного природокористування у сучасних ринкових умовах. Структура навчального посібника цілком логічна, кожний розділ містить запитання щодо самоконтролю знань студентів. Послідовність розділів посібника поступово розкриває зміст та основні проблеми і завдання навчального курсу. У методичному плані навчальний посібник може бути використаний при проведенні контрольних замірів знань з навчальних модулів дисципліни «Рекреалогія», заліків та іспитів, виконанні індивідуальних завдань щодо самостійної роботи студентів зі спеціальності «Туризм». В процесі підготовки навчального посібника авторами було вивчено наукові і навчально-методичні праці, які відображають здобутки та доробки вітчизняних, іноземних науковців та фахівців в сфері рекреалогії. В його основу покладено матеріали попередніх аналогічних видань з рекреалогії та організації рекреаційної діяльності, рекреаційної географії та теорії туризму, авторами яких є українські фахівці: О.О. Бейдик, К.Д. Бабов, Т.П. Галушкіна, П.В. Гудзь, В.К. Євдокименко, О.О. Любіцева, Л.Г. Лукьянова, В.І. Мацола, Є.В. Панкова, Т.Ф. Панченко, М.Й. Рутинський, О.В. Садченко, В.І. Стафійчук, О.Г.Топчієв, В.К. Федорченко, Н.В. Фоменко, С.К. Харичков, С.Ю. Цьохла, В.В. Шмагіна та ін.

Навчальний посібник розрахований на студентів та викладачів вищої школи, слухачів курсів фахової підготовки спеціалістів туристичного супроводження, фахівців сфери рекреаційно-туристичних послуг.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕКРЕАЛОГІЇ

ТЕМА 1

—◆— СУТНІСТЬ ТА МЕТА ДИСЦИПЛІНИ «РЕКРЕАЛОГІЯ»

1.1. Мета та завдання дисципліни «Рекреалогія», її структура і взаємозв'язок з іншими курсами рекреаційного напрямку

Відпочинок, як і праця, є невід'ємними складовими життєдіяльності людини. Але, якщо трудова діяльність та її суспільні результати давно досліджуються багатьма науками (економікою, соціологією, географією тощо), то теоретичне осмислення процесу і методів відновлення психофізіологічних сил людини стали об'єктом спеціального вивчення лише у другій половині ХХ століття. Таке осмислення здійснюється, зокрема, у межах рекреалогії.

Про рекреалогію як самостійну галузь наукового пізнання почали говорити в 90-х роках ХХ століття. Це було значною мірою обумовлено тим, що численні проблеми рекреації вже не могли бути розв'язані в межах географії, соціології, медицини чи валеології, оскільки рекреаційна діяльність набула значення міждисциплінарного об'єкта.

Становлення рекреалогії відбувалося у двох напрямках. Один з них представлений теоретико-методологічними розробками в різних галузях природничих і суспільних наук, а другий полягає в осмисленні рекреації як специфічної сфери суспільної діяльності, пов'язаної з відновленням здоров'я людини. Акумулювавши в собі ці підходи, рекреалогія виступає на сьогодні як міждисциплінарна галузь знання, що досліджує теоретичні проблеми, пов'язані з відновленням життєвих сил людини; як практика його організації; як важлива галузь господарства держави.

Автор навчального посібника «Рекреалогія — система наук про відпочинок» В. Сидоров пропонує розмежовувати широке і вузьке трактування рекреалогії [1]. Так, у широкому розумінні це система суспільно-природничих наук, яка вивчає відтворення здоров'я людей шляхом відновлення їх сутнісних сил; умови, причини, особливості, механізми і

рушійні сили процесу відновлення на різних етапах; закони і закономірності функціонування і розвитку рекреаційних систем, їх зв'язки з іншими сферами суспільного життя і виробництва. У вузькому розумінні рекреалогія є теоретичною дисципліною, що вивчає закони і закономірності функціонування і розвитку сфери відтворення здоров'я, механізми, які є основою соціальної політики і стратегії вдосконалення суспільної практики формування і відтворення здоров'я людини, та їх прояви і взаємодію.

У географії найбільш вживаним є визначення **рекреалогії** (від лат. *гестео* — відновлюю та грец. *logos* — вчення) як галузі знань про причини та способи здійснення рекреаційної діяльності як невід'ємної складової життя кожної людини та суспільства, соціально-культурні, економічні, антропоєкологічні механізми організації цієї діяльності та її наслідки.

Організація рекреаційної діяльності здійснюється на основі комплексного підходу, тому рекреалогія виступає не як «чиста» наука, а як міждисциплінарна наукова дисципліна, що вивчає процеси і методи відновлення здоров'я людини.

Рекреалогія — це комплексна суспільно-природнича наука про передумови, способи здійснення, наслідки та закономірності процесів відтворення психофізіологічного здоров'я людини.

Первинне накопичення матеріалу про рекреаційні ресурси, територіальну організацію рекреаційної діяльності та її суспільні наслідки; а також формування понятійно-термінологічного апарату і системи методів дослідження відбувалося в рамках багатьох наук, але найбільш значний розвиток ця проблематика здобула в межах географії (рекреаційна географія), економіки (рекреаційна економіка), антропоєкології і медицини (рекреаційна медицина).

Рекреаційна географія — галузь географічної науки, що вивчає закономірності формування, функціонування, динаміки та розміщення територіальних рекреаційних систем усіх типів і рангів.

Рекреаційна географія є новітньою галуззю знання, що сформувалася після введення в 1974 році в навчальні плани Таврійського (м. Сімферополь) і Московського державних університетів дисципліни «Рекреаційна географія». Однак до середини 80-х років можна говорити лише про допредметний етап розвитку рекреаційної географії, що була, за висловом Б. Родомана, автора наукової праці про рекреаційну географію, «наукою навколо та біля відпочинку» [2, с. 3-5].

Сучасна рекреалогія значною мірою спирається на теоретичну базу (перш за все у сфері обґрунтування рекреаційних систем), напрацьовану географами радянського періоду — Ю.О. Веденіним, М.С. Мироненком, В.С. Преображенським, І.Д. Родічкіним, І.Т. Твердохлебовим, та ін.

[3; 4; 5; 6; 7]. Серед українських науковців значний внесок у її розвиток зробили О.О. Бейдик, В.К. Євдокименко, О.О. Любіцева, В.І. Мацола, Є.В. Панкова, Т.Ф. Панченко, М.Й. Рутинський, В.М. Сидоров, В.І. Стафійчук, Н.В. Фоменко, С.К. Харичков, В.В. Шмагіна, С.Ю.Цьохла та ін. [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 1; 16; 17; 18; 19; 20]. Найбільш цитованими у вітчизняних працях зарубіжними дослідниками туристсько-рекреаційного комплексу є І. Зорін, В. Квартальнов, Д. Ніколаєнко та ін. [21; 22; 6].

На основі детального аналізу робіт географів, присвячених рекреаційній проблематиці, О.О. Бейдик у своїй монографії [8] зазначає, що: найбільш дослідженими в радянській і сучасній українській рекреаційній географії є питання, пов'язані з інфраструктурними, природними та архітектурно-історичними рекреаційними ресурсами; а також рекреаційно-туристським природокористуванням і оцінкою рекреаційних ресурсів.

Саме рекреаційній географії рекреалогія завдячує своїм інтенсивним розвитком, «географічністю», оскільки, рекреаційна діяльність чітко диференціюється територіально і безпосередньо пов'язана з природними властивостями території. У рекреалогії, як і в рекреаційній географії, можна виділити чотири основні рівні дослідження, що забезпечують розв'язання певних науково-практичних завдань:

- теоретичний — виявлення закономірностей формування, динаміки, структури рекреаційних систем, їх територіальної диференціації й інтеграції; обґрунтування поняття рекреаційного району як предмета дослідження; вироблення принципів і критеріїв рекреаційного районування; розробка понятійно-термінологічного апарату;
- методичний — розробка системи методів дослідження рекреаційних систем; виявлення факторів і вивчення умов формування рекреаційних районів; визначення параметрів їх аналізу;
- конструктивний — прогнозування спонтанних і цілеспрямованих змін у територіально-рекреаційних системах; розробка мережі рекреаційних районів;
- інформаційний — міждисциплінарні зв'язки; характеристика рекреаційних районів, аналіз проблем і перспектив їх розвитку.

Міждисциплінарний характер вивчення рекреаційних проблем в умовах наукової інтеграції обумовив визначення предметної сутності нової науки на основі специфічного об'єкта дослідження, властивого даній галузі знання.

Об'єктом рекреалогії виступає рекреаційна система (автор навчального підручника «Рекреаційна географія» М. Мироненко ототожнює поняття «рекреаційна система» та «рекреаційний район») як об'єктивне і соціальне утворення, яке охоплює рекреантів, природні комплекси, технічну інфраструктуру, сферу обслуговування, виробничу сферу,

трудові ресурси, систему розселення [4, с. 4-16]. Таким чином, рекреаційна система — це комплексна геосистема, що поєднує в собі соціальні, техногенні та природні комплекси і має на меті відтворення психофізіологічних сил людини. Окремі дослідники вважають об'єктом рекреалогії відпочинок як різноманітну діяльність, спрямовану на відновлення здоров'я. На нашу думку, відпочинок не може виступати у якості об'єкта рекреалогії.

Рекреаційна система одночасно може розглядатись як складова суспільної системи, суспільного життя, суспільного виробництва, певної сфери людської діяльності. Інтеграція різних напрямів рекреаційної діяльності в єдину систему відновлення здоров'я обумовлена рівнем суспільних відносин.

Виокремлення об'єкта рекреалогії є результатом **рекреаційного природокористування** як форми взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів з освоєння, використання, перетворення та охорони природних комплексів. Воно має регіональну локалізацію і може розглядатися як складова регіональної економічної та соціальної політики.

Предметом рекреалогії є різні аспекти і об'єктивні закономірності становлення, функціонування і перспективного розвитку рекреаційних систем загалом та їх підсистем, зокрема, включаючи основні поняття рекреалогії (відпочинок, рекреація, вільний час, рекреаційна діяльність, рекреаційні ресурси, рекреаційний потенціал тощо).

Дещо відособленим видається трактування об'єкта і предмета рекреаційної географії Д. Ніколаєнком: «Об'єктом дослідження ... є об'єкти та суб'єкти рекреації в різних соціокультурних утвореннях» [21, с. 20]. Під об'єктом рекреації автор розуміє певний фон рекреаційної діяльності (матеріальні предмети, системи, процеси і явища тощо), що активізується під впливом певних факторів, але не має самостійного значення. Суб'єктами рекреації є люди, що впроваджують рекреаційну діяльність у відповідності із стандартами, що діють у межах певного соціокультурного утворення.

Предмет рекреалогії змінюється залежно від зміни об'єкта в різних соціокультурних системах. Так, наприклад, з кінця 90-х років предмет дослідження такої дисципліни, як рекреаційної географії змінився на вивчення просторових закономірностей розміщення рекреаційних об'єктів і особливостей поведінки людей у процесі рекреаційної діяльності.

Даний підхід заслуговує на увагу принаймні з таких причин:

- він декларує відмову від вузької орієнтації на територіальну рекреаційну систему (ТРС) як предмет рекреаційної географії;
- ставить визначення об'єкта і предмета рекреалогії в залежність від зміни соціокультурних систем у певному географічному просторі;

- наголошує на системному дослідженні рекреації в її соціокультурній різноманітності;

- відкриває простір для дискусії в рамках науки.

На відміну від багатьох інших наук в рекреалогії має місце також **суб'єкт**, яким виступає людина як носій рекреаційних потреб.

Головним **конструктивним завданням рекреалогії** є обґрунтування і практична реалізація рекреаційного районування з метою визначення рекреаційних функцій території і тенденцій їх зміни в умовах географічного поділу праці у сфері рекреації і туризму, що забезпечує координацію діяльності і подальший розвиток відповідних галузей економіки, оптимальне використання соціальних і природних рекреаційних ресурсів.

Основними завданнями рекреаційних досліджень в Україні є:

- оцінка рекреаційних ресурсів та ефективності їх використання;
- визначення рекреаційної ємності території і максимально допустимих рекреаційних навантажень;
- рекреаційне районування території країни;
- прогнозування розвитку та оптимізація функціонування туристсько-рекреаційного господарства України;
- розробка і впровадження комплексу заходів, спрямованих на збільшення територіального рекреаційного потенціалу;
- вивчення внутрішнього і зовнішнього попиту на рекреаційні послуги.

Вивчення рекреаційних систем і первинне накопичення фактичного матеріалу було започатковане саме географією. При цьому становлення рекреаційної географії як самостійної наукової дисципліни відбувалося на базі фізичної, економічної, медичної географії та географії населення. На сьогодні рекреалогія послуговується даними досліджень у галузі фізичної географії, пов'язаних з оцінкою природних рекреаційних ресурсів і стійкості природних ландшафтів, визначенням рекреаційної ємності природно-територіальних комплексів, розробкою природоохоронних заходів тощо. Економічна географія озброює рекреалогію методами оцінки рекреаційного комплексу (подібно до інших господарських комплексів) як невід'ємної складової господарства країни, що базуються на використанні відповідних показників і способів обробки статистичних даних. Вивчення рекреаційних потоків (своєрідних міграцій населення), що справляють певний вплив на систему розселення, структуру тощо, входить у сферу дослідження географії населення. Крім того, регіональні соціокультурні особливості визначають специфічні ціннісні критерії, що суттєво впливають на формування рекреаційних потреб. Величезний масив важливої для рекреалогії інформації накопичений медичною географією. Вона стосується впливу метеофізичних умов на здоров'я населення, локалізації окремих хвороб, ролі

психофізіологічної комфортності відпочинку в забезпеченні працездатності людини тощо.

Практичні завдання рекреалогії обумовлюють її тісний контакт із дисциплінами економічного циклу — районним плануванням, розміщенням продуктивних сил та деякими іншими.

Рекреалогія базується також на теоретичних і дослідних напрацюваннях екології людини (досі існує погляд на рекреалогію як складову частину антропоєкології), валеології, рекреаційної архітектури та містобудування, культурології, психології, соціології, гігієни, маркетингу тощо. У свою чергу, виокремлення рекреалогії як самостійної науки стало поштовхом до виникнення нових або інтенсифікації розвитку існуючих галузей, що являють собою специфічні напрями рекреаційно-географічного та економічного дослідження. Серед них: географія туризму, економіка та організація туризму, екскурсознавство, регіональна рекреаційна географія, географія сфери обслуговування, маркетинг туризму тощо. На базі рекреалогії відбувається формування рекреаційної економіки, рекреаційної соціології, рекреаційної психології тощо.

Безпосередньо рекреалогія обумовила виникнення нової галузі господарства — курортології. Курортологія визначається як медична навчальна дисципліна, що вивчає лікувальні властивості природних фізичних факторів, характер їх дії на організм людини, можливості їх застосування з лікувальною і профілактичною метою на курортах і поза їх межами. Вона розробляє методики та рекомендації щодо раціонального використання цілющих факторів навколишнього середовища з лікувальною і оздоровчою метою.

Міждисциплінарний характер рекреалогії обумовлює використання нею як загальнонаукових, так і дисциплінарних методів дослідження. Теоретичні узагальнення здійснюються в ній на основі системного підходу. Серед загальнонаукових методів широко застосовуються аналіз і синтез. Цілком мотивованим є використання рекреалогією методів географічної науки: картографічного, експедиційних досліджень. Важливу роль відіграють також методи суспільних і медико-біологічних наук: балансовий, соціологічні опитування і анкетування, психологічні вимірювання. Можливість параметризації даних про об'єкт дослідження обумовлює продуктивність використання математико-статистичних методів і методу моделювання, що поширюється і на моделювання власне дослідницької роботи.

Дослідження суб'єкта рекреалогії — рекреанта — здійснюється на основі різних методологічних підходів: діалектичного (поєднання емпіричного досвіду з аналізом явищ у їх розвитку), системного (вивчення рекреаційної системи в її цілісності), генетичного (врахування попереднього розвитку об'єкта), дескриптивного (описове фіксування ходу подій з метою виявлення особливостей досліджуваного явища), біхеві-

ористичного (вивчення поведінки рекреантів з метою оптимізації діяльності ТРС), інтегрального (одночасне використання в ході дослідження соціальних, економічних, екологічних та інших критеріїв), конструктивного (моделювання змін і перетворень у рекреаційних системах), казуального (визначення передумов дій та рішень людей в економічному процесі), раціоналістичного (пошук раціональних законів розвитку рекреаційних систем), екологічного (рекреант розглядається як складова навколишнього середовища) та ін.

Подальший розвиток науки, її диференціація і поглиблення завдань дослідження зумовлять появу нових методів та оригінальних методик. Відпочинок як суспільний феномен, його місце в соціальній сфері і вплив на навколишнє середовище ще недостатньо вивчені сучасною наукою. У зв'язку з цим дослідження у сфері рекреалогії, здатні виявити можливості використання і розвитку ресурсно-екологічного потенціалу території, набувають усе більшого наукового і практичного значення. За останні роки, як зазначає автор багатьох наукових праць Б.М. Кедров [1, с. 16], рекреалогія пройшла шлях від:

- замкненості окремих наук і дисциплін до їх взаємодії;
- одноаспектного вивчення феномена відпочинку до багатоаспектного;
- вузької спеціалізації до субстрактності;
- множини наукових уявлень до цілісності наукових знань про відпочинок;
- одновимірності уявлень до системної багатовимірності поглядів.

Рекреалогія є молодістю, але досить динамічною галуззю знання, розвиток якої залежатиме від подальшого накопичення і диференціації рекреаційних потреб. Поступово формується понятійно-термінологічний апарат науки, обґрунтовуються окремі теоретичні узагальнення, гумано- та економо-центровані концепції. Напрямок її подальшого розвитку все більше визначається інтеграцією туризму і рекреації в межах туристично-рекреаційного комплексу. Україна володіє значним потенціалом для розвитку цього комплексу, до якого проявляється підвищений інтерес вчених та спеціалістів, підприємців сфери рекреації, гостинності та туризму як до рентабельного виду економічної діяльності. Позитивно, що до модернізації інфраструктури сфери рекреації, зростає увага з боку бізнесу, державних та місцевих органів влади.

1.2. Характеристика передумов розвитку рекреалогії

Відомо, що народження нової науки або наукового напрямку обумовлюється як потребами суспільства, так і процесами саморозвитку системи наук. На різних історичних етапах комбінація названих умов

може бути неоднаковою. Це добре видно на прикладі рекреалогії. Формування рекреалогії насамперед викликане до життя недавно відкритим і не цілком обкресленим широким дослідницьким колом, на вивчення якого спрямована увага, здавалось би, досить далеких друг від друга наук: суспільних, природних і технічних. Ядро цього кола — зміст і умови діяльності людини, здійснюваної в неробочий час. Звернемо увагу на чинники, що формують рекреалогію як науку, наведено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Чинники, що формують рекреалогію як науку

Передумовами зародження рекреалогії виступили трансформаційні процеси, що відбуваються в останні десятиліття в сфері науки та економіки, і насамперед посилення уваги до вдосконалювання методології дослідження складних гетерогенних утворів, екології людини.

Серед об'єктивних факторів, що впливають на формування рекреалогії, слід назвати:

- встановлену тривалість вільного часу та різноманітність форм і методів його використання;
- усвідомлення суспільством значимості рекреаційної діяльності в розвитку особистості, збереженні й поліпшенні здоров'я та підвищенні соціально-трудового потенціалу населення;
- розуміння необхідності наукового осмислення феномену «рекреаційної діяльності» як сукупності безлічі нових для суспільства процесів;
- усвідомлення актуальності створення наукової бази для подальшого розвитку рекреаційної культури і організації рекреаційної діяльності;

- різні проблеми, вирішення яких необхідно для виявлення закономірностей рекреаційної діяльності та підвищення ефективності її організації.

Інтерес до діяльності людини в неробочий час став закладатися у вітчизняній науці в 60-ті роки. У цей час зросла роль соціальних факторів у житті суспільства, намітилася можливість задоволення не тільки елементарних біологічних, але й нових, більш високих соціальних, культурних і духовних потреб. Швидко росли рекреаційні потреби населення, хоча й недостатніми темпами, але збільшувалася мережа рекреаційних установ, з'являлися нові види відпочинку. Уже в середині 60-х років у різних галузях науки сформувалася свідомість, що задоволення цих потреб стає найважливішим фактором подальшого розвитку суспільства. Становище почало змінюватись на початку другої половини 60-х років. До 1966 року було розглянуто перші виступи архітекторів із проблем масового відпочинку населення. Серйозною заявкою на узагальнення цих проблем стала робота Б.А. Грушина «Вільний час», що вийшла у 1966 році [22]. Великим імпульсом стала нарада в Іркутську (1968 рік), присвячена індустрії туризму, далі ці питання були розглянуті на конференції із проблем туризму (1968 рік, Сухумі), серія нарад з рекреаційної географії (1969, 1972, 1976 роки). Відбувалося становлення своєрідного наукового руху.

Названі вище процеси привели до зародження або усвідомлення необхідності створення в ряді сімейств наук галузей або нових галузей традиційних наук, орієнтованих на пізнання явищ, пов'язаних з діяльністю людини в неробочий час. Соціологія відпочинку, що виступила у свій час першопрохідником у цій тематиці, на жаль, не встала на ноги як рекреаційна соціологія зі своїм великим і дуже гострим предметом дослідження.

На початковому етапі перебуває ще розробка медико-біологічних проблем відпочинку. Усе гостріше починає відчуватися відсутність рекреаційної фізіології, сфера якої насамперед не хвора, а здорова людина та людина в третьому стані, фізіологія напруги і його зняття. Не менш помітна відсутність рекреаційної психології. Звичайно підстави будь-якого навчання становлять сукупність постулатів, гіпотез, концептуальних моделей, понятійного апарата. Інвентаризуючи знання, ми багато чого з них знайшли вже у відомих розробках рекреаційної географії й рекреаційної архітектури. Виявилось, наприклад, що ряд положень, які спочатку сприймалися як властиво географічні, були скоріше не стільки географічними, скільки загально рекреалогічними. Багато чого виявилось й у процесі формування екології, під впливом глобальних викликів людству.

В середині 1970-х років розпочався процес теоретичного осмислення рекреаційно-туристичної діяльності в Радянському Союзі. На тлі

зростання рекреаційних потреб населення принципово нового характеру набувають дослідження діяльності людей у вільний час. В цей період почалось теоретичне обґрунтування гуманістичних, економічних, управлінських та інших аспектів рекреаційної діяльності. Прикладом слугує монографія «Теоретичні основи рекреаційної географії», підготовлена співробітниками Інституту географії Академії наук СРСР під керівництвом В.С.Преображенського. В ній вперше, рекреаційна географія була представлена як гілка не фізичної, а соціальної географії. Запропонована соціально-географічна система складалась з взаємопов'язаних елементів: груп відпочиваючих, природних та культурних комплексів, технічних споруд, обслуговуючого персоналу та органів управління. Ключовою фігурою даної системи виступала людина, населення. Відповідно, розвиток рекреаційної системи розглядався через призму потреб людей у відновленні їх здоров'я і працездатності. «Група відпочиваючих», як основна підсистема обумовлювала розвиток інших елементів. В цей же період виходить робота Р.Р. Родомана «Поляризація ландшафту як засіб збереження біосфери і рекреаційних ресурсів», в якій була сформульована теорія гармонійного співіснування людини і біосфери. Її сутність полягала в тому, що велике місце і одвічний природний ландшафт — дві рівноцінні протилежності (перша представлена комплексом міського урбанізованого ландшафту; друга — являє собою природні заповідники, які повинні бути відкриті лише для наукових досліджень та короткотермінових екскурсій), які не повинні заважати одна одній. Для цього їх необхідно розвести якомога далі, розташувавши між ними інші землі (заміські парки, зони сільського господарства, пасовиська, мисливські угіддя тощо). Ця теорія стала відповіддю на потреби гармонійного співіснування людини і біосфери в умовах наростання процесу урбанізації.

Розвиток рекреаційних територій в СРСР в кінці 60-х початку 70-х років ХХ ст. обумовив появу аналітичного дослідження Є.А.Котлярова «Географія відпочинку і туризму: формування і розвиток територіальних рекреаційних комплексів». В даній роботі були сформульовані принципи наукової організації рекреаційного господарства та раціонального природокористування. Автор здійснив спробу теоретично обґрунтувати засади формування територіальних рекреацій, класифікував їх за типами і функціональним призначенням.

Значний внесок в осмислення сутності туризму в цей період здійснили українські вчені. Так, в 1980 році в Києві вийшла робота Н.П. Крачила «Основи туризмознавства». В ній було подано широкомасштабну характеристику туризму як активної і невимушеної форми спілкування людей, що сприяє зміцненню миру і взаєморозуміння між народами; знайомства з культурою інших народів; глибокому пізнанню навколиш-

нього світу, поєднання відпочинку і оздоровлення; пізнання та вражень. В роботі значна увага була приділена питанням класифікації туризму, його територіальній структурі, проблемі підготовки кадрів, охорони рекреаційних ресурсів.

Сучасній сфері туризму та рекреації притаманні всі атрибутивні ознаки соціального інституту: самодостатність і автономність, організаційна цілісність, наявність власної інфраструктури, комплекс усталених норм, принципів, правил регулювання діяльності своїх підрозділів, установ та підприємств, відповідний кадровий потенціал тощо. Для забезпечення перспектив його розвитку необхідне широкомасштабне, теоретичне дослідження базових складових даного «соціального організму» та принципів його функціонування.

1.3. Основні категорії рекреалогії

Кожна наука через свої категорії здійснює пізнання. Разом, в сукупності, вони утворюють науковий апарат (систему знань) певної науки, в якій відображаються істотні сторони предметів, процесів і явищ. Рекреалогія також має понятійний апарат основних категорій, свій предмет і об'єкт дослідження що є синтезом знань про явища дійсності, які вона вивчає. Разом з тим вона неодмінно перебуває в певних взаємозв'язках із іншими науками. Основним предметом дослідження загальної рекреалогії виступає рекреаційна система.

Серед основних понять рекреалогії виокремлюють такі:

Дозвілля, відпочинок. У тлумачному словнику української мови ці поняття подаються як синоніми в означенні часу, вільного від роботи, будь-якої справи. При цьому слово «відпочинок» має дещо ширше значення: відновлення сил через зміну або припинення діяльності з короткою перервою.

Види діяльності, здійснюваної під час дозвілля, можуть бути найрізноманітнішими: фізичні навантаження (прогулянки, спорт), аніматорські заняття (збирання ягід, грибів, мисливство, риболовля), зацікавлення світом мистецтв (відвідування театрів, кіно, музеїв, участь у художній самодіяльності), інтелектуальна діяльність, спілкування за інтересами на основі вільного вибору, розваги (активні, пасивні), подорожі заради задоволення тощо. Усі види відпочинку як діяльності, спрямованої на відновлення фізичного і психічного здоров'я, можуть бути об'єднані в рамках традиційних напрямів: фізкультура, спорт, туризм, екскурсії. Дозвілля характеризує процес відновлення здоров'я в якісному аспекті, а рекреація є його змістовною характеристикою.

Вільний час. Дане поняття в рекреаології є багатоаспектним і неоднозначним. Власне термін «вільний час» з'явився у XIX ст. і розглядався з класових позицій. Це обумовлено тим, що різні верстви населення, професійні та вікові групи мають неоднакову кількість вільного часу. Якщо для людей творчих професій (художників, письменників і т. ін.), пенсіонерів і дітей вільний час є категорією досить розмитою, то для зайнятих у матеріальному виробництві вона чітко детермінована. Відчутною є також різниця у тривалості вільного часу. За оцінками фахівців вільний час, не пов'язаний із виконанням людиною професійних обов'язків та фізіологічних занять, становить приблизно чверть суспільного часу. Серед безлічі потреб людини та суспільства виділяється група (підмножина) різнорідних потреб, реалізація яких пов'язана з певними умовами — з вільним часом і особливими властивостями простору (що знаходиться у рамках соціального й природного простору).

Наявність цих потреб спонукає людину до рекреаційної діяльності, відмінної від повсякденної трудової, а суспільство — до створення умов для неї. Втягуючи в сферу рекреаційної діяльності природні об'єкти і культурні комплекси, створюючи та використовуючи технічні системи, а також діяльність людей, суспільство створює, підтримує й розбудовує особливі системи для задоволення потреб — рекреації.

Отже, окремим предметом дослідження в рекреаології виступає не весь масив вільного часу, а лише необхідний для простого і розширеного відтворення фізичних та моральних сил і здоров'я людини. На рис. 1.2. приведена структура та поняття вільного часу. У рекреаології вільний час розглядається у хронологічному, структурному, функціональному та аксіологічному аспектах.

Хронологічний аспект виходить із збільшення масиву вільного часу. За оцінками вчених у другій половині XX століття тривалість робочого тижня скоротилася порівняно з 1869 роком із 78 до 48 годин. На сьогодні частка вільного часу становить у середньому 18-20%. Структурний аспект передбачає розгляд вільного часу під кутом зору ритмів життєдіяльності та суб'єктів рекреаційної діяльності.

Життєдіяльність людини визначається біологічними та історичними ритмами. Виділяються добовий, тижневий, річний, життєвий ритми. Добовий ритм пов'язаний із чергуванням дня і ночі та чітким режимом дня, де вільний час має мінімальне значення. Тижневий ритм визначається для більшості людей п'ятиденним робочим тижнем із двома вихідними, які значною мірою присвячуються відпочинку.

Річний ритм пов'язаний із зміною пір року, що детермінує піки людської активності. Вільний час у його межах пов'язаний із щорічними відпустками, що здебільшого припадають на теплий період року. Життєвий ритм характеризується різною тривалістю вільного часу в рі-

зні періоди життя людини. Структура вільного часу і характер його використання суб'єктами рекреації мають свої регіональні відмінності і залежать від рівня доходів, сфери діяльності, національного менталітету, релігійних приписів та інших факторів. У вільний час здійснюються такі види діяльності, як суспільно корисна (громадська і виховна робота, винахідництво, мистецтво, самоосвіта), споживання духовних цінностей, різноманітні види активного і пасивного відпочинку.

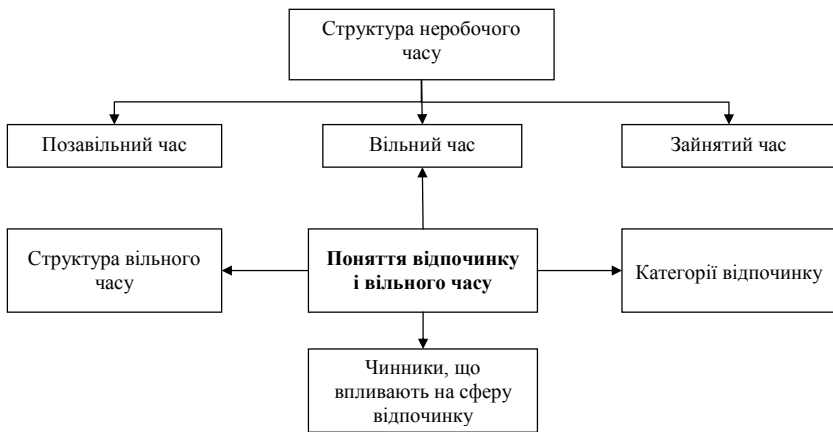

Рис. 1.2. Структура та поняття вільного часу

Аксіологічний (ціннісний) аспект полягає в дослідженні вільного часу з огляду на його суспільну корисність (всебічний розвиток особистості, психофізіологічне відновлення); з точки зору самооцінки індивідом власної рекреаційної діяльності; з урахуванням можливостей спільного проведення часу; з позицій аналізу групової та індивідуальної рекреаційної діяльності. При цьому вільний час розглядається в аспекті його місця і ролі в суспільстві як фактора, що формує спосіб життя населення і в той самий час обумовлений суспільними відносинами і трудовою діяльністю.

Розглядаючи категорію «рекреація», звернемо увагу на то, що термін **«рекреація»** етимологічно виводиться з латинського *gescreatio* (творення заново, відновлення; раніше означало перерву для відпочинку між уроками в школі, а також приміщення для розваг учнів) та французького *gescreation* (розвага, відпочинок; зміна дій, що виключає трудову діяльність і характеризує простір, пов'язаний із цими діями). Отже, поняття «рекреація» характеризує не лише процес відновлення сил людини і систему відповідних заходів, а й простір, у якому вони здійсню-

ються. Рекреація — це процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час. Важливою є саме відновлювальна функція рекреації. Крім того, рекреація є ще і специфічним видом діяльності, який має чітко виражену природно-ресурсну орієнтацію.

Кожний історичний період і суспільно-економічна формація характеризуються лише їм властивими особливостями відновлення людського організму (робочої сили). Чим вищий рівень розвитку виробничих сил, тим вищий культурний рівень суспільства, а відтак і рівень потреб (у т.ч. рекреаційних), тим складніша їх структура. У попередні періоди, та й здебільшого нині, процес відновлення життєвих сил людини традиційно має екстенсивний характер і пов'язаний з уявленням про спокій як найкращу форму відпочинку. Це обумовлено тим, що в ході розвитку виробництва намітився серйозний дисбаланс між витрачанням сил та їх відновленням, який призводить до зростання захворюваності — особливо на хронічні хвороби, погіршення параметрів здоров'я у дітей і підлітків, уповільнення темпу збільшення середньої тривалості життя. Однією з головних причин погіршення здоров'я населення, крім екологічних факторів, є зміна характеру життєдіяльності людини. Інформатизація та механізація виробничих процесів зміщують акцент з фізичної втоми на нервову. При цьому слід пам'ятати, що нервово-психологічне відновлення є набагато складнішим, ніж фізичне. У зв'язку з цим зростає роль активного відпочинку на основі використання природних умов та ресурсів, що переводить подібну діяльність у розряд рекреаційної. За даними спеціальних досліджень активний відпочинок здатен знизити рівень захворюваності на серцево-судинні та психічні хвороби майже наполовину, органів дихання — на 25-40%, опорно-рухової системи — на 25%, органів травлення — на 20-25%. У перший місяць після активного відпочинку продуктивність праці зростає на 15-25%, що дає середньорічне її збільшення на 3%.

Окремими дослідниками рекреація трактується як масив часу, протягом якого відбувається відновлення продуктивних сил людини; як функція будь-якої діяльності, будь-якого часу та будь-якої території.

Важливою методологічною проблемою рекреалогії є співвідношення між поняттями «туризм» («турист») і «рекреація» («рекреант»), які недостатньо розмежовані за відсутністю чітких критеріїв і недосконалістю понятійно-термінологічного апарату. Рекреація, навіть без ототожнення її з відпочинком, є поняттям більш широким, ніж туризм. Це впливає вже з визначень останнього як «одного з видів активного відпочинку», «форми проведення дозвілля», «різновиду рекреації», «однієї з форм міграції», що «здійснюється на підставі угод» із чітким

обмеженням у часі (від 24 годин до одного року) [23, с. 11-14]. Водночас, на думку Бабарицької В.К., рекреація може мати пасивний характер і не бути детермінованою часом і простором. Поряд з цим, у туризмі виділяються лікувально-оздоровчий та спортивно-оздоровчий види. Така термінологічна плутанина значною мірою обумовлена функціонуванням туристичного і рекреаційного господарства на базі одних і тих самих ресурсів. Тут видається логічним називати туристичними ресурсами ті з них, які сприяють культурно-освітньому та фізичному розвитку людини, а рекреаційними — об'єкти і явища, пов'язані із зміцненням її здоров'я. Хоча на практиці важко уявити рекреанта, який би займався лише лікувально-оздоровчими процедурами, ігноруючи культурно-історичну спадщину свого місцеперебування, як і туризм, який не сприяв би відновленню життєво важливих функцій організму. По суті це два аспекти одного процесу. Отже, незважаючи на різне відомче підпорядкування рекреаційних і туристичних закладів та відмінності в характері і номенклатурі споживчих послуг (туризм — культурно-пізнавальні, спортивні, ділові тощо; рекреація — лікувально-оздоровчі), які чимдалі більше диференціюються, обґрунтованим видається не їх протиставлення, а поєднання в межах єдиного туристично-рекреаційного комплексу.

Як зазначають В.К. Євдокименко, В.І. Мацола, В.В. Шмагіна та ін., на емпіричному і теоретичному рівнях відсутні будь-які застереження відносно розгляду рекреаційного господарства і туризму як єдиної системи, діяльність якої спрямована на комплексне відновлення психофізіологічних сил і духовний розвиток людини [10; 12; 19]. Хоча такий підхід не знімає проблеми наукового розмежування цих форм проведення дозвілля. В той же час, для розгляду рекреаційної системи необхідно охарактеризувати і інші поняття. Такі як: рекреаційні ресурси, рекреаційні умови, напрямки діяльності, що викликали до життя формування системи та визначальні її функції й розвиток, її елементи, внутрішні (між елементами) і зовнішні (із суперсистемою та одноранговими системами) системотворчі зв'язки, та їх ефективність. Основним системотворчим зв'язком виступає діяльність відпочиваючих і організаторів відпочинку. Призначення систем (і їх властивості) визначаються функціями рекреаційної діяльності. За своїм характером рекреаційні системи ставляться до групи соціоекологічних, просторових, динамічних систем.

В рекреалогії сформувались загальні підходи до розгляду основних категорій щодо рекреаційної системи та її складових.

Так, поняття **«рекреаційні ресурси»** визначає об'єкти і явища природного та антропогенного походження, що мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні і кількісні параметри і виступають матеріа-

льною основою для територіальної організації оздоровлення і лікування людей, формування і спеціалізації рекреаційних районів (центрів) та забезпечують їх економічну ефективність. Рекреаційні ресурси є історично змінюваним поняттям, що обумовлюється їх обсягом і можливостями використання.

Рекреаційні умови являють собою сукупність компонентів і властивостей природного середовища, які сприяють рекреаційній діяльності (характер ландшафту і кліматичні особливості, наявність мінеральних джерел, біорізноманіття, можливості для занять тими чи іншими видами спорту і т. ін.), але при цьому не є її матеріальною базою.

Рекреаційний потенціал — це сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов організації рекреаційної діяльності на певній території.

Рекреаційною територією називається територія, що використовується для оздоровлення людей. При цьому слід розрізняти рекреаційні території для короткочасної (лісопарки, зелені зони міст, водні об'єкти тощо) і тривалої (приморські райони, лікувально-санаторні комплекси і т. п.) рекреаційної діяльності.

Рекреаційна ємність — здатність території забезпечувати для певного числа відпочиваючих психофізіологічний комфорт і можливість спортивно-оздоровчої діяльності без деградації природно-територіального чи антропокультурного комплексу і швидкого зношування соціального обладнання.

Рекреаційний об'єкт — місце з обмеженою площею, що використовується для відпочинку (лісова галявина, пам'ятка природи, пляж тощо).

Рекреаційне навантаження — це сукупність безпосередніх впливів людини на природно-територіальний комплекс, насамперед на рослинний покрив (витоптування, ущільнення ґрунту, знищення фітомаси тощо).

1.4. Загальні функції рекреаційної діяльності

Відпочинок є життєво необхідною потребою людини, що забезпечує її нормальне фізіологічне і психічне функціонування, дає змогу відновити фізичні та моральні сили і виступає невід'ємною складовою життєдіяльності. Рекреаційна діяльність бере свій початок з давніх-давен. Свідчення про використання лікувальних властивостей мінеральних джерел зустрічаємо вже у давніх китайських трактатах, індійському епосі «Рігведа», Старому та Новому Завітах. Саме ці властивості сприяли поширенню рекреації серед аристократії Давньої Греції і Риму. Так,

практика будівництва житла для піднайму його приїжджими започаткована на о. Евбея поблизу мінеральних джерел. Важливим рекреаційним ресурсом були також Олімпійські ігри, на які прибували сотні суден із країн середземноморського басейну. Серед багатих римлян набули популярності пізнавально-розважальні подорожі до Греції, включену до складу імперії.

Найпоширенішим видом рекреаційної діяльності в епоху Середньовіччя було паломництво до святих місць — Єрусалима, Назарету, Константинополя, Лурду, Мекки, Медини та інших релігійних центрів. Серед представників панівних класів усе більш престижною розвагою стають подорожі до зарубіжних країн, і наприкінці XVII століття з'явився спеціальний термін для означення цієї публіки — «турист». Великої популярності набувають приморські курорти Італії і Франції, бальнеологічні курорти Швейцарії і басейну річки Рейн. Ці курортні місця зобов'язані своєю славою не стільки лікувальним властивостям клімату і природних ресурсів, скільки комплексам для відпочинку і грального бізнесу. На початку XX століття поряд із такими курортами, як Ніцца, Ахен, Монте-Карло, Баден-Баден, Карлсбад (в Україні — Шкло, Любінь Великий) з'являються нові: Канни, Сент-Троpez, Ріміні, Сан-Ремо, Майямі та інші.

Першою власне туристичною подорожжю прийнято вважати організовану в 1863 році Т. Куком поїздку групи англійців до Швейцарії. Однак ще майже століття потому туризм залишався привілеєм виключно багатих верств населення.

Подальше розширення міжнародних економічних відносин і вдосконалення транспортних засобів привели до зростання мобільності населення. Внутрішні культурні та економічні зв'язки активували туристичний рух, який після Другої світової війни набув характеру масового туризму. Отже, лише в повоєнний період рекреація стає масовим явищем і перетворилася на важливий економічний чинник розвитку окремих країн і регіонів.

Організація масового відпочинку є відповіддю на суспільну потребу XX століття, що обумовлена:

- докорінною зміною місця і ролі людини в суспільному виробництві;
- зростанням культурно-освітнього рівня населення, при якому інтелектуальні потреби не мають межі насичення;
- вдосконаленням транспортних засобів та їх доступністю для широкого загалу;
- наростанням дискомфорту, викликаного порушенням природних умов життя людини (урбанізація, концентрація промисловості, забруднення довкілля);

• зміщенням у високорозвинених суспільствах центру ваги з рівня життя на його якість і т. ін.

Функціонально-просторова структура рекреаційної діяльності зазнаватиме все більшого впливу розвитку електронної інформації та комунікаційних систем і залежатиме від соціально-демографічної динаміки в окремих країнах і регіонах.

В. Євдокименко, В. Шмагіна, С. Харичков [10; 19] виділяють такі групи факторів, що визначають розвиток туристсько-рекреаційного комплексу та рівень попиту і споживання окремих видів рекреаційних послуг:

— **соціально-економічні** — обсяг грошових надходжень, рівень цін, доступність послуг, професійна структура потенційних клієнтів;

— **демографічні** — статевовікова структура, місце проживання, форма зайнятості, місце роботи;

— **соціально-психологічні** — емоційний стан клієнтів та рівень соціальної напруженості в суспільстві, ментальність;

— **ресурсно-екологічні** — масштаби і забезпеченість території рекреаційними ресурсами, стан навколишнього середовища;

— **політичні** — безпека регіонів розвитку інфраструктури, відсутність збройних та інших конфліктів, загальний рівень демократизації, дотримання міжнародних норм і правил щодо охорони суспільного порядку, прав і свобод людини.

При цьому слід зазначити, що попит має індивідуалізований і кон'юнктурний характер і тому лише частково відображає рекреаційні потреби суспільства.

За Ю. Веденіним, рекреаційна діяльність є одним із найбільш просторово виражених і тісно пов'язаних із територіальною різноманітністю видів соціальної діяльності [3, с. 10].

Рекреаційна діяльність — являє собою систему заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої та культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, розташованих поза межами їх постійного проживання [9, с. 52].

Виходячи з даного визначення, особливу увагу слід звернути на дві особливості рекреаційної діяльності: зв'язок із певним типом часу і самоцінність процесу (важливий не лише результат, а й сам процес рекреаційної діяльності). Рекреаційна діяльність характеризується функціональною різноманітністю, що знаходить свій вияв у частій зміні рекреаційних занять і можливості одночасного здійснення декількох видів занять на одній території (за умов наявності у рекреанта позитивних емоцій); можливість комбінування її видів на основі врахування взаємозамінності, взаємообумовленості і взаємовиключеності тих чи інших рекреаційних занять (ефективність рекреаційної діяльності ви-

значається різноманітністю комбінування різних видів рекреаційних занять, що забезпечує задоволення за одиницю часу більшої кількості рекреаційних потреб); циклічністю — послідовною зміною рекреаційних занять через певний проміжок часу. Рекреаційна діяльність поділяється залежно від її суб'єкта на діяльність відпочиваючих і діяльність організаторів відпочинку. Особливу складність викликає, на думку Ю. Веденіна [3], дослідження рекреаційної діяльності відпочиваючих, оскільки поведінка останніх залежить від багатьох факторів, що мають індивідуалізований характер.

У найбільш загальному вигляді мотивація рекреаційних потреб (за теорією потреб людини А. Маслоу) зводиться до духовної, пізнавальної, фізіологічної, розважальної, економічної. Встановлення логіки в поведінці людини і виявлення поведінкових констант у процесі рекреаційної діяльності, систематизація і класифікація мотивацій, прогнозування можливих змін у цій сфері можуть бути забезпечені біхевіористичним підходом до рекреаційних досліджень.

Рекреаційна діяльність нерозривно пов'язана з рекреаційними потребами і спрямована на створення оптимальних умов для їх реалізації. Рекреаційні потреби, як і будь-які людські потреби, є продуктом історичного розвитку і тому виступають змінною категорією. За своїм походженням вони мають фізіологічну сутність, однак у процесі суспільного розвитку поряд з елементарною потребою у відпочинку формуються нові, соціально обумовлені рекреаційні потреби, що є складовою суспільних потреб і розвиваються за спільними з ними законами.

Рекреаційні потреби поділяються на три рівні (за Ю. Веденіним та І. Зоріним):

- індивідуальні — потреба у відновленні та розвитку фізичних і моральних сил людини, у фізичному, інтелектуальному та духовному вдосконаленні;
- групові — потреби окремих вікових і соціальних груп;
- суспільні — потреба у простому і розширеному відтворенні соціально-трудового та соціокультурного потенціалу суспільства.

Усі вони перебувають у тісній взаємодії.

Обираючи вид відпочинку і географічний район рекреації, людина чи група людей керуються певними цілями, настановами і бажаннями. При цьому потреби диференціюються за досить різними ознаками. Вони вимагають різнобічного вивчення в економічному, медико-біологічному, демографічному, соціальному, соціально-психологічному, природознавчому аспектах на основі найбільших результативних методів: вибіркового зонування, опитування, анкетування і т.п. Висновки такого дослідження є основою рекреаційного планування, що має відповідати соціальній, віковій і статевій структурі населення при врахуванні реко-

мендацій фахівців. Вивчення рекреаційних потреб є необхідним при дослідженні існуючих і проектуванні перспективних форм територіальної організації рекреаційних районів усіх рангів. Вибір тієї чи іншої місцевості, певного ландшафту для відпочинку в природних умовах обумовлений індивідуальними уподобаннями. Вивчення рекреаційних потреб є відправною точкою у виявленні закономірностей формування, функціонування і розвитку територіальної рекреаційної системи: адже саме вони визначають просторово-часову динаміку і територіальну організацію рекреаційної діяльності. Рекреаційні потреби реалізуються в певних видах рекреаційної діяльності. Суспільні функції рекреаційної діяльності визначаються тими завданнями, які вона виконує в житті суспільства:

- формування всебічно розвиненої особистості;
- відновлення і розвиток фізичних і психічних сил людини;
- розвиток господарської структури регіонів;
- збільшення зайнятості населення;
- забезпечення грошових надходжень у бюджет;
- зближення народів.

Таке широке коло завдань не дозволяє однозначно сформулювати суспільні функції рекреації. У найбільш загальному вигляді вони можуть бути віднесені до трьох великих груп [4]:

- медико-біологічні;
- соціокультурні;
- економічні.

Окремі дослідники виділяють політичну функцію рекреації.

Кожна з цих груп пов'язана з певною сферою людської діяльності, хоча між ними відсутні чіткі межі внаслідок взаємопов'язаності суспільних потреб.

Медико-біологічні функції рекреації реалізуються через санаторно-курортне лікування та оздоровлення і мають розглядатися в аспектах лікування (відновлення здоров'я людини після перенесеного захворювання) і оздоровлення (зняття виробничої і невиробничої психофізіологічної втоми). При активній рекреаційній діяльності відновлювальні процеси відбуваються швидше, ніж при пасивній. Врахування медико-біологічних функцій рекреації передбачає такі аспекти організації рекреаційної діяльності:

- широкий розвиток активних видів відпочинку, пов'язаних насамперед з м'язовими навантаженнями;
- урізноманітнення діяльності як необхідна умова ефективності заходів, спрямованих на відновлення здоров'я;
- врахування особливостей усіх вікових і соціально-професійних груп, що забезпечить свободу вибору занять відповідно до індивіду-

альних психофізіологічних можливостей, пріоритетів та інтересів рекреантів.

В основу культурних і духовних потреб полягає потреба в пізнанні. Рекреація має величезні можливості для їх задоволення, що сприяє гармонійному розвитку особистості. Це шлях реалізації **соціокультурних функцій** рекреації. На сьогодні спостерігається поєднання пізнавальних і розважальних функцій рекреації, що доповнюють одна одну. Прикладом такого поєднання є функціонування спеціалізованих культурно-розважальних центрів: Лас-Вегас, Сан-Сіті, Монте-Карло, Дісней- та Євроленд і т. ін.

Основними **економічними функціями** рекреації є просте і розширене відтворення робочої сили; формування сфери послуг і зв'язків з іншими галузями господарства; розвиток окремих територій і розширення зайнятості населення; збільшення валютних надходжень до бюджету. Зі зміною структури рекреаційної діяльності відбувається трансформація її функцій, серед яких зокрема, зростає роль економічної.

Завдяки рекреації підвищується здатність людей до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тону.

До економічних функцій рекреації слід також віднести:

- прискорений розвиток господарської структури певної частини території країни;
- розширення сфери додатка праці, тобто збільшення зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування та у галузях, пов'язаних з рекреацією побічно;
- істотний вплив на структуру балансу грошових доходів та витрат населення по території країни на користь рекреаційних районів;
- підвищення ефективності іноземного туризму як джерела вступу іноземної валюти.

Робоча сила та її якість — головні фактори суспільного прогресу. Тому проблема збереження здоров'я і трудової активності є однією з найактуальніших проблем сьогодення, і її розв'язання значною мірою покладається на рекреаційну сферу. Рекреаційна діяльність — це діяльність не лише в певний час, а й у певному просторі. Тому функції рекреації мають реалізовуватися шляхом цілеспрямованого використання рекреаційних об'єктів і угідь. При цьому слід мати на увазі ситуативний та індивідуальний вплив одних і тих самих факторів, який в одному випадку може бути позитивним, а в іншому — негативним. Це стосується як кліматичних умов, рельєфу, характеру рослинного покриву, так і атрактивних параметрів місцевості.

Таким чином, створення умов для рекреаційної діяльності і відповідна організація середовища мають виходити з функцій рекреації. Так духовному розвитку людини сприяє рекреаційна діяльність у місцевостях, які мають естетичну і пізнавальну цінність, їх привабливість для відпочинку сприяє формуванню стійкого рекреаційного потоку і розгалуженої рекреаційної системи, що визначає економічну ефективність діяльності підприємств сфери послуг.

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризувати загальні поняття рекреалогії як наукового підґрунтя рекреації.
2. Яким чином формувалась історія розвитку наукового напрямку «рекреалогія»?
3. Що відноситься до загальних передумов розвитку рекреалогії?
4. Що відносять до об'єкту та предмету рекреалогії?
5. Який існує взаємозв'язок між рекреалогії та іншими дисциплінами рекреаційного напрямку?
6. Яке місце займає відпочинок у рекреалогії?
7. Які існують види діяльності людини під час відпочинку як наукові положення рекреалогії?
8. Яке значення має «позаробочий і вільний час» та «рекреаційний час» для людини?
9. Надати характеристику структури рекреаційного часу за життя людини.
10. Які існують функції рекреаційного часу?
11. Як характеризується ієрархічна побудова рекреаційного часу та рекреаційного простору?
12. Яка існує класифікація функцій рекреалогії?
13. Навести особливості медико-біологічної функції.
14. Яке значення має культурно-виховна функція?
15. Яке значення має економічна функція?

Тестові завдання за темою 1

- 1. Причиною появи такої науки як «Рекреалогія» послужило:**
- а) питання рекреації були недостатньо розглянуті іншими науками;
 - б) мода, що проявилася у той час на нові науки;
 - в) необхідність виділення науки про рекреацію з уже сформованої курортології;
 - г) значний вплив рекреаційної географії.

2. «Рекреалогія» безпосередньо сприяла виникненню галузі:

- а) географії туризму; в) курортології;
- б) економіки і організації туризму; г) рекреаційної соціології.

3. Предметом дисципліни «Рекреалогія» є:

- а) методологія розвитку діяльності людини під час дозвілля;
- б) анімаційна діяльність організаторів дозвілля;
- в) антропологічний аспект формування рекреації;
- г) аспекти і об'єктивні закономірності рекреаційної системи.

4. Суб'єктом дисципліни «Рекреалогія» є:

- а) турист; в) громадянин країни;
- б) рекреант; г) рекреаційна територія.

5. Об'єктом дисципліни «Рекреалогія» є:

- а) відпочинок; в) рекреаційна система;
- б) рекреаційна територія; г) рекреація.

Література до теми 1

1. Сидоров В.М. Рекреалогія — система наук об отдыхе / В.М. Сидоров — К., 1990.
2. Родоман Б.А. Вокруг науки об отдыхе / Б.А. Родоман // Знание — сила. — 1985. — №9. — С. 3-5
3. Веденін Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем / Ю.А. Веденін. — М.: Изд-во МГУ, 1986. — С. 87-112
4. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. — М.: Изд-во МГУ, 1981. — С. 207
5. Преображенский В.С. Основные концепции и модели рекреалогии. Теоретические проблемы рекреационной географии / В.С. Преображенский, В.А. Квартальнов. — М.: 1989.
6. Преображенский В.С. Теория рекреалогии и рекреационной географии / В.С. Преображенский, И.В. Зорин, В.А. Квартальнов, Ю.А. Веденін, [и др]. — М.: 1992.
7. Родичкин И.Д. Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины / И.Д. Родичкин // Строительство и архитектура. — 1978. — №9.
8. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. — С. 395
9. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреаології та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. — К.: Палітра, 1997. — С. 130

10. Євдокименко В. Регіональна політика розвитку туризму / В. Євдокименко. — Чернівці: Прут, 1996. — С. 288
11. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України. Навч. Посібник / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. — К.: Альтерпрес, 2007. — С. 369
12. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола. — Львів, 1997. — С. 9-33
13. Нездоймінов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід / С.Г. Нездоймінов. — Одеса: Астропринт, 2009. — С. 304
14. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. / Є.В. Панкова — К.: «Альтерпрес», 2003. — С. 352
15. Панченко Т.Ф. Курортно-рекреаційна система України: сучасний стан та перспективи розвитку / Т.Ф. Панченко // Туристично-краєзнавчі дослідження. — Вип. 2. — К.: Кармаліта, 1999
16. Стафійчук В.І. Рекреалогія. Навчальний посібник. 2-е вид. / В.І. Стафійчук — К.: Альтерпрес, 2008. — С. 264
17. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид., виправл. / В.Л. Петранівський, М.Й. Рутинський; Ред. проф. Заставного Ф.Д. — К.: Знання, 2008. — С. 575
18. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник / Н.В. Фоменко — К.: Центр навчальної літератури, 2007. — С. 312
19. Цьохла С. Ю. Трансформація рекреаційної діяльності та розвиток регіональних ринків курортно-рекреаційних послуг (методологія, аналіз і шляхи вдосконалення): монографія / С. Ю. Цьохла. — Сімферополь, Таврія, 2008. — 352 с.
20. Шмагина В.В. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития / В.В. Шмагина, С.К. Харичков. — Одеса, 2000. — С. 70
21. Зорин И.В. Население и рекреация / И.В. Зорин, В.М. Кривошеев // Окружающая среда и народонаселение. М.: Статистика, 1981. Вып. 35. С. 60-71
22. Николаенко Д.В. Рекреационная география / Д.В. Николаенко. — М., 2001. — С. 258
23. Грушин Б.А. Свободное время. Актуальные проблемы / Б.А. Грушин. — М., 1966.
24. Бабарицька В.К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг / В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська. — К.: Альтерпрес, 2004. — С. 288
25. Про курорти: Закону України від 5 жовтня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 50
26. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.
27. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина I — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 76 с.

ТЕМА 2

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ РЕКРЕАЛОГІЇ

2.1. Типологія концепцій

Поняття «концепція» посідає не дуже ясне місце в теорії пізнання. Концепція, або концепт, (від *conceptio* — розуміння, система) — певний спосіб розуміння (трактування) якого-небудь предмета, явища або процесу; основна точка зору на предмет; керівна ідея для їхнього систематичного висвітлення. Концепція повинна містити якусь сукупність зображень науки та практики про сутність об'єкта вивчення, його цілей та форм спілкування, шляхів його подальшого пізнання й практичного освоєння. Концепція, як правило, посідає певне місце в еволюційному ряді «концепція — навчання — наука». Можна вважати, що кожний наступний етап містить у собі попередній.

При першому наближенні виявляються три групи концепцій, які умовно можна позначити як гуманоцентрована, економоцентрована та натуроцентрована (рис. 2.1). Більш складним завданням виступає подальший розподіл цих груп наведений у таблиці 2.1.

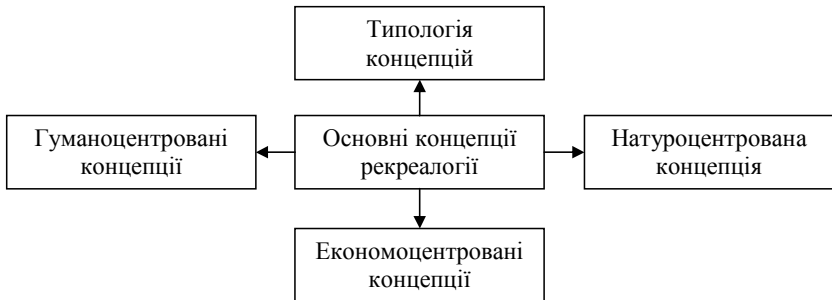

Рис. 2.1. Типологія концепцій рекреації

Умовність розподілу підкреслюється ще й тим, що в реальних висловленнях представників різних галузей знання, суспільних діячів, організаторів відпочинку звичайно формуються зображення, пропозиції або стратегії, що включають комбінацію різних за своїм орієнтуванням концепцій.

Таблиця 2.1.

ГРУПИ КОНЦЕПЦІЙ

Група концепцій	Концепція	Основний зміст
Гуманоцентрована	медико-біологічна	Яскраве вираження знаходить у курортології, що розглядає механізми лікування захворювань за допомогою лікувальних природних факторів
	соціально-культурна	Формує сприйняття вільного часу як сфери освіти, формування, виховання, особистісної та соціальної культури, особистісних і цивільних якостей
	діяльнісна	Рекреаційна діяльність зіставляється із трудовою діяльністю, розглядається як особливий вид соціальної діяльності, невід'ємна частина способу життя
	антропоекологічна	Важлива роль навколишнього середовища в житті людини, у створенні умов для найбільш повного фізичного, духовного та соціального благополуччя
Економоцентрована	політекономічна	Без відновлення та розвитку сил (рекреації) не може бути і їх витрат
	техноекономічна	Наявність рекреаційних потреб населення розглядається як спонукання для організації однієї з галузей невиробничої сфери народного господарства
Натуроцентрована	натуроцентрована	Формує уявлення про рекреаційну діяльність як одного із засобів охорони природи

Рекреаційні концепції розвиваються в рамках рекреалогії — міждисциплінарної науки що, ґрунтується на наукових принципах екологію людини. Ці принципи вперше сформульовані науковим колективом російської школи рекреалогії і рекреаційної географії під керівництвом Володимира Сергійовича Преображенського [1; 2]. З 1976 р. основні дослідження в області рекреалогії зосереджуються у Всесоюзній науково-дослідній лабораторії по туризму і екскурсіям (ВНДЛТЕ). У 1992 р. багатолітні наукові дослідження в області рекреації були узагальнені в теоретичній монографії «Теорія рекреалогії і рекреаційної географії» [2].

2.2. Гуманоцентровані концепції

Цю групу становлять досить різні концепції, які поєднує орієнтування на потреби людини у всіх іпостасях, на всіх рівнях організації, від індивіда, малої групи, соціального об'єднання, класу, етносу, конфесії до людства включно.

Сюди входить **медико-біологічна, соціально-культурна, діяльнісна та антропоекологічна концепції**, що відображено на Рис. 2.2.

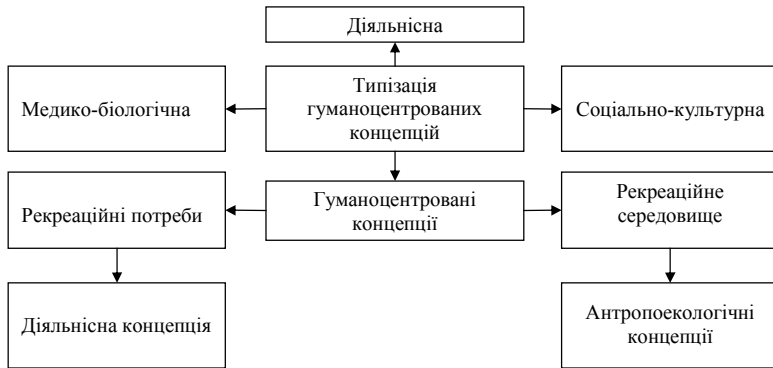

Рис. 2.2. Гуманоцентрована група концепцій

Однією з найбільш ранніх і стійко створених концепцій виступає підгрупа **медико-біологічних концепцій**.

Яскраве вираження вони знаходять у курортології, що розглядають механізми лікування захворювань за допомогою лікувальних природних факторів.

Найважливішим стимулятором розвитку цієї підгрупи концепцій стали також зображення про третій стан людини, «не хвороба — не здоров'я» та вчення про стрес; одне з найважливіших завдань вільного часу відбивається в попередженні формування третього стану, переходу його у хворобу, ослаблення адаптаційного періоду.

Підрозділом медико-біологічної концепції є напрям «керування здоров'ям», «виробництва здоров'я». Не можна пройти також повз загальний вплив настанови на виробництво — навіть питання здоров'я трактується, як вид у виробничих термінах «оздоровлення здорової людини».

Як приклад приведемо погляди Л. Панасюка та В. Єрмакова [3]. На їхню думку, у термінології гемостатичних зображень «оздоровлення» — це превентивний розширений саморозвиток ієрархічної системи регу-

ляції життєдіяльності індивіда, при якому здобуваються все більш універсальні способи адаптації до невідомих умов природного та соціального середовища», а керування ними повинне виходити з зображення про цілісну систему, що знаходиться у співтоваристві з роботою нервової, нейроендокринної, ендокринної та інших систем. Виходячи із цього, автори вважають, що «мішенню» для факторів активного відпочинку є система регуляторних механізмів діяльності індивіда.

Підгрупа **соціально-культурних концепцій** формує сприйняття вільного часу як сфери освіти, формування, виховання, особистісної та соціальної культури, особистісних і цивільних якостей. Із блоком цих концепцій сполучений свого роду культурологічний рух націлений на змістовне наповнення дозвілля. При цьому в рамках цього блоку з особливою гостротою виявляються елементи ідеологічної боротьби, оскільки наповнення вільного часу може бути орієнтоване й на формування індивіда-споживача, особистості-громадянина.

Основу концепції становить зображення про самоцінність особистості і її самовідповідальність за своє життя. Їх поєднує також те, що діяльність у вільний час розглядається як частина життя. Особливо важливим є більш вільний вибір і можливість реалізації цілей, напрямків і форм занять і поведінки, якими й обумовлюється стан найбільш повного фізичного, духовного та соціального благополуччя.

Блок цих концепцій тісно пов'язаний з вивченням найширшого кола особистісних цінностей, що виступають сполучною ланкою між культурою суспільства та духовним світом особистості, з вивченням зв'язків людини із середовищем. Це особливо чітко проявляється у ролевих іграх, святах, подоланні відчуження.

Діяльнісна концепція, у якій розглядаються заняття у вільне від роботи та обов'язкових справ час. Таким чином, рекреаційна діяльність усвідомлено або не усвідомлено зіставляється із трудовою діяльністю, розглядається як особливий вид соціальної діяльності, невід'ємна частина способу життя.

На Рис. 2.3. приведена структура діяльнісної концепції та підкреслено розподіл на діяльність організаторів відпочинку і рекреантів.

Значна увага, що приділяється рекреаційній діяльності, обумовлена тим, що об'єктом рекреації є людина, а предметом дослідження — діяльність у вільний від занять час як невід'ємна частина фізичного, соціального та духовного життя особистості.

Рекреаційна потреба визначається як в той чи іншій мірі усвідомлена людиною, групою людей, суспільством необхідність у відновленні та розвитку фізичних і духовних сил.

Потреби історично змінюються відповідно до еволюції суспільства. У загальному виді серед рекреаційних потреб виділяють такі великі

групи, які орієнтовані на відновлення, розвиток і формування нових рис та якостей особистості.

Рис. 2.3. Структура діяльнісної концепції

Можна відзначити, що на сьогодні ми зустрічаємося зі спільним їхнім існуванням і про зміну характеру співвідношення між зазначеними групами, що йдуть у напрямку відносного зростання ролі більш високих груп потреб.

Звичайно, це лише загальна схема, що фіксує увагу на «рівні» розвитку суспільних і особистісних потреб.

Відновлення, збереження здоров'я людей — ці, здавалось би, традиційні потреби постійно змінюються. У зв'язку з цим є необхідність проведення компенсаційно-профілактичних заходів, попередження негативних наслідків, обумовлених змінами в способі життя, а також зростає потреба збереження здоров'я людей зі змінюючою екологією навколишнього середовища.

Прийнявши за основу гуманістичну концепцію, далі подамо короткий огляд рекреаційних потреб.

На потребу тієї чи іншої людини впливає образ реальної діяльності інших груп, інших людей (свого роду «зворотний зв'язок»), а на формування рекреаційних потреб позначається зображення про «гарне життя».

Особисті потреби формуються нерідко як у місцях компактного проживання етносів, так і в діаспорі під істотним впливом національних, регіональних, релігійних, станових традицій рекреаційної поведінки, якому властива обрядовість, що складалася століттями, ритуальність дій (танці, ігри на повітрі, застілля і т.д.).

На формування особистих потреб впливає й характер наявних у розпорядженні родини «індивідуальних» засобів їх задоволення (садова ділянка, автомашина, човен, катер, байдарка та ін.), наявність відповідних суспільних ресурсів: інфраструктури, що склалася, розвинута мережа рекреаційних установ, ринку рекреаційних послуг і тощо. Варто також зважати на досить швидкозростаючі особистісні потреби інтересів.

Найчастіше безпосередні рекреаційні потреби супроводжуються, сполучаються або витісняються іншими потребами: побутовими потребами або бажаністю придбання дефіцитних, модних, престижних або екзотичних товарів, економічними — необхідністю додаткового заробітку, вирощування овочів і фруктів і тощо.

Ріст різних рекреаційних потреб з можливістю їх задоволення з одного боку, неусвідомленість своїх потреб, заміщення особистих потреб стереотипними, примітивними — з іншого боку актуальністю потреб, що їх обумовлює.

Проблема формування, виховання рекреаційної культури багато в чому пов'язана з подоланням протиріч між потребами, властивими різним рівням ієрархічної організації суспільства (індивідуальному, груповому, суспільному).

Підчас конкретизації потреб людина формує більш-менш конкретизовані вимоги на деякі види та форми діяльності, реалізація яких можлива тільки в певній системі взаємозалежних між собою природних, соціально-економічних та культурних умов і факторів. Людина повинна або знайти такі комбінації потреб у реальності, що склалися, або суспільство повинне створити необхідні для задоволення даних потреб умови.

У цьому проявляється роль рекреаційних потреб як генератора формування рекреаційних утворень.

Рекреаційна діяльність є генератором виникнення систем забезпечення реалізації рекреаційної потреби. Історично склалося так, що термін рекреаційна діяльність має подвійне навантаження. З одного боку, у нього вкладаються поняття про діяльність людини та груп населення. З іншого — з ним зв'язане надання специфічної діяльності суспільства з

організації умов для здійснення населенням діяльності з задоволення потреб (те, що ми називаємо діяльністю організаторів відпочинку).

Рекреаційна діяльність — це одна з обов'язкових сфер освоєння та пізнання людиною навколишнього світу та самого себе.

Цікаво, що рекреаційні потреби та інтереси завжди ставлять кожну людину перед необхідністю виступати в ролі «особи, що приймає рішення». У цій ролі доводиться віддавати перевагу тому чи іншому набору занять, визначенню їх черговості, пошуку або вибору місць і партнерів для їхнього здійснення, вирішувати, яку частку особистих або сімейних доходів (або накопичень) і на якому відрізку часу можна виділити на задоволення потреб, скільки відкласти або накопичити гроші на придбання встаткування, на транспорт. Інакше кажучи, ураховувати обмеження, пов'язані з матеріальними можливостями та наявністю вільного часу.

Діяльність ця включає також придбання, оренду, виготовлення або приведення в «робочий стан» предметів, необхідних для рекреаційних занять: одягу, взуття, туристського спорядження (байдарки, намету тощо), засобів пересування (велосипед, човен, байдарка, автомобіль і т. ін.), інструментів для самодіяльної творчості, продуктів, узгодження з партнерами загального плану та місця діяльності, розподілу обов'язків з підготовки.

У більшості випадків ця робота, що веде до створення особистої, сімейно-групової або групової системи формування комплексу умов проведення відпочинку, проходить на базі повсякденної свідомості. Зміст, характер й успіх її багато в чому залежать від рівня рекреаційної культури.

Формування особистої рекреаційної культури — процес складний. У ньому позначається вплив родини, що оточує, вплив суспільства, шкільне виховання, досвід перебування в дитячих таборах відпочинку, будинках відпочинку, участь у турпоходах тощо.

Рекреаційна діяльність не досліджена як феномен культури, не вивчені її структури, немає соціально-психологічних і культурологічних досліджень мотивів, потреб і рекреаційної поведінки різних груп відпочиваючих.

Велика кількість потреб не задовольняється та не може задовольнятися системами забезпечення, створюваними окремою людиною або родиною. Навіть уже в розглянутих вище випадках виникали питання про придбання та підготовку спортивно-туристського спорядження, засобів пересування. При забезпеченні різних потреб, реалізованих у період відпочинку (вихідні дні, відпустка тощо), виникає необхідність у місцях сну, місцях харчування, у транспорті, інформаційному забезпеченні, доступі до природних лікувальних засобів, в охороні цих засобів від виснаження та руйнування.

Таким чином, особисті та групові потреби виступають для суспільства і його соціальних інститутів як стимул до дій з їхнього вивчення, пізнання закономірностей задоволення; згідно пошуку адекватних їм засобів і місць трудових ресурсів з освоєння та формування атрактивних, комфортних умов і засобів, адекватних потребам, іншими словами, зі створення різної складності систем забезпечення рекреаційної діяльності. Число таких систем безупинно росте, функціональний набір їх розширюється, складені системи удосконалюються. У зв'язку із цим, у поділі праці виділяється особливий вид діяльності — робота «організаторів відпочинку».

Ще недавно в якості організаторів відпочинку розглядалися працівники спеціалізованих галузей господарства та державних або громадських організацій, а також органів державного управління ряду галузей народного господарства.

Усю систему, що було складено, орієнтовано на професійно-відомчі розподільні канали задоволення потреб.

Організаторами відпочинку окремих груп населення виступали відомства, профспілки, підприємства та установи. Вони, відповідно до директивних установок і власними уявленнями, ухвалювали рішення щодо розміщення та обсягах будівництва.

Основу **антропоєкологічної** концепції складає уявлення про важливу, інколи визначальну роль навколишнього середовища в житті людини, у створенні умов для найбільш повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, що відображено на Рис. 2.4. З урахуванням традиційного зіставлення та протиставлення трудової і рекреаційної діяльності особливе місце в даній тематиці посідає зміна середовищ [1, с. 30-31].

Безперечно, що різні рекреаційні потреби, зміна напрямків діяльності викликають необхідність у різних якостях середовища. При цьому йдеться не тільки про природну, але й техногенні середовища, соціокультурні, соціопсихологічні середовища. Практично навіть при аналізі рекреаційного середовища ні від жодного з названих середовищ не можна повністю абстрагуватися. Особливо важливий облік цілісності, інтегральності середовища при розгляді тих циклів занять, які мають синкретичний характер. Тому що середовище, що оточує людину за своєю суттю виражає суб'єкт-об'єктні відносини, але і поняття про рекреаційне середовище, про її гідності й недоліки залежить не тільки від фізичних властивостей, але й від сприйняття різними групами відпочиваючих. Більше того, розгляд рекреаційної діяльності вимагає крім поняття «навколишнє середовище» впровадження поняття «внутрішнє середовище особистості», яке навіть у порушених умовах природного, соціокультурного та технічного середовища здатна змінюватися під впливом зміни потреб, зміни особистісної настанови, настрою.

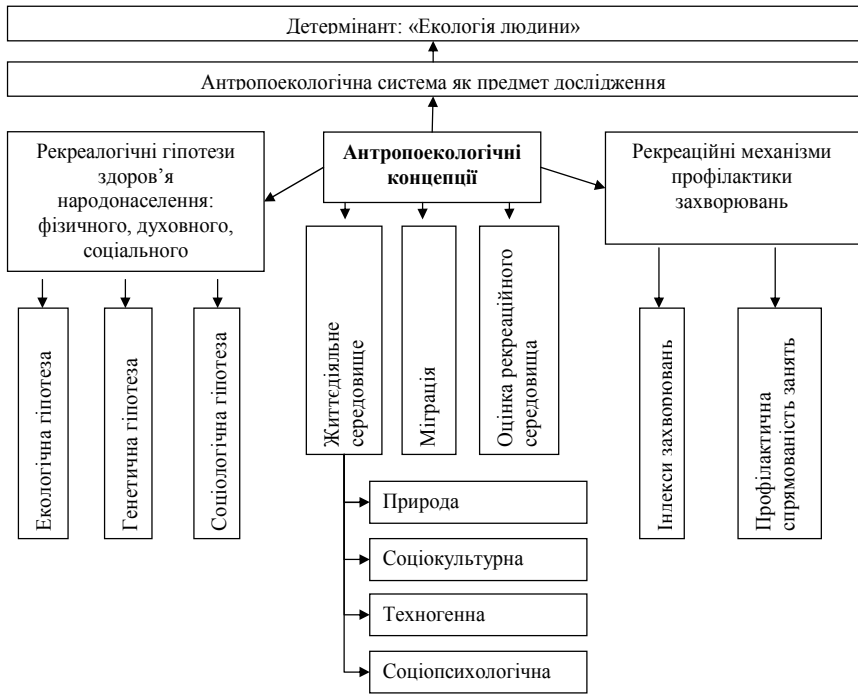

Рис. 2.4. Структура антропоєкологічної концепції

Одним з перших рекреаційно-середовищних об'єктів виступало житло. Рекреаційне значення мали сполучення з міграціями переміщення житла.

Це якоюсь мірою поклало початок пошуку, вибору місць, сприятливих для рекреаційних занять. У цьому процесі окреслено дві лінії. Перша — пошук місць для масових дій, ігор, обрядів, змагань поза житлом, в особливо відведених місцях або поблизу населеного пункту.

Друга лінія пов'язана з більш вилученими від житла місцями, що володіють тими чи іншими сприятливими властивостями, з появою рекреаційних за своєю суттю міграцій. Насамперед, це переміщення в місця з лікувальними природними засобами, мінеральними водами, грязями та з сприятливим кліматом (наприклад, для лікування легеневих захворювань).

До цих місць дуже близько примикають міграції в місця з компенсаційно-комфортним природним середовищем, характерні для нашої

країни масові сезонні міграції з районів з дефіцитом біологічно активної ультрафіолетової радіації на південь, що одержали масове поширення літні міграції з міст із їхньою забрудненою атмосферою і т.д.

Сюди також можна віднести міграцію жителів із зон екологічних лих. Тут зміна становища відіграє як фізіологічну, так і соціально-психологічну роль.

Рекреаційні міграції, пов'язані зі зміною середовища, можуть бути обумовлені прагненням до подолання гіподинамії, а також з метою:

- попередження переходу адаптивної напруги (або третього стану) у хворобу — «виключення» патогенних стресогених факторів (шум, міська суєта, конфліктне середовище тощо);
- подолання відчуження від природи;
- зміни середовища, що накладає обмеження на характер, глибину та форму міжособистісного спілкування;
- задоволення пізнавальних і естетичних потреб; подолання сенсорного голоду.

Звичайно, далеко не всі ці міграції пов'язані із природним середовищем. Скоріше йдеться про комплекс мотивів, що спонукають до вибору середовища, що володіє сукупністю медико-гігієнічних властивостей, пейзажною та архітектурною своєрідністю, естетичними властивостями, атрактивністю, умовами, що забезпечують проведення різноманітних занять. Щодо цього парадоксальні вимоги до середовища, які перейшли у рекреаційну діяльність інколи з ігровим напрямком, має місце. Так, наприклад, імітація небезпечних подорожей у туризмі та альпінізмі, відмова від звичних форм комфорту, участь у веденні натурального господарства, збирання, полювання, рибний лов, тобто заняття, для яких потрібне середовище зі зниженою комфортністю.

Рекреаційні міграції, пошук середовища з найбільш сприятливими умовами характеризують період свого роду первинного освоєння території. Із цим процесом тісно пов'язано й розвиток аксіологічних (оцінних) підходів і вчення про акліматизацію при рекреаційних міграціях.

Безперечно, майже синхронно почався процес будівництва та створення спеціалізованих рекреаційних об'єктів: парків, стадіонів, концертних і театральних залів, музеїв, кав'ярень, ресторанів, басейнів, спортивних залів, будинків відпочинку, санаторіїв.

Природно, що задоволення різноманітних рекреаційних потреб населення породжує необхідність проведення заходів щодо організації інтегрального рекреаційного середовища з тісним зв'язком природних і соціально-культурних складових на основі пізнання законів природи та рекреаційної діяльності.

Як приклад можна назвати створення паркових ландшафтів Криму, парку в безлісному Кисловодську. На сьогодні процес адаптації природ-

них умов до людини проявляється у створенні численних природно-технічних геосистем рекреаційного призначення — штучних пляжів, рекреаційних водоймищ і т.д. Доля багатьох районів, багатих рекреаційними ресурсами, залежить від можливостей, що адаптують, суспільство. З іншого боку, урбанізація, що зростає на багатьох курортах, призводить до забруднення прибережної частини морів, багатолюддя, а також невиразна архітектура, велика кількість автомашин сприяють забрудненню атмосфери, скороченню питомої ваги зелених насаджень. Це змушує порушувати питання про поліпшення якості рекреаційного середовища.

Навіть цілеспрямоване формування або вдосконалювання природно-технічного рекреаційного середовища не тільки дороге коштує, але й з біоекологічних позицій дуже делікатна операція: змінюючи умови розвитку природних процесів, ми нерідко викликаємо комплекс ланцюгових реакцій, що супроводжуються негативними результатами.

Характерним процесом формування особистого та групового рекреаційного середовища є їхня просторово-часова організація відпочиваючими, які щодня будують свою програму діяльності, комбінують різні ділянки рекреаційного середовища, створюючи власне або групове інтегральне середовище. Тому будь-який населений пункт (особливо курортний), будь-яка приміська зона характеризуються не тільки єдиним, загальним середовищем, але й являє собою складно переплетені індивідуальні та групові середовища.

Антропоекологічна наукова концепція висунула безліч питань, пов'язаних із проблемою оцінки рекреаційного середовища. Рекреаційне оцінювання є більш складним завданням, ніж оцінювання агротехнічне або виробниче. Зв'язане це, насамперед, з дуже різними потребами та свободою вибору, різноманіттям об'єктів середовища та можливих їхніх станів, з необхідністю обліку психофізіологічних, соціокультурних, естетичних і етичних аспектів.

2.3. Економоцентровані концепції

Економоцентровані концепції складаються з політекономічної та техноекономічної концепцій.

Політекономічна концепція.

Життєдіяльність людини має дві полярні форми. Одна з них пов'язана з витратами продуктивних сил (сфера виробничої діяльності, виробництво благ, робочий час), інша — з їхнім відновленням і розвитком (сфера побуту, споживання благ, неробочий час).

Діалектична єдність цих двох полярних форм життєдіяльності полягає в тому, що без відновлення та розвитку сил (рекреації) не може бути і їх витрат.

Ця взаємодія має історичний характер. Інакше кажучи, зміни в сфері виробничої об'єктивно призводять до необхідності змін у сфері побутової. Взаємодія, природно, має й зворотний зв'язок.

Сфера побуту охоплює все існування людей поза їхньою виробничою та суспільно-політичною діяльністю; матеріальне і культурне середовище, у якому відбувається задоволення потреб у їжі, одязі, житлі, відпочинку, розвагах, підтримці здоров'я.

Глобальна функція сфери побуту — рекреація має кінцевою метою відновлення і розвиток продуктивних сил індивідів.

Рекреація характеризується часом, у рамках якого відбувається відновлення сил людини (фізичних, інтелектуальних і емоційних), і діяльністю, усвідомлено або інстинктивно спрямованою на відновлення. Точно кажучи, величина цього часу є залежною від продуктивності суспільної праці, а величина робочого часу є залежною від «продуктивності» рекреаційної діяльності, від ефективності використання неробочого часу, тобто від того, наскільки повно реалізується глобальна функція сфери побуту. Однак сфера побуту через структурну складність і безліч факторів, що визначаються, не завжди і не повною мірою виконує рекреаційну функцію; у результаті не весь неробочий час, що покриває цю сферу, можна вважати рекреаційним.

За функцією в процесі відтворення живих сил людини, рекреацію можна поділити на просту (компенсація) і розширену (розвиток сил).

У реальному житті виділяються чотири форми рекреації: протягом робочого дня (I), інклюзивна, тобто включена в робочий час; наприкінці робочого дня (II), щоденна; наприкінці тижня (III), щотижнева; наприкінці робочого року (IV), відпускна (Рис. 2.5).

Рис. 2.5. Структура рекреаційного часу

Рекреаційний час вимірюється відповідно: хвилинами, годинами, днями, тижнями. Функції цих чотирьох форм різні: I — компенсаторна, II — компенсаторно-розширена, III — розширено-компенсаторна, IV — розширена (Рис. 2.6.). Якщо протягом дня компенсаторна функція подібною мірою не реалізується, то вона повинна бути реалізована наприкінці дня. Якщо відновлення сил не забезпечується й у вихідні дні, то воно неминуче переноситься на відпустку, яка проводиться пасивно.

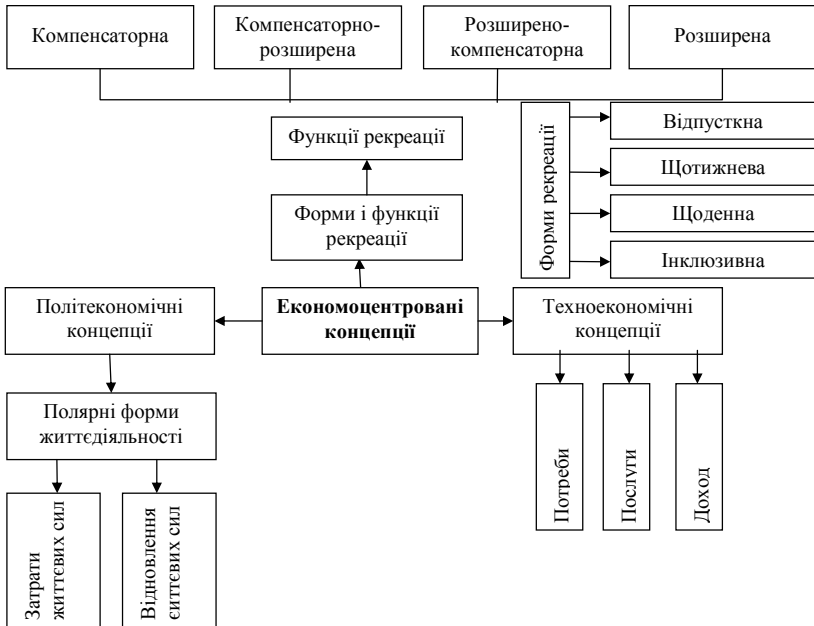

Рис. 2.6. Структура економізованого групи концепцій

Взаємозв'язок чотирьох форм рекреації очевидна, вони становлять єдине ціле — життєвий цикл рекреаційної діяльності, для реалізації якого необхідні відповідні до кожної форми масиви рекреаційного часу (хвилини, години, дні, тижні) і особливим образом організоване середовище. Збільшення продуктивності суспільної праці, з одного боку, дозволяє збільшити неробочий час, з іншого боку, вимагає його збільшення, тому що в рамках цього часу й відбувається відновлення та множення продуктивних сил людини.

Оскільки існує суспільно необхідний робочий час, то існує й суспільно необхідний час на відновлення витрачених сил, тобто рекреацій-

ний час. Під суспільно необхідним рекреаційним часом ми розуміємо час, необхідний для простого відтворення сил людини, витрачених на виготовлення якого-небудь продукту при суспільно нормальних умовах виробництва, тобто при середньому рівні техніки, середньої інтенсивності праці та кваліфікації працівника на підприємствах, що випускають основну продукцію даного виду, а також час, необхідний на розширене відтворення, що забезпечує подальших ріст продуктивності праці.

На кожному етапі розвитку суспільства рекреаційний час, так чи інакше, повинен досягати суспільно необхідної величини. А якщо ні, то прогрес у розвитку продуктивних сил суспільства не може бути забезпечений. Людство ніколи б не змогло досягти нинішнього рівня розвитку, якби не збільшувалася частка рекреаційного часу, у рамках якого відбувається множення продуктивних сил людини — головної рушійної сили прогресу.

Науково-технічна революція різко підвищила енергооснащеність людини не тільки в сфері виробництва, але й у побуті, саме тому вона різко змінила характер витрат, тобто скоротила фізичне навантаження. Сто років тому більшість усієї механічної роботи виконувалося за рахунок м'язових зусиль людини, нині більшість механічної праці здійснюється за допомогою машин і тільки невелика частка за рахунок фізичних зусиль людини. Енергетичний баланс (надходження калорій, витрата калорій), який у минулому врівноважувався головним чином трудовими витратами в робочий час, вимагає зараз активної фізичної діяльності в рекреаційний час. Якщо ця вимога не виконується, людині загрожують патологічні зміни, що призводять до необхідності лікарського втручання.

Одночасно з різким падінням частки фізичних навантажень різко зростає частка інтелектуальних і емоційних. Зараз психологічне стомлення домінує над фізичним, зняти психологічне навантаження набагато складніше.

Протягом усієї біологічної еволюції людина розвивалася як фізично високоактивний організм і тому він не міг не «навчитися» швидко й ефектно заповнити витрачену енергію: відносно короткочасний спокоем (менш 30% від часу доби) і невелика кількість їжі (0,75% до власної ваги — добовий раціон) повністю відновлюють фізичні сили людини. Нервова напруга не знімається так само швидко, як фізичне, і має велику накопичувальну здатність.

Інтелектуалізації праці й підвищення психоемоційних навантажень у робочий час диктують свої вимоги до рекреації, яка повинна забезпечити емоційну та психофізичну «надійність», «стійкість» людини в процесі праці. Останнє найбільш ефективно досягається не відключенням від

навколишнього оточення, а зміною її, не ізоляцією від джерел інформації, а зміною характеру інформації, не емоційної й інтелектуальної «сплячкою», а зміною вражень. Механізми цього криються особливо у центральній нервовій системі людини. Незважаючи на різку зміну характеру витрат сил, характер відновлення їх практично не змінився: відпочинок як і раніше в абсолютній більшості населення асоціюється з фізичним спокоєм і добрим харчуванням, тобто реалізуються потреби, прямо протилежні дійсним рекреаційним потребам сучасної людини. Крім того, нервова напруга, на відміну від фізичного, супроводжує людину не тільки в сфері виробництва, але й у побуті, де найчастіше воно буває вище виробничого [4, с. 60-71].

Людина завжди прагнула ощадливо витратити фізичну енергію, чого не можна сказати про витрату нервових сил. Нераціональна витрата нервових ресурсів — це невиправдані психічні напруги, емоційні «бурі», тривале переживання вже минулих подій, перенос службових турбот у родину, і навпаки, невміння звільнитися від сімейно-побутових справ під час роботи.

Вільно або мимоволі, але сучасна людина виявляється в стані значної нервової напруги протягом усього періоду бадьорості. І безглуздо намагатися звести витрату нервових сил до сучасного рівня витрати фізичних, але разом з тим зниження нераціональних витрат до можливого мінімуму має великий соціальний і економічний зміст. Для цього треба провести, насамперед, цілеспрямовані заходи в сфері побуту, який, за нашою оцінкою, є найбільшим джерелом нераціональних нервових напруг.

Саме ця обставина приводить багатьох соціологів до думки, що в структурі неробочого часу повинне скорочуватися час «обов'язкових занять» і за рахунок цього зростати «вільний» час, тобто «чистий» час відпочинку й розвитку людини.

Однак різкого скорочення часу на обов'язкові заняття відбутися не може. Причини цього полягають у такому:

1. Час, що витрачається на дорогу до місця роботи й назад, не може помітно зменшуватися, більше того, у деяких випадках він буде збільшуватися.

2. Темп удосконалювання організації міського транспорту, ріст швидкостей міських транспортних засобів не будуть здатні встигати за темпом територіальної спеціалізації.

3. Витрати часу на прибирання будинку швидше за все будуть зростати. Причина — збільшення корисної площі, що відноситься на 1 людину; «світ речей» людини розширюється й вимагає зростаючих витрат часу на «керування» їм.

4. Витрати часу на покупки не можуть відчутно скоротитися більше того, свобода вибору товару (відсутність черг, різноманітний асортимент) не скорочує час «торгівельної акції», а збільшує його.

Таким чином, час обов'язкових занять у найближчій перспективі не може бути резервом помітного, якісно відчутного збільшення рекреаційного часу.

Тому головну ставку потрібно робити не стільки на збільшення вільного часу, який нині розуміється як якийсь залишок після відрахування з неробочого часу непорушних занять, скільки на збільшення частки рекреаційного часу, підвищуючи або виявляючи рекреаційну функцію всієї сфери побуту.

Техноекономічна концепція

Згідно з концепцією, яку умовно можна позначати як позаекономічну, наявність рекреаційних потреб населення розглядається як спонукання для організації однієї з галузей невиробничої сфери народного господарства. Ця галузь, за аналогією з багатьма іншими, розглядається як галузь рекреаційного обслуговування. Продуктом її «виробництва» вважається «послуга». У ряді рішень і настанов проблеми організації туризму розглядаються в планах економічного та соціального розвитку як «виробництво товарів народного споживання та послуг». Основні характеристики цієї системи: потреба породжує попит, з'являється «споживач», формується ринок попиту, створюється необхідність формування господарства, що задовольняє попит, що має метою вилучити в споживача максимальну кількість грошей: «споживач одержав послугу, підприємство (галузь) — дохід».

У результаті відбувається свого роду інверсія, трансформація рекреаційної системи на вході в неї, під знаком «потреби», фігурує «вилучення грошової маси», на виході («ефективність») — отримання «прибутку». Група відпочиваючих набуває характер одного з технологічних компонентів системи, свого роду «фінансозмістовного» ресурсу системи відповідно формується прагнення системи заволодіти найбільш «високоякісним», найбільш технологічним ресурсом — високооплачуваними категоріями.

При екстенсивному розвитку та обмеженості ринку пропозиції рекреаційних послуг (при монополізмі) прояву цієї тенденції супроводжуються відторгненням ряду соціальних груп (споживачів) від послуг (приклад — подорожі на річкових судах і морські круїзи). Слід зазначити особливу небезпеку десоціологізації та дегуманізації, внесеною цією концепцією, в умовах монополізму (особливо в умовах дефіциту послуг рекреаційних підприємств) збільшує адміністративне втручання, що в умовах ринкових відносин зовсім неприпустимо.

Цей підхід, очевидно, варто розглядати не стільки як загальний, універсальний, позачасовий, а як техноекономічний механізм, що сприяє реалізації в системі товарно-грошових відносин основних соціальних функцій економічних і демоекологічних.

Найважливішою рисою гуманізації цієї концепції виступає розширення різноманітності на ринку пропозицій і контроль, насамперед, профспілкових, а також державних органів, за скороченням процесів — вимивання порівняно дешевих рекреаційних послуг (говорити про це доводиться, тому що, наприклад, ріст вартості сучасних морських і річкових судів, ускладнення їх обслуговування та зростаючі стандарти комфортності привели до досить істотного і постійно прогресуючого росту цін на водні подорожі).

Отже, техноекономічна концепція ставить у центр уваги систему як зачинену, що працює на власний інтерес. «Людина» або «група відпочиваючих» стає не метою, а лише «ресурсом» системи, що оцінює свій успіх з прибутку. Цікаво, що на можливість подібної трансформації ще в 1972 р. указав С. Лещицький [5; 6]. Зокрема він відзначив, що в ряді країн (Болгарія, Румунія) у центрі моделі, по якій працюють організатори туризму, реально стоять доходи, прибуток.

Теорія рекреалогії також розглядає погляди науковців, які є прихильниками натуроцентрованих концепцій. Основу цієї групи концепцій, що одержала деякий розвиток у нашій країні в 50-60 роки, характеризує уявлення про рекреаційну діяльність як одного із засобів охорони природи. Це дає підставу розглядати її одночасно в рамках концепцій, що мають соціокультурну орієнтацію. Її творці виходили з того, що рекреаційна діяльність висуває найбільш високі вимоги до збереження якості природного середовища, є найбільше природозбережувачим видом діяльності. І тому рекреаційне освоєння території, вилучення земель і акваторій з інших сфер використання може бути гарантією максимального збереження живої природи. Ця думка, безперечно, мала під собою раціональну основу. Особливо справедливо воно було для територій короткочасового відпочинку з розміщенням відпочиваючих, що не використовують моторні засоби пересування.

Однак абсолютизація тези про тісний зв'язок вимог рекреаційної та природоохоронної діяльності переросла у деяких авторів у думку про повний їх збіг. Було навіть сформульовано пропозицію про те, що землі курортів, рекреаційні зони, місця масового відпочинку і такі гібридні утворення, як національні парки та природнокультурні й історико-природні комплекси, слід розглядати як частину заповідного фонду.

Така крайня точка зору була викликана до життя щирою оманю. Її представники не враховували того, що як і будь-який інший вид діяльності рекреаційна діяльність супроводжується тими чи іншими змінами природи, рекреаційною дигресією, інтродукцією ряду видів декоративних рослин, зміною режиму, широким розвитком у рамках рекреаційної діяльності її урбанізованих форм.

Фактично ігнорувалося те, що рекреаційна діяльність у своєму сучасному вигляді придбала всі риси господарської діяльності й стала впливати на природу.

Запитання для самоперевірки

1. Які існують основні групи концепцій рекреалогії?
2. Як можливо охарактеризувати гуманоцентровану концепцію?
3. Як можливо охарактеризувати економоцентровану концепцію?
4. Як можливо охарактеризувати натуроцентровану концепцію?
5. Яка існує класифікація рекреаційних потреб?
6. Як можливо охарактеризувати медико-біологічну концепцію?
7. Як можливо охарактеризувати антропоєкологічну концепцію?
8. Як можливо охарактеризувати політекономічну концепцію?
9. Як можливо охарактеризувати техноекономічну концепцію?

Тестові завдання за темою 2

1. Концепція — це:

- а) певний спосіб розуміння якого-небудь предмета, явища або процесу;
- б) система поглядів на те або інше розуміння явищ дійсності;
- в) певний задум, трактування, точка зору;
- г) а, б, в правильні відповіді.

2. Третій стан здоров'я людини виражається у:

- а) відсутності апетиту внаслідок гіподинамії;
- б) зниженні імунної системи за рахунок перевтоми;
- в) порушенні кровообігу;
- г) підвищеній нервозності.

3. Група концепцій, що не відноситься до вчення про «Рекреалогію»:

- а) гуманоцентрована; в) економоцентрована;
- б) натуроцентрована; г) політекономічна.

4. Основу антропологічної концепції складає:

- а) важлива роль еволюції людини;
- б) громадське відношення до рекреації на різних етапах розвитку;
- в) важлива роль довкілля в житті людини;
- г) соціальний час.

5. В основі техноекономічної концепції лежить:

- а) громадська необхідність відновлення сил людини;
- б) громадська необхідність у витратах сил людини на виробництво;
- в) раціональне використання добового часу людини;
- г) створення нової галузі та отримання доходу від рекреації.

Література до теми 2

1. Преображенский В.С. Основные концепции и модели рекреалогии. Теоретические проблемы рекреационной географии / В.С. Преображенский, В.А. Квартальнов. — М.: 1989.
2. Преображенский В.С. Теория рекреалогии и рекреационной географии / В.С. Преображенский, И.В. Зорин, В.А. Квартальнов, Ю.А. Веденин, [и др]. — М.: 1992.
3. Туризм и массовое оздоровление трудящихся : Науч. реф. / Л. В. Панасюк, В. А. Ермаков, 35 с. 20 см, М. Б. и. 1990
4. Зорин И.В. Население и рекреация / И.В. Зорин, В.М. Кривошеев // Окружающая среда и народонаселение. М.: Статистика, 1981. Вып. 35. С. 60-71
5. Лещицкий С. География туризма как научный подход к решению туристских проблем / С. Лещицкий — Краков, 1932.
6. Теоретические основы географии туризма [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.in39.ru/index.php/listat/337>
7. Бабарицька В.К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг / В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська. — К.: Альтерпрес, 2004. — С. 288
8. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола. — Львів, 1997. — С. 9-33
9. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.
10. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина I — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 76 с.

ТЕМА 3

ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕКРЕАЦІЙНА СИСТЕМА
ЯК ОБ'ЄКТ РЕКРЕАЛОГІЇ3.1. Територіальний характер
рекреаційних систем

Концентрація рекреаційної діяльності обумовлює формування рекреаційних територій. **Рекреаційна територія** являє собою частину земельного фонду, задіяну для організації туризму, лікування та відпочинку. Виходячи зі світового досвіду, можна відзначити дві тенденції у формуванні рекреаційних територій:

а) розвиток урбанізованих рекреаційних територій на базі курортних населених пунктів або цілих курортних агломерацій (курорти і курортні місцевості, приморські рекреаційні райони тощо);

б) розвиток рекреації на міжпоселенських територіях шляхом створення рекреаційних парків.

В Україні базою для їх створення можуть бути природні національні та ландшафтні парки. Існують різні підходи до класифікації рекреаційних територій. Найбільш поширеним є такий їх поділ: урбанізовані, міжпоселенські, проміжні (у сільській місцевості); для короточасної і тривалої рекреації; постійні, сезонні, тимчасові; природно-рекреаційні, аграрно-рекреаційні, індустріально-рекреаційні, змішані тощо.

Однак не кожна рекреаційна територія є рекреаційною системою. Даного статусу вона набуває лише тоді, коли починає задовольняти всі вимоги до базової моделі рекреаційної системи. Як об'єкт вивчення рекреалогії вона має соціальний характер і є складною керованою системою. В більшості теоретичних досліджень рекреаційних систем [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] за основу взята базова модель рекреаційної системи В. Преображенського.

Аналіз внутрішніх зв'язків рекреаційної системи здійснюється на прикладі моделей, похідних від базової. За деякими авторами, рекреаційна система — це сукупність субгалузей рекреаційного господарства. Такий погляд на рекреаційну систему має місце у вертикальному (галузевому) підході.

Територіальний характер рекреаційних систем визначається простою нерівномірністю розміщення рекреаційних ресурсів, різною ємністю територій, їх придатністю для різних видів рекреаційних занять

тощо. Уявлення про територіальну рекреаційну систему почало формуватися у сфері географічних наук, де ТРС визнано предметом дослідження рекреаційної географії. ТРС можна розглядати також як об'єкт вивчення економічної географії, медичної географії, регіональної економіки, рекреалогії. Специфіка останньої дає змогу досліджувати ТРС у соціально-психологічному, фізіологічному, етичному аспектах, що не властиво географічним наукам. Стосовно географії, науковці розглядають територіальну рекреаційну систему (ТРС), як свого роду просторово організовану на території певного таксономічного рангу сукупність рекреаційних установ, які функціонують на основі використання ресурсів цієї території і просторово-територіально між собою поєднані. Будь-яка ТРС базується як на безпосередніх зв'язках між рекреаційними установами, так і на опосередкованих територією відносинах між ними. Для визначення різних типів ТРС характер цих зв'язків і відносин є вирішальним. Рекреаційні об'єкти в одній ТРС можуть пов'язувати: а) безпосередні зв'язки виробничо-технологічного характеру; б) спільне управління; в) участь у спільному наданні кінцевих послуг; г) належність до однієї галузі чи підгалузі; д) знаходження рекреаційних установ у межах будь-якої самоврядної території; е) використання спільних ресурсів певної території; є) наявність потенційних можливостей для ефективних взаємозв'язків

Як вже було наведено, у просторі між елементами рекреаційно-туристичних систем встановлюються певні просторові (територіальні) відношення і, таким чином, вся система, кожний її елемент і кожний функціональний зв'язок одержують певний простір існування. Цей простір може бути різним — економічним, географічним, екологічним, соціальним тощо. Але для нас найбільший інтерес представляють економічний та географічний простори. За Р. Барром, економічний простір, у вузькому сенсі, — це периметр дії й впливу економічної одиниці, а в широкому сенсі, — це система відношень, що складає суть існування цієї одиниці; зокрема, в ринкових умовах — це система відношень, що забезпечує одержання найбільших прибутків з найменшими витратами. Ф. Перру розглядає економічний простір як поле сил, що формується «полюсами зростання». Такий аспект економічного простору, за Ф. Перру, дозволяє тлумачити просторовий характер рекреаційно-туристичних систем. Він, зокрема, передбачає встановлення й аналіз факторів, що впливають на розподіл рекреаційно-туристичної діяльності у просторі. Різновидністю економічного простору в ринкових умовах виступає бізнес-простір. Його найбільш активною частиною є ринок, ринковий простір, де відбувається визнання суспільної корисності рекреаційно-туристичних продуктів (товарів та послуг). У загальному випадку це

відбувається на конкурентних засадах. А основними характеристиками ринкового простору служать ціна та споживчий потенціал.

Географічний простір, О.І. Шаблій визначає як груповий простір земних сфер — літо-, гідро-, атмо-, біо- та соціо, які в єдності утворюють географічну оболонку. А це означає, що геопростір є трьохмірним [7, с. 40]. Що стосується геопростору конкретних об'єктів (у нашому випадку рекреаційно-територіальних систем), то його зручніше представити як двомірний. І такою двомірною проекцією геопростору виступає територія. Територія стосовно рекреаційно-туристичних систем: а) виступає «носієм» різноманітних ресурсів; б) складає просторовий базис «виробництва»; в) зосереджує багато функцій- економічних, соціальних, екологічних та ін.

В той же час, з переходом до ринкових відносин територіальні рекреаційні системи усіх рівнів і типів інтенсивно трансформуються в територіальні туристично-рекреаційні системи (ТРТС) під впливом певних факторів та умов. Ринкова трансформація рекреаційно-туристичних об'єктів (їх переспеціалізація, модернізація і т. і.) породжує «хвилю» змін у інших об'єктах, що забезпечують сферу рекреації та туризму необхідними ресурсами, реалізують і споживають її продукцію тощо. Внаслідок тісної взаємодії цих об'єктів (у просторі й часі) об'єктивно формуються територіальні рекреаційно-туристичні системи; причому не тільки на локальному та районному, але й на міжрайонному, національному та транснаціональному рівнях. Це означає, що просторове буття рекреації та туризму характеризується системною організацією.

Як визначає Масляк П.О., виокремлення різних типів ТРС на основі особливостей взаємовідносин рекреаційних установ передбачає доволі значну множину варіантів господарсько-територіального системоутворення. Однак переважно це все-таки теоретичні, а не реальні можливості. Крім того, серед системоутворюючих взаємовідносин є ієрархія. Найбільш значними є безпосередні зв'язки рекреаційних установ, спільність управління і території. Для типізації ТРС важливим є визначення сутності просторово-територіальних зв'язків і відносин та внесення ясності в це питання, яке трактується по-різному.

Рекреаційні установи беруть участь у реалізації трьох видів географічних зв'язків: 1) просторових; 2) просторово-територіальних; 3) територіальних.

Просторові зв'язки — це зв'язки між рекреаційними установами, віддаленими одна від одної на будь-яку можливу відстань. Опосередковані відносини шляхом спільного використання ресурсів певної локальної території повністю виключаються. Територіальні опосередковані відносини виникають між рекреаційними установами, розміщеними на обмеженій (локальній) території, через спільне використання трудових,

природних та інших ресурсів. Прямої безпосередньої взаємодії в цьому випадку немає. При перетині цих двох типів зв'язків виникає їх третій тип — просторово-територіальні зв'язки. Взаємодіючи через територію, рекреаційні установи мають і безпосередні зв'язки [8].

Тип системи і межі її локалізації залежать від характеру і параметрів розвитку системоформуючих елементів (рекреаційних установ) — рівня концентрації надання послуг, напрямку спеціалізації, відомчої підпорядкованості чи приватної належності, їх територіального поєднання і взаємозв'язку. На цій основі можна виокремити такі типи ТРС:

- а) підгалузеві (спеціалізовані);
- б) галузеві (інтегральні);
- в) елементарні (ЕТРС);
- г) територіальні рекреаційні комплекси (ТРК).

Перші — включають рекреаційні установи певної рекреаційної підгалузі, що об'єднані спільним управлінням, приватною належністю або належністю до складу одного об'єднання, концерну, асоціації і т. ін., території, а також ті, що спеціалізуються на певній території на наданні спеціалізованих рекреаційних послуг. Функції підгалузевої ТРС, на відміну від рекреаційних установ (виробничих систем), не зводяться лише до надання певних послуг. Вони виконують і деякі територіальні функції, які особливо яскраво виявляються при розгляді системи як єдиного цілого. Наприклад, підгалузеві ТРС виконують функції повної зайнятості населення сіл, малих і середніх міст, уповільнення зростання великих агломерацій, піднесення рівня життя населення, вирішення екологічних проблем тощо. Це переважно соціальні та економічні функції ТРС, що безпосередньо не пов'язані з наданням рекреаційних послуг.

Формування других — відбувається на основі господарсько-територіальної інтеграції рекреаційних установ різних підгалузевих (спеціалізованих) ТРС. Як правило, їх об'єднує в одне ціле не лише територія і зв'язки, а й спільна робота з надання територіально і ресурсно узгоджених рекреаційних послуг. ЕТРС репрезентовані однією рекреаційною установою (центром або ядром системи) разом із сукупністю його просторово-територіальних взаємозв'язків і взаємин з іншими господарськими об'єднаннями. Оскільки така взаємодія об'єктивно не може бути реалізована в рамках одного рекреаційно-туристичного господарства, а тим більше окремих його галузей, то ЕТРС, хоч і є основою галузевих і підгалузевих ТРС, але не повністю входять до їх складу. Ідентифікуючи ЕТРС, виділяють із господарсько-територіальних систем і територіально-господарських комплексів (а не тільки з ТРС і ТРК) не саму рекреаційну установу, а елементарну просторово-територіальну систему господарства як єдиний виробничо-територіальний «організм». Рекреаційна установа є його центром або ядром [8].

При декомпозиції різних типів ТРС ЕТРС можуть розглядатися як територіальні підсистеми найнижчого рангу. Разом з тим це не свідчить про їхню простоту. Такий тип — складно організовані системи, які, на відміну від ТРС і ТРК, фактично виходять за межі галузі, акумулюючи інформацію, енергію, сировину і т. ін. всього господарського комплексу і маючи величезну багатоманітність зв'язків і відносин. Виходячи з наведеного, територію можна розглядати не лише як базу функціонування рекреаційно-туристичних систем, а і як з'єднувальну ланку між їх економічним і географічним просторами.

Це відповідає відомій тезі Ф. Енгельса про те, що «в поняття економічних відносин включається ...і географічна основа, на якій ці відносини розвиваються ...». Отже, територія — це географічна основа, на якій розвиваються економічні відносини. Економіко-географічний закон агломерації виробництва, котрий найповніше виявляється в районах з потужним господарським потенціалом, є причиною того, що багато підгалузей рекреації і туризму тяжіють до найбільших міст. Таке тяжіння приводить до розміщення тут багатьох рекреаційних установ різного профілю. Внаслідок своєї територіальної близькості ці установи починають взаємодіяти за допомогою прямих господарських зв'язків і особливо опосередкованих відносин. Ця взаємодія є основою формування територіальних комплексів.

Розглянемо основні наукові підходи, що склались в рекреології стосовно визначення категорії «територіальна рекреаційна система».

Топчієв О.Г. розглядає територіальну рекреаційну систему як форму організації рекреаційної діяльності на певній території, що забезпечує функціональний взаємозв'язок, взаємодію та координацію всіх підсистем, блоків і елементів рекреаційного господарства для надання послуг відпочинку. У реальному житті ТРС як такі можна зустріти не часто. Але така теоретична модель вкрай необхідна як зразок, як еталон для формування найбільш ефективних комплексів рекреаційного господарства, для організації скоординованої і раціональної функціональної взаємодії всіх складових і всіх учасників рекреаційного процесу [9].

Бейдик О.О. вважає, що територіальна рекреаційна система — це соціальна, керована (частково самокерована) геосистема, гетерогенна за складом (складається з взаємозв'язаних підсистем відпочиваючих, природних та культурних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, органу управління), яка характеризується функціональною (стан підсистеми визначається функцією системи в цілому) і територіальною цілісністю [1, с. 82]. ТРС сформувалися внаслідок рекреаційного природокористування, в якому провідною системоутворюючою галуззю виступає невиробнича сфера. Головне завдання територіальної рекреаційної системи — відновлення психофізіологічних сил населення і

духовне збагачення людини на базі місцевих рекреаційних умов і ресурсів.

Таким чином, загальним підсумком до розгляду наукових поглядів стосовно категорії «територіальна рекреаційна система» є то, що означена система характеризується єдиною територією, що має значний рекреаційний потенціал, сукупністю рекреаційних установ, які функціонують на основі тісних виробничих контактів, єдністю організаційних форм управління, які забезпечують ефективне використання природних рекреаційних ресурсів і соціально-економічних умов, що склалися на даній території. Зміст поняття «територіальна рекреаційна система» є ширшим порівняно з рекреаційною системою, оскільки містить територіальну прив'язку. Хоча частина рекреаційних систем не входить до ТРС, що звужує обсяг останньої.

Нині найвищий рівень сформованості інтегральних ТРС серед дев'яти, виділених ще у 1978 р. І. Родічкіним (Київсько-Дніпровської, Волинської, Сіверсько-Донецької, Придніпровської, Приазовської, Одесько-Чорноморської, Дніпровсько-Бузької, Карпатської, Кримської), мають лише три: Одесько-Чорноморська, Карпатська і Кримська [6].

Основними функціями територіальної рекреаційної системи є економічна, бюджетна, соціальна. Рекреаційна система може розглядатися і в горизонтальній (міжгалузевій) площині. Науковці вважають, що територіальна рекреаційна система нормально функціонує при тісній взаємодії декількох галузей на певній території. Ці галузі виконують в територіальній рекреаційній системі різні функції. Для сформованої територіальної рекреаційної системи як міжсекторального утворення необхідно мінімум 5 функціональних галузей та їх груп:

1. Група галузей, які виконують основну функцію систем. Сюди відносяться курортні, туристичні підприємства, сфера відпочинку. Ці галузі складають центральне ядро системи. Єдність на деякій території вже тільки цих галузей (єдність цих цілей, функцій, загальне використання певних природних ресурсів та ін.) дає можливість трактувати територіальну рекреаційну систему як вид міжгалузевих систем. Кожна зі складових галузевих частин територіальної рекреаційної системи є системою досить різних галузей, підгалузей і видів діяльності. Склад ядра територіальної рекреаційної системи свідчить про те, що вона є переважно міжгалузевою системою невиробничої сфери.

2. Група галузей переважно виробничого обслуговування ядра територіальної рекреаційної системи. Вона представлена будівництвом, транспортом. До територіальної рекреаційної системи можна включити культурне обслуговування, торгівлю, виробництво спеціального туристичного спорядження, сувенірів тощо. Ланцюжкові міжгалузеві зв'язки ядра територіальної рекреаційної системи прямо і безпосередньо впли-

вають на сільське господарство, харчову, а також легку промисловість. Таким чином, територіальна рекреаційна система як міжгалузеве явище тісно пов'язане з іншими системами території і частково перекликається з ними.

3. Галузі, які включають систему навчальних закладів, що готують спеціалістів вищої та середньої кваліфікації для санаторно-курортного, туристичного господарства і сфери відпочинку. Тут ведеться підготовка не тільки лікарів, інструкторів фізичної культури і альпінізму, а і фахівців з туризму, екскурсологів, менеджерів економістів, молодших спеціалістів та ін. для сфери санаторно-курортного та туристичного обслуговування.

4. Галузі, які включають систему спеціалізованих проектно-конструкторських інститутів, бюро, а також науково-дослідних закладів, які орієнтуються на забезпечення потреб споживачів санаторно-курортних і туристичних підприємств. Сюди входить і діяльність з плануванням рекреаційних зон, районів, вузлів, центрів і пунктів.

5. Спеціалізовані органи державного та місцевого управління, які отримують інформацію про стан інших підсистем територіальної рекреаційної системи, приймають рішення, які стосуються питань оптимального функціонування і подальшого розвитку територіальної рекреаційної системи.

Останнім часом у науковий обіг включено багато нових понять: «курортно-рекреаційна система», «територіально-рекреаційний комплекс» (ТРК), «туристсько-рекреаційний комплекс». Розглянемо де які з них.

Територіально-рекреаційний комплекс є особливою формою територіальної організації господарства, яка формується в процесі взаємопов'язаного розвитку рекреаційної та інших видів господарської діяльності на компактній території, що має специфічні соціально-економічні та природні характеристики [2]. Головним завданням територіально-рекреаційного комплексу є отримання максимального рекреаційного ефекту. Серед найважливіших підкомплексів територіально-рекреаційного комплексу називають туристський, санаторно-курортний, оздоровчо-рекреаційний, культурно-рекреаційний. Кожний із них забезпечує можливість здійснення певних видів рекреаційної діяльності, різноманітність яких залежить від поєднання природних та культурно-історичних ресурсів. Формування територіально-рекреаційного комплексу відбувається на базі економічного потенціалу території.

Курортно-рекреаційну систему характеризують як територіальне зосередження діяльності підприємств рекреаційної сфери, організацій та установ різних форм власності і господарювання, що використовують лікувально-оздоровчі, пізнавальні та інші ресурси з метою надання

рекреаційних послуг і отримання прибутку [10, с. 47]. Фахівці висловлюють думки, що головним завданням курортно-рекреаційної системи є реалізація конкурентних переваг шляхом побудови кластерної моделі, яка являє собою сконцентровану за географічною ознакою групу взаємопов'язаних компаній-продуцентів рекреаційних послуг, спеціалізованих фірм у суміжних галузях господарства і пов'язаних з їх діяльністю неприбуткових організацій, що провадять спільну діяльність. Курортно-рекреаційна система включає:

- конкретне місце розташування рекреації, тобто територіального та рекреаційного простору, представлених об'єктами природно-ресурсного потенціалу;
- матеріальні та нематеріальні фактори виробництва;
- підприємства-продуценти рекреаційних послуг;
- ринкових посередників, що забезпечують комплексність послуг та ефективність функціонування системи;
- споживачів курортно-рекреаційних послуг;
- фактори і сили зовнішнього середовища, що впливають на систему.

Доцільним є розгляд рекреаційних систем і у функціонально-територіальному, і в компонентно-структурному аспектах: такий підхід дасть змогу чіткіше сформулювати категоріальний апарат рекреалогії. Для забезпечення керованості процесу формування територіальної рекреаційної системи необхідна наукова оцінка об'єктивних і суб'єктивних умов і факторів, що визначають розвиток і територіальне розміщення рекреаційної галузі. Найбільш суттєві обставини територіальної організації рекреаційного господарства слід вважати факторами, інші — умовами. При цьому провідним фактором виступають рекреаційні потреби в контексті соціально-економічного розвитку країни. У таблиці 3.1. виявлено зв'язок між факторами, що лімітують розвиток рекреації та факторами, що сприяють реалізації та локалізації потреб у рекреації. Також наведено, виходячи з вищеназваних факторів, основні властивості рекреаційної системи.

Отже, якщо рекреаційні потреби великою мірою визначають необхідність розвитку рекреаційного господарства, то матеріальною базою для ефективного функціонування рекреаційних систем виступають передусім рекреаційні ресурси. Характеристики, завдяки яким територіальна рекреаційна система сприймається як цілісна система, прийнято вважати її властивостями. Одні з цих властивостей характерні для всієї системи, інші — лише для окремих її підсистем. Так, вибірковість характеризує лише рекреантів, надійність управління — орган управління, ємність і комфортність — природні та культурні комплекси, технічні системи, обслуговуючий персонал тощо.

Таблиця 3.1.

**ОСНОВНІ ФАКТОРИ ТА ВЛАСТИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ**

Головні фактори, що лімітують розвиток рекреації	Фактори, що сприяють реалізації та локалізації потреб у рекреації	Основні властивості рекреаційної системи
транспортна доступність	територіальна різноманітність природних та культурно-історичних ресурсів	Різноманітність — можливість поділу множини на підмножини
нерозвиненість сфери обслуговування	територіальні відмінності в рівні розвитку інфраструктури	Вибірковість — забезпечення можливості вибору
	територіальні відмінності в мірі комфортності природних комплексів	Комфортність — міра відповідності вимогам рекреантів
низька якість і ємність ресурсів	ємність природних, культурних та інфраструктурних комплексів	Ємність — здатність забезпечити комфорт рекреантам без шкоди для себе
	номенклатура і якість послуг	Ефективність — оптимальне співвідношення витрат і результатів
екологічна ситуація в регіоні	конкурентоспроможність регіонального ринку	Стійкість — здатність протистояти зовнішнім впливам
соціально-психологічний клімат	територіально-професійна структура трудових ресурсів	Надійність управління — безвідмовність функціонування
		Динамічність — адекватна реакція на зовнішні впливи
		Ієрархічність — різна міра зрілості та обов'язків
геополітична ситуація	зв'язок рекреаційної галузі з одноранговими галузевими системами, зокрема, з інфраструктурою, аграрно-промисловим комплексом, сферою послуг тощо	Цілісність — узгоджена взаємодія підсистем і всієї системи з оточенням
		Спеціалізація — можливість задоволення конкретних потреб
		Універсальність — можливість задоволення будь-яких проблем

Спеціалізація — це діяльність рекреаційних підприємств, спрямована на задоволення конкретних рекреаційних потреб, створення оптимальних умов для окремих рекреаційних занять. На макрорівні спеціалізації серед рекреаційних підприємств України виділяють три основні групи: лікувальні (санаторії-профілакторії, санаторії-пансіонати, курортні поліклініки, грязе- та водолікарні); оздоровчі (будинки відпочинку, пансіонати, бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори, спортивно-оздоровчі табори); туристичні (пізнавальні) (готелі, туристичні бази, мотелі, кемпінги, бюро подорожей та екскурсій, туристичні поїзди, теплоходи тощо). Формування спеціалізації тісно пов'язане з наявними ресурсами і мірою рекреаційного освоєння території, яке безпосередньо впливає на ієрархічність.

Ієрархічність виявляється через віднесення рекреаційної території до певного таксономічного рангу і підпорядкованість нижчих рангів вищим. На основі поєднання функціонально-галузевого та функціонально-територіального підходів виділено такі таксономічні ранги рекреаційних територій:

- рекреаційний пункт (наприклад, окремий санаторій, будинок відпочинку, кемпінг);
- рекреаційний центр (Кирилівка, Коктебель);
- рекреаційний вузол (курортополіс «Трускавець», Одеська група курортів, Велика Ялта);
- рекреаційний підрайон, який включає один або кілька курортів однакового профілю з зонами відпочинку і центрами туризму в межах адміністративного району (Судакський, Алуштинський);
- рекреаційний район або комплекс — цілісна у транспортному розумінні територія з однаковим профілем курортів, центрів туризму, зон відпочинку та природно-географічними умовами;
- рекреаційний регіон (Кримський, Карпатський, Дніпровсько-Дністровський та ін.). Дана категорія найчастіше ототожнюється з територіальними рекреаційними системами. Досить часто вживається стосовно наднаціонального рівня — Середземноморський, Чорноморський, Карибський.

Санаторно-курортне господарство також може бути диференційоване з поділом на такі ранги: санаторно-курортний заклад — курортна місцевість — курорт — курортополіс — курортний район. При цьому вищий ранг не мусить обов'язково виключати всі нижчі.

Отже, територіальна рекреаційна система є міжпредметним об'єктом дослідження, що, з одного боку, дає можливість запозичення рекреалогією теоретичних надбань інших наук, а з іншого — створює проблеми у формулюванні окремих категорій, вирішення яких можливо при застосуванні системного, функціонального та інших підходів. Важ-

ливою прикладною проблемою в Україні залишається управління регіональним розвитком рекреаційних територій та модернізація рекреаційної інфраструктури.

3.2. Компоненти рекреаційної системи

За концепцією В. Преображенського рекреаційна система включає такі **підсистеми** [12]:

- **природні та культурні комплекси**, що включають рекреаційні ресурси та умови і виступають як субстрат розвитку системи;

- **технічні системи** для забезпечення нормальної життєдіяльності відпочиваючих та обслуговуючого персоналу. Характер і рівень розвитку інфраструктури рекреаційних територій має велику амплітуду: від міст-курортів і курортотполісів до місць відпочинку з мало зміненою природою;

- **обслуговуючий персонал**, завданням якого є професійне і якісне обслуговування рекреантів;

- **орган управління**, який здійснює контроль за оптимальним співвідношенням усіх підсистем;

- **рекреанти (група відпочиваючих)** — основний елемент системи, який визначає вимоги до всіх інших, виходячи з соціальної, вікової, національної, професійної, релігійної належності певних груп людей, а також умов і ресурсів рекреації. Рекреанти є не лише суб'єктом, а й об'єктом рекреаційної діяльності, що вимагає індивідуального підходу в наданні послуг (бажання відпочивати з друзями, сім'єю, самотійно). Група відпочиваючих характеризується особливостями поведінки, що вступають у цикли рекреаційної діяльності.

Природні та культурно-історичні комплекси в рекреаційній системі характеризуються, насамперед, заходом відповідності потребам відпочиваючих (комфортністю й привабливістю) і потребам органів керування — просторовою й тимчасовою ємністю й надійністю.

Атрактивність — привабливість, відносно явище, яке тісно пов'язане як з об'єктивним якісним розумінням, так і з відносним суб'єктивним розумінням залежним від соціокультурної оцінки тими чи іншими групами відпочиваючих. Функціональна відповідність — відповідність потребам і умовам діяльності (лікування, оздоровчий відпочинок, спортивний або пізнавальний туризм).

Комфортність фізіологічна й психофізіологічна

Якщо перша найбільше тісно пов'язана із кліматичними умовами (у т.ч. зі стійкістю комфортних погод), то друга багато в чому визначаєть-

ся характером відкритості або закритості пейзажів, відчуттям тісноти від скупчення людей, або напроти самотності, надмірності або недостатності темпу зміни вражень, звукової насиченості і т.д.

Можуть бути виділені системи, у яких провідна роль належить або природним, або культурним комплексам.

Прикладом перших можуть служити бальнеологічні курорти, де вся система спирається на природні мінеральні води, сюди ж відносять гірські курорти з їхньою чистотою повітря, красою пейзажів, що виступають також у ролі лікувального або оздоровчого фактора. Серед систем, де основу становлять культурні комплекси, виділяють міста (Рим, Париж, С.-Петербург і т.д.) насичені архітектурними ансамблями, музеями, оспіваними в літературі міфами й легендами.

Природні комплекси є головними при організації курортно-лікувального, оздоровчого та спортивного відпочинку. Роль культурних комплексів особливо велика в пізнавальному туризмі.

Технічні комплекси

Технічні підсистеми (окремі засоби, обладнання й спорудження, а частіше їх сукупність) насамперед, покликано полегшити відпочиваючим доступ і адаптацію до природних комплексів, збільшити надійність їх функціонування. Вони служать засобами, що також адаптують, задовольняють потреби відпочиваючих і обслуговуючого персоналу. Розвиток природно-технічних систем (штучні пляжі, паркових насаджень), транспортної мережі та ін. Набір споруд і обладнань, використовуваних у рекреаційних системах практично неосяжний. По «твердості» конструкцій це можуть бути й капітальні будови, і сезонні споруди. У зв'язку з ростом обсягів і різноманітності діяльності, навантажень на природні комплекси роль і різноманітність технічних споруджень помітно зросла. У цей час без них формування й надійне функціонування рекреаційної системи будь-якого призначення стає просто неможливим.

У містах-курортах технічні підсистеми стають провідними елементами рекреаційної системи, оскільки існування міста-курорту, його ємність і надійність функціонування протягом усього року, визначається в першу чергу наявністю функціонально-рекреаційної інфраструктури місць розміщення, підприємств обслуговування, розвиненістю транспорту, ефективністю роботи систем каналізації й відчищення.

Постійне вдосконалювання технічних обладнань, перехід до нових поколінь природно-технічних систем дозволяє підвищити позиції всієї рекреаційної системи, зберегти її популярність.

Обслуговуючий персонал

Роль обслуговуючого персоналу в системі визначається тим, що він забезпечує взаємозв'язок відпочиваючих із природними й курортними комплексами, технічними системами, а також спілкування їх між со-

бою. Цим поняттям охоплюється широка група людей, зайнята, як безпосередньо побутовим, медичним, культурним, транспортним обслуговуванням відпочиваючих, так і експлуатацією технічних і природно-технічних споруджень, природних і культурних комплексів. Таким чином можливо виокремити обслуговуючий персонал у такі групи:

1. Контактна група, яка в силу своїх обов'язків безпосередньо зустрічається з відпочиваючими (медсестри, лікарі, менеджери, офіціанти, екскурсоводи, інструктори туризму, аніматори).

2. Робітники та службовці, що забезпечують діяльність технічних підсистем, природних і культурних комплексів у межах підприємства відпочинку (електрики, кухарі, садівники, службовці і т.д.).

3. Працівники загальнопобутових служб, що забезпечують прямі потреби підприємствам відпочинку (складів, пралень, водопровідних і каналізаційних мереж, паркового господарства, транспорту).

Робота обслуговуючого персоналу регламентується посадовими інструкціями.

Органи управління — елемент рекреаційної системи, як і будь-який орган управління повинен забезпечувати збереження структури системи підтримки режиму її діяльності, реалізацію цілей, загальних функцій системи. Своєрідність управління рекреаційною системою визначається тим, що вона одночасно містить і елементи управління економікою, насичене елементами соціального управління, включає елементи управління технічними системами й природними комплексами.

У сфері рекреаційної діяльності є як мінімум два рівня управління один з них — це управління, розташоване як би поза конкретною системою. Воно становить елементи суперсистеми — формує рекреаційну політику регіону, вивчає потреби, планує, проектує та ухвалює рішення щодо створення або розвитку конкретних рекреаційних систем, управляє потоками відпочиваючих, погоджує рекреаційну діяльність із іншими видами діяльності. До цієї системи відносяться законодавчі та місцеві органи влади, що розробляють загальну стратегію рекреаційного забезпечення населення, рекреаційну політику як частину загальної соціальної політики. До другого рівня можна віднести працівників, що виконують розроблені програми.

Рекреанти — центральний елемент рекреаційної системи, що означає сам факт її виникнення та розвитку. З позиції соціології та екології людини це група, що зобов'язана своїм існуванням деякій події — виникненню вільного від занять часу.

Так, у типології, розробленій У. Шелдоном [13], враховуються взаємозв'язки людей з природою. Вченим було виділено такі типи:

Ектоморфний тип — відрізняється прагненням зосередитися на власному внутрішньому стані, сприймати навколишній світ, виходячи зі свого настрою, а не таким, яким він є насправді .

Мезоморфний — характеризується любов'ю до природи, як джерела оптимізації, місцю діяльності. Для них природа — об'єкт впливу.

Ендоморфний — тип почуттєвий, відкритий для сприйняття природи, що відчуває її нюанси — фізичні та естетичні.

Кожна підсистема може розглядатись як самостійна система, що включає кілька елементів, а окремі з них — навіть здатні до саморегуляції.

Отже, рекреаційна система має складну внутрішню структуру і широкі зовнішні зв'язки. Внутрішня структура обумовлюється рівнем розвитку матеріально-технічної бази галузей рекреаційної спеціалізації, виробничої і соціальної інфраструктури, станом навколишнього середовища, наявністю трудових ресурсів, характером розселення населення в рекреаційних районах.

Зовнішні зв'язки визначаються соціально-економічними умовами комплексоутворення (транспортно-географічне положення, зв'язок із постачальниками матеріально-технічного та продовольчого забезпечення, розташування відносно зон залучення рекреантів і додаткової робочої сили тощо).

3.3. Моделювання рекреаційної діяльності

З поняттям рекреації безпосередньо пов'язане поняття відпочинку. Відпочинок — це будь-яка людська діяльність, яка не спрямована на задоволення фізіологічних потреб (подорожі, збирання, рибний лов, полювання і т.д.), здійснювана як на території постійного перебування людини, так і за її межами [5].

Довгий час основною відміною рисою цих двох понять був критерій місця: рекреація трактувалася як відновлення сил людину на спеціалізованих територіях, звичайно за межами основного місця його проживання, а під відпочинком розумілася будь-яка людська діяльність або бездіяльність, яка не спрямована на задоволення насущних потреб. Таким чином, рекреація представлялася як підсистема відпочинку.

У сучасних умовах таке розмежування понять втратило зміст. Терміни «відпочинок» і «рекреація» Т.В. Ніколаєнко розглядає як синоніми, як близькі позначення того самого явища.

Люди різні за характером своєї діяльності, проведення вільного часу не є винятком і залежно від власних інтересів і існуючих можливостей вибирає той або інший вид відпочинку за його змістом. Види відпочинку можуть бути різноманітними. Основною й найнеобхіднішою формою відпочинку є сон. Тривалість сну, необхідного для відпочинку, за-

лежить від віку та індивідуальних особливостей людини. Але звичайно людина спить не менше третини всього життя. Відпочинок включає набір видів діяльності, пов'язаних з розвагами та спортом, відвідуванням різноманітних місць, що представляють для людини інтерес і багато чого іншого.

Можна виділити такі види діяльності людини під час відпочинку:

- діяльність, пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття фізичною культурою, прогулянки, туризм і альпінізм);
- аматорські заняття (полювання, рибний лов, збір грибів, ягід і т.д.);
- захоплення до світу мистецтва, а також творчість у сфері мистецтва;
- інтелектуальна діяльність (читання, самоосвіта);
- спілкування за інтересами та вільному вибору;
- розваги, що мають активний або пасивний характер (ігри, танці, видовища);
- подорожі та екскурсії заради задоволення.

Різноманіття видів відпочинку, різна технологія, що вимагає особливих засобів відпочинку, і характер використовуваних ресурсів визначають і різноманітність підприємств, що забезпечують різні види відпочинку. Їх називають рекреаційними підприємствами. Усі ці підприємства і пов'язані з ними структури утворюють особливу галузь — рекреаційний комплекс, головне завдання якого — обслуговування відпочиваючих як у місці, так і поза постійним місцем їх проживання.

Рекреація ставиться до такого виборчого виду діяльності, який стає необхідною умовою нормального людського життя, засобом компенсації напруги, відновлення працездатності та умовою продовження самого виробництва. Основне її завдання — відновлення і розвиток фізичних та психічних сил кожного члена суспільства, всебічний розвиток його духовного світу.

Види рекреаційної діяльності мають певну кількість способів реалізації, що мають назву рекреаційні заняття. Серед сукупності занять, що утворюються у процесі рекреаційної діяльності, можна виділити власно рекреаційні заняття: (купання, піші прогулянки, збір грибів і ягід і т.д.) на відміну від задоволення повсякденних фізіологічно необхідних потреб (сон, харчування).

За типологією рекреаційних занять можна виділити 2 групи, що поєднують 4 основних типи занять.

1. Група відновлення:

- 1.1. Рекреаційно-лікувальні заняття;
- 1.2. Рекреаційно-оздоровчі заняття.

2. Група розвитку:

- 2.1. Рекреаційно-спортивні заняття;
- 2.2. Рекреаційно-пізнавальні заняття.

Рекреаційно-лікувальні заняття являють собою систему занять, жорстко обумовлених методами санаторно-курортного лікування. Тип рекреаційно-оздоровчих занять набагато більш різноманітний. Сюди входять прогулянки, купання, повітряні та сонячні ванни, ігри, збір грибів і ягід, польовання, пасивний відпочинок і т.д.

Рекреаційно-спортивні заняття спрямовані переважно на розвиток фізичних сил людини. Рекреаційно-пізнавальні заняття покликані духовно розвивати людину. Багато видів рекреаційних занять у реальній ситуації комбінуються. Рекреант може свідомо протягом певного часу комбінувати рекреаційні заняття. Очевидно, що чим більше сполучень, тим ефективніше протікає рекреаційна діяльність, тому що в одиницю часу більше задовольняється рекреаційний потреб.

Стійка комбінація повторюваних рекреаційних занять за певний час одержала назву **цикл рекреаційної діяльності**.

Терміновий цикл рекреаційної діяльності, як певна комбінація комплексів одночасних занять або занять, що здійснюються протягом невеликих відрізків часу, може бути розглянутий як первинний осередок. Добові цикли можуть багаторазово повторюватися протягом певного тривалого відрізка часу. Можна виділити цикли відпустки, життєвий цикл, цикл характерний для певної вікової градації (дитинство, юність і т.д.).

Життєві цикли рекреаційної діяльності проявляються в чергуванні видів і форм рекреації, географічних районів і т.д. Цикли рекреаційної діяльності можна розрізняти за їхньою **суспільною функцією та технологією**: лікувальні, оздоровчі, спортивні і пізнавальні.

Різноманітність, комбінування та циклічність рекреаційних занять безпосереднім чином пов'язані із властивостями рекреаційних територій і їх організацією. Різноманітності занять повинне відповідати різноманітність рекреаційних ресурсів. Комбінування та циклічність також можливі при наявності різноманітних ресурсів на певній території.

Елементарне рекреаційне заняття — внутрішнє цілісна однорідна нероздільна на технологічні компоненти рекреаційна діяльність.

Основою для програми відпочинку конструкції циклів занять служать елементарні рекреаційні заняття. За даними закордонних соціологів кількість елементарних рекреаційних занять подвоюється кожні 10 років. До початку ХХІ століття їх налічувалося більш 80000 видів. Головним обґрунтуванням типізації рекреаційної діяльності виступає її функціональна орієнтація, приведена у Таблиці 3.2.

Кожне з елементарних рекреаційних занять може бути віднесена до класу моделюючих, залежно від того, чи є воно цільовим заняттям з позиції рекреаційних функцій. Виділяють такі елементарні рекреаційні заняття:

1) цільові елементарні рекреаційні заняття, які є головним мотивом рекреаційної діяльності;

2) додаткові елементарні рекреаційні заняття, які не реалізують основну мету рекреації, але роблять цикл рекреаційних занять більш різноманітним;

3) супутні елементарні рекреаційні заняття, які не дають специфічного рекреаційного ефекту, але вони необхідні по фізіологічних і технологічних обмеженнях.

Таблиця 3.2.

ТИПИ ЕЛЕМЕНТАРНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ [11]

Індекс	Тип рекреаційної діяльності	Зразок елементарних рекреаційних занять
a 1	Кліматичний	Інсоляція, повітряні ванни, сон на повітрі, теренкур
a 2	Бальнеологічний	Внутрішнє і зовнішнє застосування мінеральних вод, грязелікування
a 3	Рухливі ігри в приміщенні	Танці, атракціони, загальна фізична підготовка
a 4	Водні процедури	Купання в басейні, ванні, душ
a 5	Малорухливі ігри	Більярд, тихі атракціони
a 6	Рухливі заняття на воді	Плавання, веслування, водні лижі, водний велосипед, вітрильний спорт, стрибки у воду тощо
a 7	Риболовно-мисливський	Рибальство, полювання
a 8	Пасивні заняття в приміщенні	Читання, телебачення, кіно, бесіди, пасивні ігри, лекції, театр, колекціонування тощо
a 9	Спортивний туризм	Пішохідний, велосипедний, гірський, лижний
a 10	Екскурсії	Пішохідні, автобусні
a 11	Спортивні ігри і вправи	Хокей, футбол, лижний, ковзанярський спорт, волейбол, плавання, спортивні ігри
a 12	Аматорські заняття на відкритому повітрі	Садове городництво, бджільництво, збирання гербарію тощо
a 13	Прогулянковий	Прогулянки лісом, збирання грибів, ягід

Елементарні рекреаційні заняття перебувають у певній залежності в рамках одного циклу та з цих позицій їх характеризує:

1) взаємозамінність (альтернативність), тобто можливість без помітного збитку для цілей рекреації замінити одне елементарне рекреаційне заняття на інше;

2) взаємозумовленість — це відношення, що приводить до поняття «режим рекреаційної діяльності», до побудови циклів;

3) рекреаційний режим — це послідовність елементарних рекреаційних занять із фіксацією їх тривалості та інтенсивності в циклі рекреаційних занять;

4) протипоказаність — це несумісність деяких елементарних рекреаційних занять між собою в даний відрізок часу.

Цикл рекреаційних занять — це:

1) програма відпочинку, що дозволяє на основі поведінкових можливостей і образів реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації та домагання в конкретних умовах;

2) взаємозалежна та взаємообумовлена комбінація елементарних рекреаційних занять, що виникає на базі провідного (основного) заняття.

Кожна людина самостійно, частіше неусвідомлено конструює цикли рекреаційних занять. Виходячи з власних зображень про корисність елементарних рекреаційних занять, їх атрактивності, величини рекреаційного часу, звичок, моди, цін на послуги та товари, грошових доходів та інших факторів. Найчастіше самостійно організована діяльність слабо відповідає рекреаційним потребам.

Цикл рекреаційних занять повинен задовольняти 2 елементарні вимоги — корисність та індивідуальну привабливість (атрактивність);

Цикл рекреаційних занять формується з оптимальних комбінацій елементарних рекреаційних занять, які відповідають поняттю рекреаційний режим і утворює ієрархію:

- добовий цикл рекреаційних занять;
- тижневий цикл рекреаційних занять;
- річний цикл рекреаційних занять;
- життєвий цикл рекреаційних занять.

У циклах рекреаційних занять елементарні рекреаційні заняття поділяються на:

- цільові;
- додаткові;
- супутні;
- виходячи з функціональної орієнтації.

Наприклад, екскурсії будуть цільовими для реалізації пізнавальної функції, а додатковими для оздоровчої та супутніми для лікувальної мети.

Загальні підходи до моделювання циклів рекреаційних занять

При моделюванні циклів рекреаційних занять у якості основних розглядаються різні типи відносин:

• взаємодоповнюваність — можливість деяких рекреаційних занять використовуватися обов'язково в комплекті в певній пропорції. Відно-

шення взаємодоповнюваності визначає включення й послідовність деяких додаткових рекреаційних занять, визначаються провідними рекреаційними заняттями циклу;

- взаємозамінність — можливість альтернативного використання різних видів рекреаційної діяльності, а також можливість альтернативи для даного виду діяльності. Відношення взаємозамінності надзвичайно важливі в організації туристичної діяльності для досягнення оптимальних параметрів циклів рекреаційних занять і визначає можливість не тільки моделювання, але й вибору туристом циклу рекреаційної діяльності.

При конструюванні циклів рекреаційних занять необхідно враховувати таке:

- кожний цільовий тип рекреаційної діяльності утворює один або кілька циклів;
- специфіка циклів формується на основі одного й того самого цільового заняття;
- визначаються додаткові типи рекреаційної діяльності, що одержали найбільш високі значення коефіцієнтів атрактивності.

Щодо методичних основ дослідження територіальної рекреаційної системи можна виділити такі положення:

- визначення територіальної рекреаційної системи повинно бути системним;
- територіальна рекреаційна система є в основному системою невиноробничої сфери;
- залежно від мети вивчення, кількості учасників, які досліджують територіальну рекреаційну систему, їх складу система може вивчатися як велика і складна або як мала і проста.

Таким чином, запропонована вченими-географами модель рекреаційної системи стала основою для представлення рекреаційної системи у вигляді двох взаємопов'язаних підсистем: 1) рекреаційного споживання (рекреанти — діяльність по рекреаційному споживанню — середовище для рекреаційного споживання); 2) рекреаційного обслуговування (обслуговуючий персонал — діяльність по рекреаційному обслуговуванню — середовище для рекреаційного обслуговування). При формуванні рекреаційної системи ці дві підсистеми мають розглядатися взаємопов'язано, у вигляді відповідної сфери господарського комплексу — сфери рекреаційного обслуговування. Складовими рекреаційної сфери мають також бути ще два обов'язкових елементи: підсистеми рекреаційного виробництва та підсистеми комунікацій. Дослідження компонентів вказаних моделей дозволило науковцям уточнити визначення поняття рекреації. А саме: рекреація — фазовий процес самозбереження і саморозвитку

системи (людини), здатної до саморегулювання і самовдосконалення, складовими фазами якого є: 1) релаксація (гальмування), 2) контрастна діяльність (протилежна виробничій), 3) засвоєння (відновлення рівня негентропії (переважно природними джерелами середовища). При розробці кількісної моделі рекреаційної системи може бути використаний підхід, що відпрацьований у загальній методології архітектурних систем, а саме — розподіл всіх видів діяльності на дві групи — «нормовані» і «комунікаційні». Компоненти функціональної моделі рекреаційної системи «рекреаційне споживання (рекреація)», «рекреаційне обслуговування» і «рекреаційне виробництво» — є нормованими і ототожнюються з елементами системи, а компоненти даної моделі «комунікації» — ототожнюються із зв'язками системи.

Науковці висловлюють загальну думку, що у наш час в Україні ТРК формуються переважно на основі територіальних зв'язків (відносин). Навіть великі рекреаційно-туристичні центри, маючи багато рекреаційних установ різної величини і спеціалізації, на практиці розвиваються неузгоджено, майже не маючи між собою просторово-територіальних зв'язків. Фактично в цих містах формуються ТРК блочного типу, в яких повністю домінують опосередковані відносини.

Регіони України характеризується значними відмінними рисами в розвитку і розміщенні рекреаційного господарства, порівняно з сусідніми державами. Це пов'язано як з унікальністю її природно-рекреаційних ресурсів, так і з особливостями їх територіального розміщення. У зв'язку зі значною територіальною концентрацією надання рекреаційних послуг у певних регіонах, в Україні формуються фактично всі зазначені раніше типи ТРС, відбувається функціонування системних і комплексних утворень на всіх регіональних рівнях країни — від економічних районів і підрайонів до низових адміністративних районів. У рекреаційно-туристичному господарстві держави утворюються різні підгалузеві (спеціалізовані) ТРС, що мають неоднаковий рівень сформованості, характер концентрації, спеціалізації і розміщення підприємств та установ. В цілому на емпіричному і теоретико-методологічному рівнях рекреалогії, враховуючі сучасні дослідження та оцінки розвитку територіально-рекреаційного комплексу держави, можна стверджувати, що в його складі інтегруються відносно самостійні три основні сфери: санаторно-курортна, рекреаційно-оздоровча та туристична. В процесі функціонування вони доповнюють одна одну, переплітаючись між собою, взаємодоповнюють позитивний ефект, урізноманітнюють і збагачують його змістовність.

Запитання для самоперевірки

1. Які загальні властивості у рекреаційної системи?
2. Як можливо охарактеризувати базову модель рекреаційної системи за В. Преображенським?
3. Які існують компоненти рекреаційної системи?
4. Як можливо охарактеризувати моделювання рекреаційної діяльності?
5. Як можливо охарактеризувати природні та культурні комплекси базової моделі рекреаційної системи?
6. Як можливо охарактеризувати технічні комплекси базової моделі рекреаційної системи?
7. Яку роль грає обслуговуючий персонал в рекреаційній системі?
8. Яку роль грає органи управління як елемента рекреаційної системи?
9. Як можливо охарактеризувати центральний елемент рекреаційної системи?

Тестові завдання за темою 3

1. Науки, що вперше розглянули поняття про територіальну рекреаційну систему:

а) економічні;	в) туристичні;
б) медичні;	г) географічні.

2. Частина земельного фонду, задіяна для організації лікування і відпочинку:

а) рекреаційні ресурси;	в) рекреаційний простір;
б) рекреаційна територія;	г) рекреаційний потенціал.

3. Територіальна рекреаційна система характеризується:

- а) єдиною територією;
- б) рекреаційним потенціалом;
- в) сукупністю рекреаційних установ;
- г) усі відповіді правильні.

4. Основні функції територіальної рекреаційної системи:

- а) бюджетна, економічна, соціальна;
- б) медико-біологічна, культурно-виховна, економічна;
- в) економічна, політична, демографічна;
- г) аналітична, виховна, управлінська.

5. Функціонально-галузеві утворення, що є центром територіальної рекреаційної системи:

- а) навчальні заклади, які готують фахівців цієї галузі;
- б) спеціалізовані проектно-конструкторські інститути;
- в) спеціалізовані органи управління;
- г) курортні, туристичні господарства, сфера відпочинку.

Література до теми 3

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. — С. 395
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. — К.: Палітра, 1997. — С. 130
3. Ветитнев А.М. Курортное дело: учебное пособие / А.М. Ветитнев, Л.Б. Журавлева. — М.: КНОРУС, 2006. — С. 528
4. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. — М.: Изд-во МГУ, 1981. — С. 207
5. Николаенко Д.В. Рекреационная география / Д.В. Николаенко. — М., 2001. — С. 258
6. Родичкин И.Д. Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины / И.Д. Родичкин // Строительство и архитектура. — 1978. — №9.
7. Шаблій О.И. Межотраслевые территориальные системы (проблемы методологии и теории). — Львов: Вища шк. Изд-во Львов ун-та, 1976. — 200 с.
8. Масляк П.О. Рекреаційна географія. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://libfree.com/193036331-turizmrekreatsiyna_geografiya_maslyak_po.html
9. Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посібник. / О,Г.Топчів — Одеса: Астропринт, 2005. — 632 с.
10. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник / Н.В. Фоменко — К.: Центр навчальної літератури, 2007. — С. 312.
11. Гудзь П.В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. — Донецьк: Юго-Восток, 2001. — С. 270
12. Преображенский В.С. Основные концепции и модели рекреалогии. Теоретические проблемы рекреационной географии / В.С. Преображенский, В.А. Квартальнов. — М.: 1989.
13. Юнг К., Шелдон У., Хейманс-Ле-Сенн, Леонгард К., Личко А. Е. Психология и психоанализ характера. — Самара: БАХРАХ, 1997. — 640 с.
14. Козлов П.С. Пансионаты для семейных / П.С. Козлов. — М.: Стройиздат, 1977.
15. Веденін Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем / Ю.А. Веденін. — М.: Изд-во МГУ, 1986. — С. 87-112
16. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.
17. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина I — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 76 с.

ТЕМА 4

ПРИРОДНО-РЕСУРСНА СКЛАДОВА
РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ4.1. Загальна характеристика
видів рекреаційних ресурсів

Як визначає Смаль І.В., туристична індустрія належить до галузей із виразною ресурсною орієнтацією. Разом із тим, рекреацію та туризм називають «індустрією без труб». Ресурси, задіяні в рекреаційно-туристичній діяльності, при дотриманні елементарних природоохоронних і ресурсозберігаючих правил і технологій, можуть використовуватися тривалий час без суттєвих процесів деградації природних і соціально-культурних комплексів навіть за умови значних антропогенних навантажень. Хоча впливу не уникнути, але він не йде ні в які порівняння із тиском, що чинять на довкілля металургія, хімічна промисловість, лісове чи сільське господарство.

Насамперед, слід наголосити, що окремі види природних ресурсів впливають на рекреаційно-туристичний процес комплексно, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного і формують те неповторне природне оточення, на фоні якого людина реалізує свою потребу відпочивати та відтворювати життєву енергію. Можна припустити, що туризм, особливо окремі його види, може існувати на основі штучно створених компонентів природного середовища. На практиці ж слід констатувати, що без відповідних природних ресурсів, розвиток і реалізація відповідних функцій є проблематичними [1].

Звернемо увагу, що своєрідним путівником рекреаційно-туристичними ресурсами світу є перелік *видатних культурних та природних об'єктів*, що становлять надбання усього людства і перераховані у відповідному списку, складеному під егідою ЮНЕСКО, який носить назву «Світова спадщина ЮНЕСКО» (World Heritage).

Статус об'єкту Світової спадщини дає певні переваги і накладає обов'язки з їх охорони:

- підвищує престиж територій і керуючих ними установ;
- додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних і культурних комплексів;

- сприяє популяризації включених до списку об'єктів і розвитку альтернативних видів природокористування, у першу чергу, туризму, особливо екологічного;

- забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів світової культурної і природної спадщини;

- сприяє організації моніторингу і контролю за станом збереження природних і культурних об'єктів.

Головна мета списку Світової спадщини — зробити відомими і захистити об'єкти, які є унікальними у своєму роді. Для цього, та через прагнення до об'єктивності, були складені оціночні критерії. На початку формування переліку (з 1978 року) існували тільки критерії для об'єктів культурної спадщини — цей список налічував шість пунктів. Потім для відновлення рівноваги між різними регіонами і країнами світу з'явилися природні об'єкти і для них було розроблено перелік критеріїв із чотирьох пунктів. І, нарешті, у 2005 році, всі ці критерії були зведені воедино, і тепер кожен об'єкт Світової спадщини має в своєму описі хоч би один з них. Номери критеріїв, зазвичай, позначаються римськими числами, написаними маленькими буквами.

Культурні критерії:

- (i) об'єкт є шедевром людського творчого генія;

- (ii) об'єкт свідчить про значний взаємовплив людських цінностей у даний період часу або в певному культурному просторі, в архітектурі або в технологіях, у монументальному мистецтві, у плануванні міст або створенні ландшафтів;

- (iii) об'єкт є унікальним або, принаймні, винятковим для культурної традиції або цивілізації, яка існує до цих пір або вже зникла;

- (iv) об'єкт є видатним прикладом конструкції, архітектурного або технологічного ансамблю чи ландшафту, що ілюструє значущий період людської історії;

- (v) об'єкт є видатним прикладом людської традиційної споруди, з традиційним використанням землі або моря, будучи зразком культури (або культур) або людської взаємодії з навколишнім середовищем, особливо якщо вона стає вразливою через сильний вплив безповоротних змін;

- (vi) Об'єкт безпосередньо або матеріально пов'язаний із подіями або існуючими традиціями, з ідеями, віруваннями, з художніми або літературними творами і має виняткову світову важливість (на думку експертів ЮНЕСКО цей критерій повинен переважно використовуватися разом з яким-небудь ще критерієм або критеріями).

Природні критерії:

- (vii) Об'єкт є природним феноменом або простором виняткової природної краси й естетичної важливості.

- (viii) Об'єкт є видатним зразком головних етапів геологічної історії Землі, зокрема, пам'яткою минулого, символом геологічних процесів, що відбуваються при розвитку рельєфу, має знакові геоморфологічні чи фізико-географічні особливості.

- (ix) Об'єкт є видатним зразком екологічних або біологічних процесів, що відбуваються в еволюції і розвитку тваринного світу, берегових і морських екосистем та рослинних і тваринних екосистем.

- (x) Об'єкт включає найбільш важливе або значне природне місце існування біологічних видів і придатне для збереження в його межах біологічного різноманіття, зокрема зникаючих видів, має виняткову світову цінність з погляду науки і охорони навколишнього середовища.

Станом на січень 2010 р. до списку світової спадщини ЮНЕСКО включено 890 об'єкт із 148 країн, які нерівномірно розподілені регіонами світу — половина із них розташована в Європі і Північній Америці і понад 20 % — в Азії (табл. 4.1). Ще близько 180 об'єктів чекають на рішення щодо включення до списку [1].

Таблиця 4.1.

**РОЗПОДІЛ ОБ'ЄКТІВ СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО
ЗА РЕГІОНАМИ СВІТУ [1]**

Регіон ЮНЕСКО	Культурний тип	Природний тип	Змішаний тип	Всього	%
Африка	42	33	3	78	9
Арабські країни	60	4	1	65	7
Азія і Тихоокеанський регіон	129	48	9	186	21
Європа і Північна Америка	375	56	9	440	49
Латинська Америка і Вест-Індія	83	35	3	121	14
Загалом	689	176	25	890	100

У структурі Світової спадщини ЮНЕСКО переважають культурні об'єкти, їх частка досягає майже 80%, трохи менше 20% — питома вага природних об'єктів. Половина із них розташована у країнах Європи та Північної Америки. Серед них лише кілька українських: історичний центр Львова, столичні пам'ятки Софія Київська та Києво-Печерська Лавра, українська ділянка геодезичної дуги Струве та незаймані букові ліси Карпат. Країнами-лідерами за кількістю світових культурних і

природних атракцій є Італія (43 об'єкти), Іспанія (40), Китай (37), Франція і Німеччина (по 33 об'єкти у кожній). Держави, на території яких розташовані об'єкти світової спадщини, беруть на себе зобов'язання з їх збереження.

Професор Стеченко Д.М. висловлює думку, що природно-рекреаційні ресурси є основою розбудови спеціалізованих закладів короткочасного та тривалого розміщення людей з метою задоволення їхніх рекреаційних потреб: лікувально-оздоровчих, культурно-освітніх, спортивних. Звичайно їх розташовують за межами постійного проживання людей, на територіях, що характеризуються певним рекреаційним потенціалом. Серед рекреаційних закладів розрізняють санаторії, будинки та бази відпочинку, пансіонати, загальнокурортні, інші лікувальні та культурно-спортивні центри, туристські готелі, бази, мотелі, кемпінги, будинки мисливців, рибалок, будинки творчості тощо. Разом з іншими підприємствами сфери обслуговування рекреаційні заклади утворюють курорти, зони відпочинку і туризму. Найбільша територіальна концентрація рекреаційної діяльності є характерною для Криму, Карпатського регіону та приморських територій Одеської, Миколаївської, Донецької областей [2].

Сучасні вчені-регіоналісти, вважають, що категорію «природні рекреаційні ресурси» складають природні та природно-технічні геосистеми, об'єкти, явища природи, які мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності та можуть бути використані для її організації впродовж певного часу. Напрямок рекреаційної діяльності визначається економічними і соціальними потребами суспільства, загальною культурою населення. Він пов'язаний з обсягом і характером відрізків вільного часу і потребує для реалізації особливих властивостей простору. Отже, рекреаційна діяльність — невід'ємна частина сучасного способу життя. Залучаючи у сферу цієї діяльності природні об'єкти, культурні комплекси, технічні системи та інші складові рекреаційного потенціалу, людина знаходить або формує, а суспільство розвиває особливі територіальні рекреаційні системи. За визначенням фахівців, Україна має різноманітні природні рекреаційні ресурси (кліматичні, біологічні, гідрологічні, ландшафтні, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі тощо). Характеристика рекреаційних ресурсів містить дані про якість природних умов, площу або об'єм, на які ці якості поширюються, тривалість періоду, впродовж якого виявляють свою дію певні якості. Загальна площа земель, придатних для рекреаційного використання, в Україні становить, млн. га: всього 9,4 (15,6 відсотка території), в тому числі рівнинних рекреаційних ландшафтів — 7,1, гірських — 2,3 (у Карпатах — 1,9, в Криму — 0,4). Близько 7,8 млн. га. відносять до умовно придатних для рекреації земель (мають обмежене рекреаційне значення) [2].

Серед природних рекреаційних ресурсів найбільше значення для індустрії туризму та рекреаційної діяльності мають кліматичні, водні, бальнеологічні і ландшафтні складові, які доцільно об'єднувати у клас ресурсів першого порядку (Рис. 4.1). Ця група ресурсів має безпосередній вплив на розвиток рекреаційного і туристичного процесів. До природних рекреаційних ресурсів другого порядку, які опосередковано впливають на рекреаційні і туристичні процеси, слід віднести біотичні (орографічні, лісові та флоро-фауністичні).

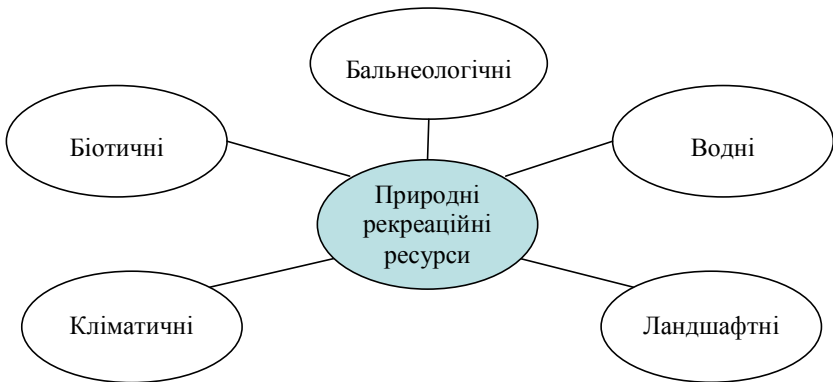

Рис. 4.1. Структура природних туристичних ресурсів

Варто мати на увазі, що ресурси другого порядку у багатьох випадках можуть мати безпосереднє значення і відігравати провідну роль при формуванні туристичних комплексів та поширенні окремих видів відпочинку, наприклад, альпінізм, скелелазіння, збирання грибів чи лікарських трав для власного вжитку, сафари і фотосафари тощо. Критерієм поділу окремих видів природних рекреаційних ресурсів на дві групи є їх вплив на масовість, сезонність і потужність туристичних і рекреаційних потоків, які формуються під дією окремих складових природно-географічного потенціалу [1].

4.2. Класифікація рекреаційних ресурсів

Існує чимало класифікацій ресурсів. Природні класифікації ґрунтуються на відмінностях природних ресурсів за природним генезисом та належністю їх до тих чи інших компонентів і сил природи. Відповідно до свого призначення щодо використання людиною, природні ресурси

у структурному плані поділяються на такі види: **енергетичні, сировинні й допоміжні промислові, їстівні** (харчові, кормові, питні), **оздоровчі, культурно-естетичні**. Два останні види часто називають рекреаційними. Крім того, останнім часом як окремий специфічний вид ресурсів розглядають *територію* (територіальні ресурси).

Оскільки природні ресурси є компонентами природи, вони можуть класифікуватися за належністю до того чи іншого класу або явищ природи. За цією ознакою виділяють такі групи природних ресурсів: **мінеральні, земельні, водні, лісові, фауністичні, рекреаційні, кліматичні**.

Через загострення проблеми раціонального використання природних ресурсів та охорони природи за останні роки набула широкого визначення класифікація за ознакою **вичерпності природних ресурсів**, яку іноді називають екологічною класифікацією (Рис. 4.2.). За цією класифікацією всі природні ресурси поділяють на такі групи:

- **невичерпні**, до яких належить внутрішнє тепло землі, сонячна радіація, енергія прибою, припливів і відпливів, падаючої води, вітру та ін.
- **вичерпні відновлювальні**: ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, лікарські рослини, рослинне паливо, тощо.
- **вичерпні невідновлювальні**: мінеральна сировина, будівельні матеріали.

В основі **економічної класифікації** природних ресурсів лежить поділ їх на *засоби виробництва і предмети споживання*. Крім того, розрізняються природні ресурси *виробничого й невиробничого, промислового й сільськогосподарського, галузевого й міжгалузевого, одно — та багатопільового призначення*.

Виділяють 3 типи рекреаційних ресурсів: **природні, історико-культурні та соціально-економічні**. Кожний з них відіграє певну роль у формуванні галузевої і територіальної організації рекреаційних комплексів.

Під **природними рекреаційними ресурсами** необхідно розуміти фактори, речовини і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі фактори багатопільового призначення (місце, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води). Лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), а також рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій.

Історико-культурні рекреаційні ресурси — це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення.

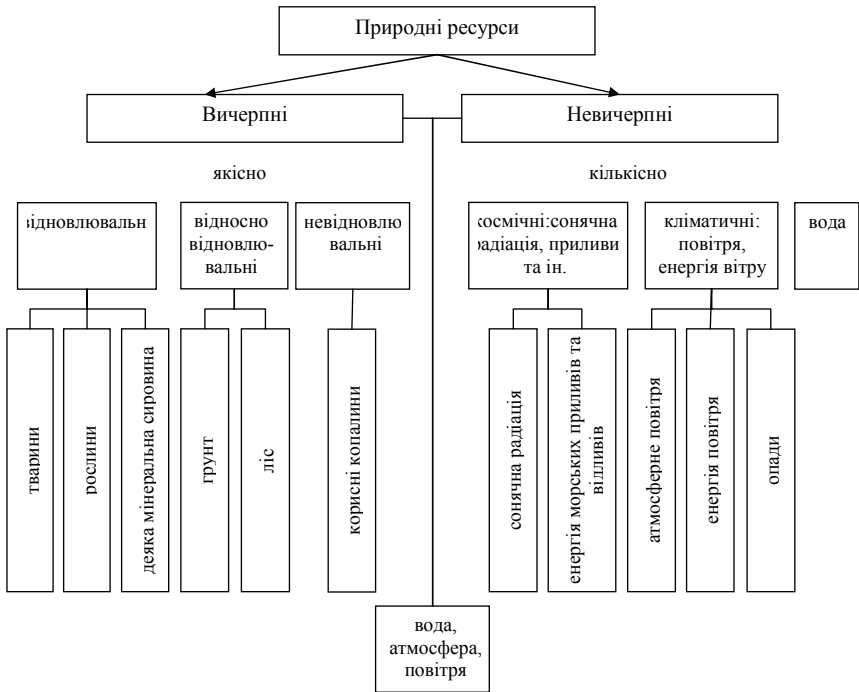

Рис. 4.2. Класифікація природних ресурсів за екологічною ознакою вичерпаності [2]

Соціально-економічні рекреаційні ресурси включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві.

Облік стану природних ресурсів і визначень їх просторового значення базується в Україні на **системі природно-ресурсних кадастрів** — сукупності відомостей про кількісний і якісний стан природних ресурсів, їх економічну оцінку. Кадастр рекреаційних ресурсів повинен включати державний облік, якісну і кількісну оцінку, визначення придатності до того чи іншого виду рекреації та іншого використання, шляхів економічного використання, охорони і примноження ресурсів.

Таким чином, кадастр допоможе не тільки зберегти і цілеспрямовано, економічно використати весь комплекс рекреаційних ресурсів, але і

покращити, примножити їх, резервувати для майбутнього використання. Діючим законодавством передбачається ведення земельного, водного, лісового і надрового кадастру.

4.3. Рекреаційне природокористування

Класифікація природних рекреаційних ресурсів є необхідною умовою для прикладного рекреаційного природокористування.

В сучасній рекреалогії поняття «*рекреаційне природокористування*» розглядається як цілісна система відносин: людина (суспільство) — довкілля (природа), які складаються на певному етапі суспільного розвитку в процесі вивчення, освоєння, використання, перетворення, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу території (акваторії) задля задоволення індивідуальних та суспільних рекреаційних потреб [3, с.129-130.].

Рекреаційне природокористування ґрунтується на таких закономірностях:

- а) обмеженість самовідтворення та саморегулювання природи;
- б) залежність змін компонентів природи від антропогенного впливу;
- в) формування природно-антропогенних територіальних комплексів рекреаційно-туристської спеціалізації на основі комплексування природних та суспільних елементів (ресурсів).

Концептуальними засадами рекреаційного природокористування є природнича, в основу якої покладений ландшафтний аналіз; еколого-економічна, яка базується на класифікації стадій відтворювального процесу природних ресурсів; збалансованого (стійкого) розвитку природних, економічних та соціальних підсистем.

Специфіка рекреаційного природокористування полягає в чіткій ресурсній орієнтації; безпосередньому впливові на природу, який здійснюється рекреантами в процесі рекреаційних занять і суттєво впливає на самоорганізацію природно-антропогенних комплексів; піонерному використанні природних ресурсів, які не знаходять застосування в інших сферах діяльності (наприклад, найвищі вершини, мальовничі ландшафти).

В рекреаційному природокористуванні можна виділити такі напрямки як рекреаційне ресурсоспоживання (наприклад, бальнеологічних, біотичних ресурсів); рекреаційне ресурсовикористання (кліматичних, водних, земельних ресурсів), використання властивостей середовища з рекреаційною метою (розміщення рекреаційно-туристичної інфраструктури, об'єктів і т.д.) [4, с. 335].

З точки зору Любіцевої О.О. та Кочеткової І.В., структура рекреаційного природокористування в місті залежить від видів рекреаційних занять, їх сезонності, тривалості, масовості та інших параметрів в основному зводиться до таких видів: літні — пішохідні прогулянки, пішохідний туризм, прогулянки на велосипедах, фотополювання, етологія, купання, плавання, сонячні й повітряні ванни, водні спортивні заняття, яхти, водні лижі, рибальство, підводне полювання; зимові — пішохідний туризм, лижні прогулянки, фотополювання, етологія, рибальство, катання на ковзанах і санчатах [3].

Специфіка рекреації в межах великого міста обумовлена малою площею природних об'єктів, придатних для рекреації, при великих обсягах відпочиваючих, кількість яких майже не має сезонних коливань, що визначає постійність значних обсягів рекреаційних навантажень на природно-рекреаційні об'єкти. Особливістю великих міст, що водночас є туристичними центрами, є також збільшення рекреаційних навантажень на природно-рекреаційні об'єкти центральних районів міста, що пов'язано із в'їзними туристичними потоками.

Рекреаційне природокористування є частиною загальної рекреаційної діяльності, що може здійснюватися в межах міста. Ця рекреаційна діяльність може здійснюватись у закладах відпочинку, закладах культурно-мистецького профілю, спортивних закладах чи майданчиках, під час здійснення екскурсій тощо. Рекреаційне природокористування є фактом безпосереднього контакту людини з природним середовищем. Такий контакт відбувається на незабудованих міських територіях, які розглядаються як зелені зони. Зелена зона є сукупністю ландшафтів з насадженою чи природною рослинністю. В той же час не всі території міста, що не знаходяться під забудовою, належать до міської зеленої зони. Зелені зони відрізняються від просто незабудованих територій впорядкованістю та певним статусом, що регулюється на законодавчому рівні.

Зелені зони за функціональною ознакою поділяються на три основні групи:

- а) озеленені території загального користування: парки культури та відпочинку, парки відпочинку, сквери і бульвари, спеціалізовані парки;
- б) озеленені території обмеженого користування — на міжбудинкових житлових територіях, ділянках землекористування дитячих закладів, шкіл, вузів, наукових і лікувальних закладів, підприємств та організацій;
- в) озеленені території спеціального призначення — санітарно-захисні зони промислових підприємств, водоохоронні, меліоративні та лісозахисні смуги, оранжерейні господарства та розплідники, коридори інженерних мереж, озеленені частини вулиць, доріг і кладовищ [5].

На території України основною ланкою системи озеленення території міста прийнято вважати міський парк, причому його значення для міста зростає відповідно його розмірам. Міський парк створює умови для організації практично всіх видів відпочинку і можливість контакту мешканців міста з природою (наприклад, в Одесі це — Центральний парк культури та відпочинку імені Т.Г. Шевченка, Парк культури та відпочинку «Преображенський», Парк культури та відпочинку ім. М. Горького, Парк культури та відпочинку «Дюківський сад», Парк культури і відпочинку імені Ленінського комсомолу, Міський сад, Ботанічний сад, Парк Космонавтів, Дендропарк Перемоги, Меморіал 411-й батареї).

Виходячи з функцій, які можуть виконувати парки, їх можна поділити на чотири види:

- парки культури та відпочинку;
- меморіальні парки;
- дендропарки;
- лісопарки [6].

Середовище рекреаційної діяльності м. Одеса можна поділити на внутрішнє, представлене ситуацією в місті, та зовнішнє, вплив якого спричинений попитом на одеські рекреаційні ресурси.

Рекреаційні потреби населення м. Одеси задовольняються в процесі добового, тижневого, сезонного та річного рекреаційних циклів, кожен з яких має власну ритміку саморегуляції і відповідний їй просторовий механізм. Добові рекреаційні потреби задовольняються міськими рекреаційними об'єктами, що знаходяться в межах пішохідної доступності від житла або місця роботи (локальний тип рекреаційного об'єкта) чи по дорозі між місцем проживання та прикладання праці/навчання (функціональний тип рекреаційного об'єкта). Для добової рекреації характерний обмежений набір рекреаційних занять, які до того ж мають досить стійкий характер (ранкові прогулянки або пробіжки тощо).

Тижневі рекреаційні потреби реалізуються на об'єктах, які є рекреаційно привабливими і мають оптимальну транспортну доступність (в межах 20-30 хв. на будь-якому з міських видів транспорту, що є взаємозамінними). Для них характерне поєднання активних рекреаційних занять на природі з культурно-пізнавальними або культурно-розважальними. Тижневі рекреаційні потреби можуть задовольнятися як в межах міста, так і на околицях, в межах зеленої зони.

Сезонні рекреаційні потреби є більш вмотивованими і пов'язані з порівняно тривалою рекреаційною діяльністю та більш різноманітними рекреаційними заняттями. Наприклад, влітку це — відпочинок на пляжі біля води, на берегах Чорного моря, заняття водними та іншими активними видами рекреації, розваги тощо (одеські пляжі: «Гідропарк Луза-

нівка», «Ланжерон», «Отрада», «Дельфін», «Аркадія», «Чайка», «Курортний», «Золотий Берег», «Великофонтанський», «Монастирський», «Дача Ковалевського», «Чорноморка», «Совиньон»), взимку — катання на санчатах, ковзанах тощо. Сезонна рекреація здійснюється як в межах міста, так і за його межами — на околицях, де розташована зелена зона міста, та в межах Одеської міської агломерації, межі якої сягають до двох годин транспортної доступності. Одеська міська агломерація, виконує урбокомпенсаційні функції завдяки дачному відпочинку, санаторному (пансіонати, бази відпочинку, санаторії) відпочинку, самодіяльному туризму і має найрізноманітніший набір рекреаційних занять, що впливає на розширення цієї зони, її ущільнення та зростання рекреаційних навантажень.

Річні рекреаційні потреби задовольняються під час відпустки і також можуть перекладатися на урбокомпенсаційні можливості зони агломерації, а також на внутрішньоміські можливості, які надає Чорне море як рекреаційний об'єкт.

Рекреаційно-природні та історико-культурні об'єкти м. Одеса є туристично-привабливими ресурсами, які визначають потужні в'їзні туристичні потоки.

Рекреаційне природокористування є результатом реалізації рекреаційних потреб населення міста, приміської зони, розвитку внутрішнього та в'їзного туризму. Таким чином, виконання м. Одесою гостинної функції сповна поширюється й на рекреаційне природокористування.

Рекреаційне природокористування є структурною компонентою процесу природокористування, значення якої зростає відповідно до зростання рекреаційно-туристичної діяльності. Рекреаційне природокористування у великому місті, має свою специфіку, що збільшує потік рекреантів і навантаження на рекреаційні об'єкти центральної частини міста.

Водночас, зелена зона житлових масивів «спальних районів» зазнає деградації, з одного боку, внаслідок переексплуатації, з іншого, неупорядкованості та одноманітності рекреаційних занять, високим одноментним навантаженням (особливо у вихідні та святкові дні). Неконтрольована забудова, ущільнення міської забудови призводить до зменшення зеленої зони і зростання рекреаційних навантажень, що, в кінцевому випадку, призводить до їх деградації [7]. Як визначає колектив авторів монографії за ред. професора Семенова В.Ф. відсутність економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу регіонів стала однією з причин екстенсивного характеру природокористування, що негативно позначається як на ефективності виробництва, так і на стані природних багатств, що в свою чергу впливає на зміст і темпи регіонального розвитку [8].

Запитання для самоперевірки

1. Яким чином поділяються природні ресурси у структурному плані щодо використання їх людиною?
2. Які групи природних ресурсів можуть класифікуватися за належністю того чи іншого класу або явищ природи?
3. Яка класифікація відображує проблему раціонального використання природних ресурсів?
4. Яким чином розрізняються природні ресурси?
5. Що відображає економічна оцінка природних умов та природних ресурсів?
6. Які існують групи економічних оцінок природних чинників?
7. Що є матеріальною передумовою формування рекреаційної галузі народного господарства?
8. Які виділяють типи рекреаційних ресурсів?
9. Що таке природокористування?
10. Які напрями можна виділити в рекреаційному природокористуванні?
11. Від чого залежить структура природокористування?

Тестові завдання за темою 4

- 1. Ресурси, що виділяють за належністю до того або іншого класу або явища природи:**
 - а) кліматичні ресурси; в) невичерпані ресурси;
 - б) вичерпані ресурси; г) вичерпані відновлювальні ресурси.
- 2. В основі економічної класифікації природних ресурсів лежить:**
 - а) політекономічна концепція;
 - б) засоби виробництва та предмети споживання;
 - в) вузьке і розширене відновлення сил людини;
 - г) рекреаційна агломерація.
- 3. Соціально-економічні рекреаційні ресурси — це:**
 - а) матеріально-технічна база рекреаційних об'єктів;
 - б) пам'ятки культури, що створені людиною;
 - в) фактори, речовини і властивості компонентів природного середовища;
 - г) пам'ятки культури, що створені природою.

4. В рекреаційному природокористуванні не виділяють такі напрямки:

- а) рекреаційне ресурсоспоживання;
- б) рекреаційне ресурсовикористання;
- в) використання властивостей середовища з рекреаційною метою;
- г) використання властивостей середовища з туристичною метою.

5. Ресурси, що виділяють за належністю до того або іншого класу або явища природи:

- а) вичерпані ресурси; в) земельні ресурси;
- б) вичерпані відновлювальні ресурси; г) ландшафтні.

Література до теми 4

1. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу. / І.В.Смаль.- Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. — С. 336
2. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник. / Д.М. Стеченко. — К.: Вікар, 2006. — 396 с.
3. Классификация и учет природных ресурсов [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://art-con.ru/node/2718>
4. Любіцева О.О. Потенціал рекреаційний /Екологічна енциклопедія. — Т.3.-К., 2008. — С.129-130.
5. Яковенко И.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований / И.М. Яковенко.- Симферополь, «Таврия», 2003. — 335с.
6. Програма розвитку зеленої зони м. Києва до 2010 року та концепції формування зелених насаджень в центральній частині міста / Рішення Київської міської Ради від 19 липня 2005 року N 806/3381
7. Концепція розвитку парків на території міста Одеси №590-V від 30.11.2006р
8. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону: монографія / За ред. Семенова В.Ф., Руденко О.І. Одеса: ОНЕУ, 2012. — 150с.
9. Любіцева О.О. Теоретичні та прикладні питання рекреаційно-туристичного природокористування в столичному місті / О.О. Любіцева, І.В. Кочеткова // Культура народів Причорномор'я. — Симферополь: Межвуз. центр «Крым», — 2009. — № 176. — С. 136-138. — Бібліогр.: 3 назв. — укр.
10. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.
11. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина II — Одеса: ОНЕУ, 2012 р. — 80 с.
12. Замкова А.В., Гусева О.В. Тести до практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Рекреалогія» для студентів IV курсу всіх форм навчання спеціальності «Туризм» — Одеса: ОНЕУ, 2012 р. — 52 с.

ТЕМА 5

КЛІМАТИЧНІ ТА ВОДНІ РЕСУРСИ

5.1. Кліматоутворюючі рекреаційні ресурси

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить кліматичним ресурсам, оскільки вони визначають просторову (територіальну) організацію відпочинку. Клімат — це багатолітній режим погоди визначеної місцевості.

Залежно від амплітуди переважаючих атмосферних і земних чинників (перш за все температури і вологості повітря) розрізняють такі типи клімату:

- континентальний (рівнинний і гірський);
- морський.

I. Континентальний клімат:

Клімат рівнин:

- теплий і сухий (пустеля, степи);
- теплий і вологий (тропіки, субтропіки);
- прохолодний і сухий (ліси, тайга);
- прохолодний і вологий (тундра).

Клімат гір:

- низькогір'я (500 м);
- середніх (500 — 1000 м);
- високих (1000 — 2500 м).

II. Морський клімат:

Клімат моря і островів:

- теплий і сухий;
- теплий і вологий;
- прохолодний і вологий;
- перехідний.

Клімат берегів:

- теплий і сухий;
- теплий і вологий;
- прохолодний і вологий;
- перехідний.

Вплив клімату на організм людини залежить від чинників зовнішнього середовища. До них відносяться метеорологічні (атмосферні), радіаційні (космічні) і земні (телуричні) чинники.

Клімат впливає як позитивно, так і негативно на організм людини. Позитивну дію звичайно використовують у рекреаційній діяльності для організації кліматолікування. Від негативних чинників потрібний захист у вигляді кліматопрфілактики. Використання кліматичних чинників має дуже велике оздоровче значення у зв'язку з тренувальною дією клімату на природні механізми, що стимулюють життєдіяльність організму людини. Люди в процесі історичного розвитку пристосовуються до певних кліматичних умов.

Пристосованість до певних умов називають кліматичною адаптацією. При зміні кліматичних умов організм людини випробовує значні адаптаційні навантаження, яких необхідно уникати. При організації відпочинку і лікування необхідно враховувати і вибирати сезони з найменшим рівнем адаптаційного навантаження. Звикання людини до нових кліматичних умов відбувається поступово, протягом певного часо-адаптаційного періоду.

При організації відпочинку і лікуванні під впливом тривалого знаходження людини в природних умовах, особливо при використанні кліматопродур, значно підвищується стійкість організму до несприятливих дій довкілля.

До **рекреаційних кліматичних ресурсів** відносяться, у першу чергу, погодні умови: кількість сонячних днів, ультрафіолетове випромінювання, чисте, наповнене фітонцидами та іонізоване повітря. Все це забезпечує організацію всіляких рекреаційних занять.

Оздоровлююча дія кліматичних чинників заснована на тому, що для нормальної життєдіяльності організму необхідні в певних кількостях тепло, світло, ультрафіолетові промені, чисте повітря та інше. Крім того, організм потребує постійної активізації своїх захисно-пристосовних механізмів (теплорегуляції, газообміну та ін.).

Погода мінлива, а клімат відносно постійний. Залежно від стійкості основних метеорологічних чинників виділяють такі типи погоди.

Тип 1 — вельми сприятлива погода (зі стійким нормальним ходом основних метеоелементів).

Тип 2 — сприятлива погода (зі змінами основних метеоелементів помірного характеру).

Тип 3 — несприятлива погода (з нестійким ходом основних метеоелементів).

Тип 4 — особливо несприятлива погода (зі стрибкоподібними змінами основних метеоелементів, сильними вітрами, шквалами, грозами).

Як було відмічено авторами навчального посібника «Курортное дело» А.М. Вегитневим та Л.Б. Журавльовою, все різноманіття погоди аналізують через класифікацію, що виділяє 16 класів погоди, яку можна підрозділити на 3 групи [1]:

- безморозна погода (8 класів);
- погода з переходом температури повітря через 0 °С (2 класи);
- морозна погода (6 класів).

Усі класи погоди найбільш сприятливі для людини, коли вдень багато сонця, велика кількість видимих і ультрафіолетових променів, хороша освітленість і особливо привабливі навколишні ландшафти. Відповідно до значення мінливості виділяють такі режими погоди:

- дуже стійка (до 25%);
- стійка (25 — 34%);
- мінлива (35 — 50%);
- сильномінлива (> 50%).

До позитивних чинників біоклімату, використовуваних у кліматотерапії, відносяться:

- тривалий режим інсоляції;
- сприятливі режими (термічний, вологість, вітровий) аеротерапії, що дозволяють організувати загальні та спеціальні види (повітряні ванни, верандне лікування, прогулянки);
- стійкий погодний режим;
- тривалий купальний період;
- тривале залягання стійкого снігового покриву.

Оптимальною вважається рівновага сприятливих погодних умов для літніх і зимових видів рекреаційних занять. Територія України практично цілком (за винятком Південного берега Криму) розташована в зоні помірно-континентального клімату. Але, не дивлячись на це, під впливом окремих кліматоутворюючих чинників характеризуються істотні регіональні особливості (див. Додаток А).

Серед регіонів України найменша тривалість теплої періоду з температурою + 15 °С зустрічається у гірських районах Карпат (до 50 днів), найбільша тривалість — Причорномор'я (більше 140 днів). Кількість днів із температурою менше 0 °С спостерігається від 50 на Південному березі Криму до 130 у північно-східних регіонах.

Період найбільш сприятливий для літнього рекреаційного температурного режиму вважається на Україні 5 — 6 місяців (від 3 в передгірних Карпатах до 9 у Криму), на дні із сприятливою погодою доводиться до 80% цього часу, у тому числі 40% — на комфортні погодні умови. В цілому безморозний період на Україні коливається від 145 днів у лісистих Карпатах до 259 на Південному березі Криму. Тривалість сприятливого періоду для зимової рекреації — від декількох днів на Південному узбережжі Криму до 4-5 місяців у Карпатах (з початку грудня до середини квітня). У північно-східній частині України постійний сніговий покрив зберігається в межах від другої декади листопада (у Карпатах) до березня, а в південних областях і Криму — від кінця грудня до другої декади лютого.

Основні форми використання клімату як гартуючого та лікувального засобу — тривале перебування на відкритому повітрі, повітряні ванни (аеротерапія), сонцелікування (геліотерапія). Чисте повітря, окрім кисню і озону, може містити в собі в горах, на березі моря, у бурхливих річках та у інших місцях підвищену кількість аероіонів, корисних хімічних речовин, що виділяються рослинами (фітонцидами). Морське повітря містить підвищену кількість солей йоду та бромю.

Аеротерапія — повітролікування — використання дії на організм повітря, що вільно рухається в цілях лікування і гартування. Найбільш поширені форми аеротерапії — повітряні ванни і верандне лікування, що полягає в тривалому перебуванні людини на відкритих майданчиках.

Ще за вказівкою Гіппократа і Галена в античних містах Древньої Греції будували майданчики, що добре продувалися, — аерарії, де хворі люди приймали повітряні ванни.

На морському узбережжі у одному куболітрі міститься понад дві тисячі негативно заряджених іонів. Людина, що вдихає це повітря, особливо при штормовому морі, знаходиться в самому кращому природному інгаляторі: міриади розпоросених дрібних бризок несуть частки іонів і катіонів, озону, різних мінеральних солей та мікроелементів морської води, які добродійно впливають на організм.

Дія повітря, що вільно рухається при повітряних ваннах через роздратування нервових закінчень капілярів шкіри, значно впливає на важливі функції організму — покращує дихання і підвищує інтенсивність окислювальних процесів, а також обмін речовин, тонізує м'язову і нервову систему, тренує терморегулюючий апарат, підвищує апетит, покращує сон. При верандному гартуванні дія вільного повітря менш інтенсивна. Проте необхідно врахувати, що відпочинок на веранді буває набагато довший за повітряні ванни, тому дія є досить ефективною.

Аеротерапія рекомендується у разі, коли необхідно укріпити організм, підвищити його стійкість до несприятливих дій зовнішнього середовища.

Геліотерапія — лікування і оздоровча дія сонячної радіації — визначається багатьма умовами і, в першу чергу, складом сонячного спектра. Окремі частини цього складу — інфрачервоне, видиме і ультрафіолетове випромінювання — мають різну дію. Інфрачервона радіація, проникаючи в шкіру, викликає тепловий ефект — підвищення температури шкіри та тканин, що знаходяться під нею (на цьому принципі базується лазеротерапія). Ультрафіолетові промені є найбільш біологічно активною частиною сонячної радіації. Вони володіють бактерицидною дією, тобто здатністю вбивати мікроорганізми, а також викликають утворення в шкірі вітамінів і пігментів. Під дією ультрафіолетових променів утворюються певні продукти розпаду білка, які поступають у

кров і викликають різні реакції організму, сприяючи поліпшенню його пристосованих і захисних функцій.

У результаті сумарної дії чинників сонячної радіації утворюється лікувальний і гартуючий ефект, підвищується стійкість організму. У теплий період року сонячні ванни для лікування хворих і профілактичної дії відпускаються на пляжах та в аеросоляріях, а за відсутності спеціальних споруд — на сонячних майданчиках у парках, під час фізичних вправ або ігор на відкритому повітрі. Найкращий час для прийому сонячних ванн — з 9 до 11 годин, а пополудні — з 15 годин до заходу сонця. Починати загоряти треба з нетривалої інсоляції — не менше 5 хвилин, щодня збільшуючи її на такий же час, але не більше двох годин. Недостатня кількість сонячного світла веде до порушення обміну речовин і вітамінного балансу, до ослаблення захисних функцій організму до інфекційних, простудних та інших захворювань, до пониження преездатності, погіршення самопочуття.

5.2. Медико-кліматична характеристика основних природних зон

Україна розташована в другій зоні ультрафіолетового комфорту. Сприятливий час для геліотерапії період тривалістю 6-8 місяців (з квітня до початку жовтня). У різні пори року над територією України перемищаються різні типи повітряних мас. Восени і взимку це, як правило, вологі, відносно теплі морські та тропічні маси з Атлантики. Малохмарна морозна зимова погода встановлюється у зв'язку з вторгненням холодних сибірських континентальних і арктичних повітряних мас. Навесні та влітку до України часто проникає сухе повітря з тропічних широт Євразії. Циркуляція атмосфери визначає річну зміну кількості опадів, які можуть виступати значним чинником, що стримує рекреаційні можливості.

Південний берег Криму — один з основних кліматичних рекреаційних районів України, роль якого визначається унікальністю його кліматичних умов. Південне узбережжя Криму від мису Іллі (узбережжя Феодосії) до мису Айл (узбережжя Севастополя) і південна частина Кримських гір до висоти 600 м — це область субсередземноморського помірно континентального клімату, для якого характерна м'яка волога зима з відсутністю стійкого снігового покриву і жарке, сухе безхмарне літо. У межах ялтинського рекреаційного району функціонує близько 200 рекреаційних закладів різного профілю. Проте розміщення всіх бажаних залишається серйозною проблемою. Тому в даний час 1,5 млн.

рекреантів, які щорічно відпочивають у Ялті (близько 2/3 від загальної кількості відпочиваючих у АР Крим), розміщуються в приватному секторі.

Кліматичний регіон Українських Карпат охоплює гірські райони Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Погодні процеси і кліматичні умови даної місцевості формуються під впливом атлантичних середземноморських циклонів, які визначають інтенсивні опади протягом року. Літо в Карпатах прохолодне і вологе з частими дощами і вітрами. Влітку тут випадає до 70% річної норми опадів. Більш вологий клімат характерний для Південно-західних схилів гір. Середня температура липня від +18 °С у передгір'ях до +7 °С на висоті більше 1500 м. Закарпаття відрізняється теплим, вологим кліматом з середньою температурою: січень — 3 -5 °С, червень +19 — 20 °С.

Кліматичні умови Карпат комфортніші для організації зимових видів рекреації, а клімат передгір'я і Закарпаття створює можливість, як для зимового, так і для літнього відпочинку. Важливими курортами регіону є Ворохта, Косів, Яремча, Яблуниця, Славське та інші.

Сприятливі кліматичні умови для лікування і відпочинку склалися на вузькій (до 40 км.) приморській смузі, де знаходяться основні приморські кліматичні курорти степової зони України, використовувані для геліо-, аеро-, таласотерапії. Одеська група курортів є ядром Одеського рекреаційного району, який охоплює територію 3-х Причорноморських областей. У 1833 р. у цій зоні був створений на основі бальнеологічних ресурсів Куяльницького лиману курорт. У даний час більшість курортів даної групи базуються на використанні лікувальних якостей морського клімату; 6 з 10 приморських курортів — Аркадія, Великий Фонтан, Лузановка, Лебедівка, Лермонтовський, Чорноморка — функціонують на базі кліматолікування. До Одеської групи курортів відносять також курорти: Кароліно-Бугаз, Затоку і Сергіївку. Вплив Одеської групи курортів на більшість інших курортів зростає завдяки наявності грязей лиманів і озер та джерел мінеральних вод. Рекреаційні ресурси кліматичних курортів Одеської групи ефективні при хронічних захворюваннях опорно-рухового апарату, нервової та серцево-судинної системи, органів дихання не туберкульозного характеру. Спільно з бальнеологічними ресурсами вони використовуються для лікування органів травлення. У регіоні є всі умови для розвитку водного, культурно-пізнавального автомобільного та інших видів туризму.

Більш за третину території України (34%) доводиться на лісостепову зону. Вона є найбільш сприятливою для життєдіяльності людини, проте із-за нестійкості погоди, не може широко використовуватися з метою кліматолікування. Кліматичні умови лісостепу є комфортними або субкомфортними для різноманітності рекреаційних занять, як в літ-

ній, так і в зимовий період, хоча є деякі складнощі в організації кліматолікування. Кліматичні курорти і курортні місцевості даної зони функціонують поблизу від великих міст (Конча-Заспа, Пирогово в зоні Києва, Брюховічи — Львів).

5.3. Характеристика водних рекреаційних ресурсів України

Найпотужніші рекреаційні комплекси України сформовано на узбережжі Чорного та Азовського морів. Україні належить 41,3% довжини берегів Чорного моря. Крім того, саме північне його узбережжя вважається найсприятливішим з точки зору рекреації, оскільки невелика глибина (близько 100 м) та впадіння теплих річкових вод у літній період забезпечують значно більше прогрівання води, ніж на інших його ділянках.

Середня температура води в літній період становить +20 — 24°C. Береги Чорного моря в межах України переважно низовинні, за винятком ПБК.

Протяжність чорноморських берегів з пляжами різної ширини і складу ґрунтів становить 1255 км, з них 544 км — цілком придатні для рекреації [2]. Найкращі піщані (кварцові та кварцево-карбонатні) пляжі знаходяться в Північно-Західній, Дніпровсько-Каркінітській, Західно-Кримській, а гравій — в Південнокримських берегових областях.

Якщо не брати до уваги Сиваки, то на Україну припадає 43% найбільш якісних у рекреаційному відношенні берегів Азовського моря. Через його мілководність (середня глибина — 7,4 м, максимальна — 15 м), температура поверхневого шару води влітку становить +25 — 32°C. Середня температура (+22 — 24°C) та вологість (55-77%) повітря у прибережній смузі в літній період можуть бути оцінені як найсприятливіші для різноманітних рекреаційних занять. Середня солоність води — 13,8%, максимальна (в затоці Сиваш) — 250‰.

Південні береги Азовського моря урвисті, західні та північні — переважно низькі, піщані. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами. Площа пляжів Азовського рекреаційного району оцінюється в 900 тис. м². Тривалість купального сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці — з кінця травня до початку жовтня. Загальна одноразова місткість усіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. осіб.

В Україні налічується близько 20 тис. озер, з них 43 мають площу понад 10 км². Вони відіграють значну роль в організації туризму та відпочинку. Озера здебільшого придатні для купання, рибалки, водних ви-

дів спорту, пізнавального туризму. За географічною ознакою озера України об'єднуються в такі основні групи: Шацькі, Слов'янські, Турійсько-озернянські, Перекопські, Євпаторійські, Керченські та Придунайські.

Існує надзвичайно широкий спектр рекреаційного використання річок. При тому, що переважна їх більшість не має безпосередньо рекреаційного значення, річки є невід'ємною складовою краєвиду і при наявності інших сприятливих умов (чиста вода, атрактивність ландшафту) відіграють велику роль. В Україні налічується від 63 до 71 тис. річок загальною довжиною близько 204 тис. км, із них 3,3 тис. — найбільші, що мають довжину:

- Дніпро — 981 км;
- Південний Буг — 806 км;
- Псел — 717 км;
- Дністер — 705 км;
- Сіверський Донець — 672 км та ін.

Серед водних об'єктів особливий інтерес відпочиваючих викликають водоспади. Вони зосереджені переважно в Карпатах, Кримських горах, на Подільській височині. Так, р. Стипі поблизу с. Русилів спадає в мальовничий каскад із 12 водоспадів, висота деяких з них складає до 13 м. Найвищим водоспадом в Україні і одним з найвищих у Центральній Європі є Учансу (висота падіння води — 98,5 м). Серед заказників і пам'яток природи місцевого значення особливою рекреаційною цінністю відзначаються Манявський водоспад, гірське озеро Розсохан (Івано-Франківщина), Чеховська криниця (Луганщина), карстові озера Вікниш (Тернопільщина), Суворівська криничка і цілюще джерело Богородиці (Житомирщина) та інші об'єкти.

Розглянемо види та методи водолікування.

Водолікування — це вживання води різної температури з профілактичною і лікувальною метою. Водолікування відноситься до прадавніх методів лікування: перші відомості про водолікування зустрічаються в індійській книзі Рігведи, написаній за 1500 років до н.е. Про профілактичне і лікувальне використання води говориться в працях лікаря Древньої Греції Гіппократа; широко використовувалося водолікування в Древньому Римі, де існували спеціальні громадські водолікувальні та гігієнічні установи, так звані терми. Водолікування здійснюється різними технічними прийомами і процедурами (обливання, купання, обтирання, душ, ванни та ін.) відповідно до характеру захворювання і завдань лікувальної дії.

Купання. Розрізняють купання у відкритих природних басейнах (річках, озерах, морях) і в штучних закритих басейнах. При купанні тіло зштовхується з великими, в порівнянні з ваннами, масами води. При

цьому вони постійно змінюються завдяки рухам, що утворюються в процесі купання, або завдяки рухам самої води (течія, удари, хвилі). Тому при купанні, особливо при плаванні, значно різкіше виражена механічна дія води, чим при інших методах водолікування. У відкритих водоймищах температурна дія при купанні значно сильніша, ніж при інших повітряних процедурах.

При купанні в озерах з мінеральною водою і в морі приєднується ще хімічна дія води. При купанні у відкритих басейнах приєднуються потужна дія повітря і сонця, а також навколишнього пейзажу.

Купання у відкритих басейнах сприяє тренуванню серцево-судинної і нервової системи, процесів терморегуляції і обміну речовин, надають гартуючу дію. Купання в закритих приміщеннях (штучних басейнах) діють набагато слабкіше внаслідок відсутності впливу сонячної радіації та інших чинників.

Купання призначається для гартування організму, з лікувальною метою при хворобах обміну речовин (подагра, ожиріння), неврастенії, загальній перевтомі, неокрів'ї, рахіті та ін. Купатися у відкритих водоймищах рекомендується при температурі 20-22°C повітря і води не нижче 17-18°C. Перед купанням бажано відпочити 10-15 хв.

Обтирання — лікувально-профілактична процедура, що складається з інтенсивного короткочасового обтирання тіла. Спочатку користуються водою кімнатної температури. У процесі процедури температура води поступово знижується і доводиться зазвичай до температури холодної, водопровідної води. В результаті обтирання людина відчуває теплоту в тілі, свіжість, бадьорість і прилив сил. Процедура широко застосовується для гартування організму, підвищення його стійкості до простудних захворювань.

Обливання — найпростіша водна профілактична або лікувальна процедура, що призначається зазвичай на початку курсу водолікування, після чого переходять до процедур з більш вираженою дратівливою дією. Обливання за своєю дією наближається до душу.

Душ — водна процедура, що використовується з гігієнічною і лікувальною цілями. Особливістю гігієнічного душу, що відрізняє його від інших гігієнічних водних процедур, є переривчаста дія на шкіру водного струменя. Під час прийому душу струмені води впливають на організм, викликаючи короткочасну періодичну деформацію різних ділянок шкіри з подальшим роздратуванням багаточисельних рецепторів. У результаті змінюється тонус судин і м'язів.

Залежно від температури використовуваної води розрізняють душі гарячий (40 °C і вище), теплий (31-40 °C), прохолодний (16-24 °C) і холодний (10-15 °C). Для гігієнічних цілей найбільш ефективний теплий і гарячий душ. При цьому холодний і гарячий душ дає

різний ефект; гарячий — підвищує судинний і м'язовий тонус, а холодний — знижує.

Для гартування застосовують прохолодний і холодний душі. Особливість лікувального душа полягає в тому, що вода на тіло подається під регульованим тиском у формі різних струменів, при одних видах душу вода прямує з укріпленого джерела (душ Шарко) при інших з рухливого. Лікувальні душі розрізняються також формою струмені: вяловий, дощовий, струминний, польовий. По напрямку струменя душі діляться на низхідний (вертикальні і похилі), висхідні і горизонтальні. По мірі тиску розрізняються душі високого тиску від 3 до 4 атмосфер і середнього тиску — до 2 атмосфер. Душі застосовуються при лікуванні функціональних захворювань нервової системи, при хворобі обміну речовин [3, с. 346].

Лазні знімають стомлення, яке поступово накопичується. Разом з потом віддаляється молочна кислота, яка накопичується в м'язах і посилює відчуття стомлення. Стомлення, як правило, супроводжується порушенням обміну речовин. Банний жар, прогрівши шкіру, м'язи, різні тканини і органи, викликає приємне розслаблення.

Лазня стимулює діяльність серця, кров рясно зрошує не лише шкіру, підшкірну клітковину, але і м'язи, суглоби, спинний і головний мозок, легені, нерви — словом, всі органи і системи без виключення. Просто і ефективно допомагає позбавитися від застою крові. З віком кількість крові, що циркулює зменшується на половину. Особливо знижується кровопостачання м'язів в тих, хто зайнятий сидячою роботою.

Лазні — прекрасне тренування дихання. Гаряче зволене повітря — своєрідний подразник. Оскільки нам потрібна нова порція кисню, дихання частішає, стає глибшим, а це у свою чергу, покращує повітрообмін в легених альвеолах. Вентиляція легенів в порівнянні з показниками до лазні зростає більш ніж в 2,5 рази. Після банної процедури вжиток кисню збільшується в середньому на 1/3. І знову ж таки, все це пов'язано з активізацією кровоносної системи. Адже кров — не замінний «транспортувальник» кисню. Кількість лейкоцитів, еритроцитів і гемоглобіну під впливом банної процедури збільшується [4].

Водолікувальні процедури бувають загальними і місцевими. Фізіологічна дія водолікувальних процедур визначається тими роздратуваннями, які вони викликають на шкірі, а через неї і на весь організм. Шкіра багата нервовими закінченнями, що сприймають роздратування, при цьому є спеціальні нервові закінчення, що сприймають холодні або теплові роздратування. Роздратування шкіри при водних процедурах викликають (шляхом багатобразних рефлексів через центральну нервову систему) у відповідь реакції з боку всіх органів і систем організму; м'язова тканина відповідає на такі роздратування скороченням або роз-

слабленням, нервова тканина — підвищенням або зниженням збудливості; серцево-судинна система — звуженням і розширенням кровоносних судин та ін.

Водні процедури здійснюють на шкіру температурні, механічні та хімічні роздратування. Ці роздратування дають лише ті водні процедури, при яких температура води вища або нижча за температуру тіла. Виходячи з цього, водолікувальні процедури діляться на холодні — температура до 20°C, прохолодні, — від 25 до 32°C, індиферентні, — 24-36°C, теплі, — 38-39°C, гарячі від 40°C і вище.

Водолікування широко використовується в цілях профілактики захворювань, для гартування організму, а також при лікуванні ряду гострих і особливо хронічних захворювань. Так, холодні процедури застосовуються при розладах функцій нервової і серцево-судинної систем, у цілях підвищення обміну речовин, а також для підвищення стійкості організму до зовнішніх дій; теплові процедури — при різних хронічних запальних захворюваннях, процедури при індиферентній температурі — при підвищеній збудливості нервової системи і деяких серцево-судинних розладах.

Ванни — водні процедури, що приймаються з гігієнічною або лікувальною метою. Ванни можуть бути загальні або місцеві. За температурою ванни діляться на:

- гарячі — (40°C і вище);
- теплі — (38-39°C);
- теплуваті — (37°C);
- індиферентні — (34-36°C);
- прохолодні — (32-25°C);
- холодні — (нижче 20°C).

За тривалістю розрізняють ванни:

- короткочасові (1-5 хв.);
- звичайної тривалості (15-20 хв.);
- тривалі (декілька годин).

З гігієнічними цілями зазвичай приймають ванни з температурою води 36-38°C. Тривалість їх — 30 хвилин. Окрім гігієни, ванни різноманітно впливають на весь організм. Нетривалі теплі ванни сприятливо діють на весь організм. Характеристика застосовуваних ванн при водолікуванні наведена в табл. 5.1. Лікувальні ванни за своїм складом діляться на прості (з простої води); складні (з морською сіллю, з хвойним екстрактом, з додаванням вуглекислого газу, кисню); мінеральні та морські.

Вплив ванн на організм людини значною мірою залежить від:

1) маси води і величини тиску водяного стовпа, а також механічного роздратування шкіри, що виникає при тиску води;

- 2) температури води;
- 3) хімічного роздратування шкіри, що виникає із-за наявності у воді розчинних речовин і газів;
- 4) умов за яких відбувається прийняття ванни.

Таблиця 5.1.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТОСОВУВАНИХ ВАНН ПРИ ВОДОЛІКУВАННІ

Класифікація ванн	Температура	Тривалість	Вплив
Прості ванни, індіферентні	34-36°C	10-15 хв.	Освіжаюча і тонізуюча процедура
Теплуваті	37°C	30 хв.	Заспокійлива дія. При захворюванні нирок (нефриті, нефрозах), бронхітах
Загальні ванни	38-39°C	5-10 хв.	Активізується серцево-судинна система.
Теплі	40-42°C	5-10 хв.	Гарячі ванни підсилюють обмін речовин (подагра, захворювання суглобів, м'язів, радикуліт).
Короткочасові ванни: - гарячі;	40-42°C	1-2 хв.	Для гартування організму
- холодні;	Менше 20°C	1-2 хв.	
- прохолодні	32-30 °C	5 хв.	

Отже, вода, володіючи високою теплоємністю, великою теплопровідністю і конвекцією і добре розчиняючи різні солі і гази, при дії на організм викликає температурну, механічну (тиск маси води на тіло хворого) і хімічну дії, дратуючи закладені в шкірі нервові рецептори, що позитивно впливає на стан людини.

Запитання для самоперевірки

1. Що необхідно відносити до рекреаційних кліматичних ресурсів?
2. Які чинники впливають на розподіл типів погоди?
3. Яка існує класифікація погоди, що відображає її різноманіття?
4. Які існують типи клімату та погоди?
5. Які існують види кліматотерапії?
6. Що собою уявляє аеротерапія, які використовуються методи оздоровлення людини?

7. Як впливає на організм людини геліотерапія?
8. Як впливає на організм людини світлові промені.
9. Які існують перспективи розвитку рекреаційних водних ресурсів України?
10. Чи існують в Україні можливості для розвитку водного туризму?
11. Яке значення мають озера для розвитку рекреації України?
12. Як можливо охарактеризувати пляжі. Дати характеристику найкращих пляжів України, де вони розташовані?
13. В яких джерелах уперше згадується про водолікування?
14. Який температурний режим є найбільш сприятливим при водолікуванні?
15. Які існують види водного лікування?
16. З якою метою людина застосовує водолікування?

Тестові завдання за темою 5

- 1. До кліматотерапії з нижчепереліченого не відноситься:**
 - а) аеротерапія;
 - б) геліотерапія;
 - в) аутогемотерапія;
 - г) бальнеотерапія.
- 2. Позитивно впливає на стан здоров'я людини в ході проведення геліотерапії:**
 - а) сонячні промені;
 - б) морське повітря;
 - в) інфрачервоні промені;
 - г) мінеральні ресурси.
- 3. Чинники, що не відносяться до таласотерапії:**
 - а) морське повітря;
 - б) рівень просушеності піску;
 - в) інтенсивна сонячна радіація;
 - г) вплив морської води.
- 4. У першу чергу фізіологічна дія водолікувальних процедур спрямована на:**
 - а) кровоносну систему;
 - б) вестибулярний апарат;
 - в) нервову систему;
 - г) шкіру.
- 5. Природні умови, що іменуються «природний інгалятор»:**
 - а) іонізоване гірське повітря;
 - б) період цвітіння акацій;
 - в) штормове море;
 - г) печери.

Література до теми 5

1. Ветитнев А.М. Курортное дело: учебное пособие / А.М. Ветитнев, Л.Б. Журавлева. — М.: КНОРУС, 2006. — С. 528
2. Шмагина В.В. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития / В.В. Шмагина, С.К. Харичков. — Одесса, 2000. — С. 70
3. Популярная медицинская энциклопедия. Гл. ред. А.Н. Бакулев, Ф.Н. Петров. М., «Советская Энциклопедия», 1961. 1256 столб. С илл., 12 л. Илл. (Гос. науч. изд-во «Советская Энциклопедия». Энциклопедия. Словари. Справочники) — С. 346
4. Беляев В.С. Здоровье, экология, спорт / В.С. Беляев. — М.: Сов. спорт, 1995. — С. 176
5. Бейдик О.О. Рекреційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. — С. 395
6. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.
7. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина II — Одеса: ОНЕУ, 2012 р. — 80 с.

ТЕМА 6

БАЛЬНЕОЛОГІЧНІ ТА БІОТИЧНІ РЕСУРСИ

6.1. Історія розвитку бальнеології в Україні та характеристика мінеральних вод

До бальнеологічних ресурсів відносяться мінеральні води і грязі, а також озокерит та ін.

У творах Гомера, Аристотеля говориться про використання мінеральних вод у лікувальних цілях. У V — IV ст. до н.е. про свідчення щодо призначення мінеральної води, про цілющі властивості води (і прісної, і солоної) писали давньогрецькі вчені Геродот та Гіппократ; рекомендації щодо використання природно-кліматичних чинників для лікування ряду захворювань наведені в працях Цельсія (I ст.), Галена (II ст.), Архигена (I-II ст.). Відомі праці з наукової бальнеології були написані у V — VI ст.

В Україні мінеральні води з лікувальною метою використовуються з давніх-давен. Про це є письмові згадки ще з XV — XVII ст., а лікувальна дія мінеральних джерел Карпат, очевидно, була відома місцевому населенню значно раніше. Ще й зараз у Карпатах збереглися сліди давніх «купалень».

На Передкарпатті перша цивілізована водолікарня збудована у 1578 році на території сучасного курорту Любінь Великий. У 1600 р. поблизу с. Лумшори Перечинського району на Закарпатті вже був організований лікувальний заклад, який пізніше назвали «Курорт Лумшори», а спорудження першої водолікарні на місці курорту «Шкло» датується 1616 роком, хоча згадки про «Яворівські терми» зустрічаються у літературі ще з середини XVI ст. Ще на початку XVII ст. Лікар Е. Сікст вивчаючи мінеральні води Шкло, визначив, що їх лікувальним компонентом є сірка.

На території сучасного курорту Моршин мінеральні джерела відомі місцевому населенню ще від XVI ст., коли їх почали використовувати для отримання харчової солі (розробки невдовзі були припинені, оскільки сіль мала гіркий присмак і була непридатна для харчування). Лише у 1876 р. купець Штіллер, власністю якого була земля Моршина, за рекомендацією лікаря Дзіковського відкрив тут санаторій, у якому для лікування застосовувалися мінеральні води. Лікувальні властивості мі-

неральних вод Трускавця були описані лікарем Войцехом ще у 1578 р., а на початку ХІХ сторіччя Трускавець вже був відомим у Європі курортом.

З середини ХІХ сторіччя в Україні, особливо на Передкарпатті та в Карпатах, почали інтенсивно розвиватись курорти мінеральних лікувальних вод (Немирів, Шкло, Трускавець, Любінь Великий, Лумшори, Поляна, Миргород та ін.). Тоді в Європі стало популярним оздоровлюватись на бальнеологічних курортах. Бувати «на водах» було престижно. Навкруги джерел вирости курортні міста, що стали центрами світського життя, поряд з лікарнями виникли концертні зали, іподроми і казино.

В Європі значного розвитку і популярності бальнеологія набула наприкінці ХІХ-го, на початку ХХ-го століття у зв'язку з розмахом санаторного будівництва та потребами санаторно-курортної справи.

На Україні виявлені джерела майже всіх типів мінеральних вод. Мінеральними водами є складні розчини, у яких компоненти знаходяться у вигляді іонів недисоційованих молекул, колоїдних часток і розчинних газів. Вони містять ті ж речовини, які присутні в організмі людини і їх цілюща дія полягає в заповненні порушеної рівноваги.

Хімічний склад мінеральних вод точно відомий і його можна відтворити в лабораторних умовах, проте добитися такої лікувальної властивості, яку дає природна мінеральна вода, сформована завдяки вимиванню хімічних елементів з геологічних порід протягом тривалого періоду, поки не вдалося.

У даний час виділено 9 основних бальнеологічних груп мінеральних вод, а поміж груп — різні гідрохімічні типи [1].

1 — мінеральні води, дія яких визначається іонним складом і мінералізацією;

2 — вуглекислі води;

3 — сульфідні води;

4 — залістисті (з вмістом заліза);

5 — бромисті, йодні та йодобромні води;

6 — крем'янисті термальні води;

7 — миш'якозмістовні води;

8 — радонові;

9 — борозмістовні води.

При визначенні тієї або іншої бальнеологічної групи мінеральні води визначаються залежно від кількісних показників і ознак:

1 — загальна мінералізація вод (сумарний вміст розчинних елементів);

2 — іонний вміст мінеральних вод;

3 — газовий склад і газонасиченість;

- 4 — вміст у водах терапевтичних активних компонентів;
- 5 — радіоактивність вод;
- 6 — активна реакція води, яка характеризується розміром РН;
- 7 — температура води.

До питних лікувально-столових вод відносяться води з мінералізацією від 1 до 10 г/л. До лікувальних — від 10 до 15 г/л (або з мінералізацією більше 10 г/л за наявності в них бальнеотерапевтичного вмісту миш'яку, бору і деяких інших біологічно активних компонентів).

У деяких випадках як лікувальні використовуються води з мінералізацією більше 15 г/л у суто дозованих об'ємах.

На Україні найбільш поширеними є:

- радонові. Вони характерні для північних і центральних областей Правобережжя (Житомирська, Київська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська області) і Приазов'я (Запорізька, Донецька області). Радонові мінеральні води використовуються з лікувальною метою на курортах: Хмільник, Кремень, у санаторіях і водолікарнях Житомира, Черкас, Білої Церкви;

- йодні, йодно-бромисті, бромово-хлоридно-натрієвого складу розміщуються на території нерівномірно: АР Крим, Приазов'я, східні області України, Причорномор'я, західні області України. За складом мінералізації це, в основному, розсоли (до 300 г/л), склад йоду 0,01-0,15 г/л, бром — 0,02-1,5 р.;

- різноманітні за хімічним складом, мірою мінералізації (0,6 — 0,35 г/л) і що містять сірководень (0,01 — 0,6 г/л). Родовище сульфідних мінеральних вод знаходиться у 3 регіонах: Карпатському регіоні та Південно-західному Поділі, Північному Причорномор'ї (західні райони Одеської області, південно-західна частина Херсонської області), Керченському півострові.

На Україні 3 основні ареали крем'янистих мінеральних вод: Центральна частина Подолу, Закарпаття і межиріччя Північного Дінця і Ворохти. Експлуатаційний запас 1065,0 м³/сутки. Це, в основному, прісні води (мінералізація).

6.2. Види лікувальних грязей та інших природних джерел

Грязі лікувальні (пелоїди) — осідання різних водоймищ, торф'яні відкладення боліт, виверження грязьових вулканів та інші природні утворення, що складаються з води, мінеральних і органічних речовин, що є однорідною тонкодисперсною пластичною масою.

Лікувальні гязі утворюються під впливом геологічних, кліматичних, гідрологічних, біологічних та інших природних чинників. Матеріалом для утворення лікувальних гязей служать мінеральні частки, органічні речовини (залишки рослинних і природних організмів), колоїдні частки, органічного і неорганічного складу. Формування лікувальних гязей відбувається під впливом мікроорганізмів. У результаті біохімічних процесів лікувальні гязі збагачуються так званими біогенними компонентами (з'єднання вуглецю, азоту, сірки, заліза і ін.).

За змістом органічних речовин лікувальні гязі підрозділяють на органічні (10% сухої речовини), до яких відносяться торф'яні гязі, сапропели та неорганічні (менше 10% сухої речовини) — сульфідні, мул, сопкові гязі. Органічні речовини визначають такі важливі властивості лікувальної гязі, як теплоємність, здатність утримувати тепло, здібність до адсорбції та ін.

Мікрофлора і орґано-мінеральний комплекс, подібний за складом до смол, пеніциліну та інші речовини лікувальної гязі обумовлюють антибактеріальні властивості гязей (головним чином неорганічних) і здатність їх до регенерації (відновлення бальнеологічних властивостей після вживання), що дозволяє багато разів використовувати їх без зниження лікувальної ефективності.

Різні типи лікувальних гязей, при всій різноманітності їх походження і складу, мають ряд загальних фізичних властивостей: пластичність, теплі властивості (теплопровідність, теплоємність, здібність до утримання тепла), здатність до адсорбції.

За походженням лікувальні гязі підрозділяються на декілька основних типів:

- торф'яні;
- сапропелеві;
- сульфідно-мулові;
- сопкові.

Основне бальнеологічне значення має міра розкладання торфу — співвідношення між кількістю останків, що розклалися і не розклалися. Для лікувальної мети використовують торф, у якого міра розкладання не нижче 40%. При нижчому процентному співвідношенні торф не є пластичним.

Лікувальні торфи підрозділяються на мінералізовані (2 г/л), прісноводі (менше 2 г/л), вони у свою чергу підрозділяються на високозольні (золи більше 20 г/л) і низькозольні (золи менше 20%).

Мінералізовані торфи всі високозольні. Вони можуть бути сірководневими (до 50 міліграма сірководню в торф'яному розчині), зазвичай з нейтральним середовищем і кислі.

Сапропели — відкладення мула переважно органічного складу (менше 10%), які утворюються в прісних або низькомінералізованих, головним чином у материкових озерах.

Сульфідні грязі — відкладення мула переважно мінеральних (соляних) приморських і материкових озер, у які поступає велика кількість розчинених мінеральних речовин (особливо сульфідних іонів) і твердих часток (у т.ч. глинистих і таких, що містять залізо).

Сопкові грязі — продукт діяльності так званих грязьових вулканів, сопок і інших утворень, розташованих у молодих складчастих областях, у зонах тектонічних порушень, складених глинистими породами.

Грязь дає механічний тиск на шкіру, на поверхнево розташовані судини, що можна розглядати як масаж. Вона надає також і хімічну дію на організм, оскільки гази (сірководень, аміак та ін.), що містяться в грязі, всмоктуються в тіло, можна відзначити також електричний вплив лікувальних грязей, обумовлений електричними струмами, що виникають між шкірою і грязьовою масою.

Лікувальна грязь діє через нервові закінчення шкіри, надає рефлекторну дію на багато органів і системи організму людини. Так, при грязелікуванні зазвичай спостерігається посилення роботи серця, почастішання пульсу, зміна кров'яного тиску. Грязьові процедури впливають на функції залоз внутрішньої секреції, викликають посилення обміну речовин. Грязелікування показано при багатьох захворюваннях опорно-рухового апарату.

Дія лікувальних грязей на організм обумовлена, перш за все, термічними, хімічними і механічними властивостями. Найбільшою теплоемністю володіють торф лікувальний і сапропели. До числа теплолікувальних процедур входять місцеві та загальні гарячі водяні ванни, нагріте повітря, парові душі. З метою теплолікування розглядаються різні сонячні промені, лампи розжарювання з рефлекторами для загальних і місцевих світлових ванн.

В сучасній курортології відомо застосування озокериту та інших природних джерел з метою лікування. Розглянемо їх.

Озокеритотерапія.

Озокерит — корисна копалина (гірський віск) залягає у вигляді жил та тонковкрапленого матеріалу у піщано-глинистих породах. Видобувають озокеритову «руду» гірним способом, подібним до того, як видобувають вугілля. Склад озокериту подібний до складу найбільш високомолекулярної частини вуглеводів парафіністої нафти. Озокерит утворився внаслідок їх випадіння в осад з мігруючої нафти в горах. Озокерит може бути жовтим, коричневим, чорним. Для застосування озокериту з лікувальною метою його нагрівають до необхідної температури. Лікування озокеритом проводиться шляхом його накладання в

нагрітому вигляді на шкіру. З цією метою застосовується два основних методи: озокеритові компреси та озокеритові паляниці. Озокеритний компрес накладають на відповідну ділянку тіла, фіксують бинтом, накривають та загортають теплою ковдрою. Озокеритові паляниці, на відміну від озокеритових компресів, не дають можливості застосування високої температури. Тривалість збереження ними тепла залежить від їх товщини (2-5 см). Озокеритовий компрес або озокеритову паляницю кладуть звичайно на 40-60 хвилин.

Озокеритотерапія надає безпечну розсмоктуючу дію, покращує кровообіг і живлення тканин. Ця терапія показана при різних захворюваннях і пошкодженнях суглобів, м'язів, зв'язок, при запальних захворюваннях та ін.

Парафінотерапія.

Це форма природного походження, що застосовується в лікуванні — парафін (біла, прозора маса, схожа на віск), походить з нафти, а також кам'яновугільної смоли, деревного вугілля. Температура плавлення 50-54°C. Білий зневоднений парафін, завдяки низькій теплопровідності та високій теплоутримуючій властивості застосовується для парафінотерапії. Методика лікування аналогічна тій, що розглядалася раніше в озокеритотерапії і застосовується в тих же випадках.

Ліготерапія.

Гірські породи, руди, ґрунти складаються з різних природних з'єднань — мінералів. Що ж таке мінерал? Так називають однорідне за будовою, хімічним складом і фізичними властивостями кристалічні речовини, що утворилися в природі в результаті фізико-хімічних процесів, що протікають у земній корі та прилеглих до неї оболонках.

З гірських порід і мінералів людина черпає необхідні для свого існування матеріали, хімічні елементи і їх з'єднання. У назвах багатьох мінералів відображені лікувальні властивості каменів.

Зелений алюмосилікат натрію жадеїт — отримав назву від фр. слова жад — бік, а нефрит, схожий на нього, використовували при хворобах нирок (нефрос — по-грецьки — нирка).

З давніх часів називали камені за місцем знаходження, видобутку або продажу. Наприклад, латинська назва міді — купрум, походить від острова Кіпр, де ще в 3 ст. до н.е. існували мідні копальні.

Близько двох десятків мінералів і різновидів уперше були відкриті на Україні та названі місцевими іменами.

На Поділлі у верхів'ях річки Ушиці, припливу Дністра, видатним українським мінералогом проф. В.М. Червінським ще в 1907 р. у фосфоритах був знайдений новий мінерал, який вчений назвав подолітом. У 1912 р. один з багаточисленних різновидів рогової обманки був на-

званий на честь Києва — киевітом. Алуштіт отримав свою назву від походження, назву дав акад. А.Е. Ферсман.

Крім того, назви мінералам за існуючою традицією прийнято давати за їх хімічним складом: Кобальтіт — кобальт; Титаніт — титан; Ураніт — уран та ін.

Група гранатів об'єднує ціле сімейство мінералів схожих за внутрішнім складом і формою кристалів, є силкатами заліза, магнію, кальцію, марганцю і хрому. Гранати отримали свою назву у зв'язку зі схожістю кристалів із зернами плодів гранатового дерева. Один з представників цієї групи блідо-зелений, зеленувато-жовтий (схожий на плоди агрусу) названий — grosularom; піроп — криваво-червоний, рожево-червоний; альмандин — червоний, рожевий; андрадит — жовтий, зеленуватий, буро-червоний, чорний.

На Україні з цих мінералів найчастіше зустрічаються залізистий гранат — піроп і магнієвий альмандин. Піроп знайдений у басейнах річок Прип'яті, Дністра, Південного Буга, пригірловій частині Дунаю, на північно-західному побережжі Чорного моря.

Гранати дуже широко поширені в різних метаморфічних і магматичних гірських породах. Підраховано, що в українському щиті середній вміст граната перевищує 12 кг на тонну породи.

Вальтер Старк, швейцарський біофізик виявив, що випромінювання каменів знаходяться в спектрі частот випромінювання природних кліток і має той же характер, що і біополе, отже камені можуть надавати регулюючу дію на організм людини.

Лікувальні властивості сердоліку були використані радянським лікарем Е.І. Бадигиною при створенні методу сердолікотерапії для лікування поранень, запальних процесів, поліпшення складу крові, відновлення нервової системи. Вона показала, що при малих дозах природної радіації деяких видів сердоліку найважливіші життєві процеси організму, наприклад (ділення і зростання кліток) стимулюються, а при великих дозах — загальмовуються. Багатолітній досвід дослідження сердоліку показав, що сердолікотерапія прискорює загоєння ран, відновлення нервової системи, покращує склад крові, ліквідує набряки і пухлини.

Про цілющі властивості кремнію писали в своїх трактатах ще древні філософи. Кремій — це опалово-халцедонове з'єднання, а наявність органіки, що окам'яніла, у мінералі робить камінь біокатализатором: він здатний переробляти енергію світла і в 1000 разів прискорювати окислювально-відновні реакції у воді, додаючи їй цілющі властивості. Кремій, з'єднуючись з водою, пригнічує бактерії гниття і бродіння, виводить в осад загиблу хвороботворну мікрофлору і з'єднання розчинених у воді важких металів: цинку, свинцю, кадмію, заліза, ртуті; нейтралізує хлор, нітратні з'єднання, радіонукліди.

Таким чином, мінерали, як було встановлено, мають лікувальні властивості та кожному з них належать свої особливості.

Так, гранат — знижує інфекційну захворюваність, сприяє підвищенню імунітету, впливає на роботу гормональної і кровоносної систем.

Аметист — впливає на стан кровоносної системи, роботу печінки, підшлункової залози, сприяє загоєнню ран при опіках.

Лазурит — надає можливість лікувати анемію, хвороби печінки, ревматизм, знижує кров'яний тиск.

Янтар — допомагає при ангіні, астмі, хворобах кровоносної системи, та інші.

Літотерапія не ґрунтується на наукових дослідженнях, але не дивлячись на це вона знайшла велике число фанатів і прибічників, переконаних в тому, що кожен камінь має якісь властивості дії на одну або декілька сторін душевного або фізичного стану людського організму [2].

6.3. Характеристика біотичних рекреаційних ресурсів

До біотичних ресурсів відносяться всі живі організми за винятком людини. Вони представлені мільйонами видів, які зазвичай класифікуються таким чином:

- фітогенні біотичні ресурси (вплив рослин: ліси, болота, фітонциди, смоли);
- мікогенні біотичні ресурси (вплив грибів);
- зоогенні біотичні ресурси (вплив тварин);
- мікробіогенні біотичні ресурси (вплив мікроорганізмів).

Біотичні рекреаційні ресурси — ресурси живої природи, що сприяють як лікуванню та оздоровленню, так і задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів туризму. Ці ресурси можуть поновлюватися, що є основною відмінною особливістю всіх живих організмів. Але в той же час вони є виснажуваними. При використанні біотичних ресурсів існує небезпека зменшення і зникнення їх запасів, і тому вжиток цих ресурсів повинен здійснюватися на постійно поновлюваній основі при дотриманні належної рівноваги між природним приростом і рівнем використання окремих видів.

Біотичний потенціал (в екології) — здатність організмів протистояти несприятливому впливу чинників навколишнього середовища. Біотичні чинники — сукупність факторів навколишнього середовища, що впливають на організми життєдіяльністю інших організмів.

Ліси займають одне з провідних місць серед біотичних ресурсів. Лісові (біотичні) ресурси держави, поряд з економічними функціями, відіграють важливу рекреаційну та природоохоронну роль. Рекреаційна цінність лісів визначається їх соціально-культурною, економічною і медико-біологічною функціями (за М. С. Мироненком, І. Т. Твердохлебовим) [3]. Особливе значення має медико-біологічна функція, яка сприяє зниженню захворюваності, подовженню тривалості життя. Медико-біологічна функція лісів полягає у виділенні кисню, поглинанні вуглекислого газу, пилу і шуму, іонізації повітря фітонцидами. Другою важливою рекреаційною функцією лісів є їхні естетичні властивості. Вирішального значення естетичні властивості лісів набувають у тих лісонасадженнях, куди приїжджають рекреанти заради прогулянок, уїкенд-ового відпочинку, збирання ягід і грибів, лікарських рослин тощо.

Україна належить до європейських країн, слабо забезпечених лісовими ресурсами. Її залісненість становить усього 14,3 %. Для порівняння, цей показник у Румунії сягає 26%, у Польщі — 28 %, у Німеччині — 30 %, у Білорусі — 35 %, у Словаччині — 38 %. Залісненість різних частин і регіонів нашої держави нерівномірна: вона значно вища на заході й півночі, особливо в Карпатах, а також у Кримських горах. У західній і північній частинах України лісом вкриті площа 20–40 % площі, у Карпатах — понад 40 %, в Криму — 10 %.

За даними А. С. Генсірука, площа українських лісів державного значення становить 6,9 млн. га, а тих, що можуть використовуватись для рекреаційної діяльності, — 4 млн. га [4].

Як природний рекреаційних ресурс ліси класифікують:

- ліси рекреаційного призначення — власне рекреаційні ліси, рекреаційні ліси в національних природних парках і ландшафтних заказниках;
- ліси, які частково виконують рекреаційні функції — водоохоронні, ґрунтоохоронні, захисні, експлуатаційні.

Власне рекреаційні ліси — це особлива категорія земель лісового фонду, на якій функція рекреаційного лісокористування є основною: парки, лісопарки, зелені зони міст. Важливою якісною ознакою паркових рекреаційних лісів є їх готовність до масового відпочинку, що досягається відповідним пристосуванням території, використанням малих форм архітектури. Якісною ознакою лісопаркових територій є переважання індивідуального відпочинку і максимальний комфорт. Особливе місце займають природно-заповідні території та об'єкти. Це заповідники і заказники різних форм та напрямів заповідання, національні природні парки, дендропарки, природні об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, пам'ятки природи місцевого значення, пам'ятки садово-паркової культури. Рекреаційна діяльність тут допускається тільки в тих місцях і в тому обсязі, який гарантує збереження цінних природних

комплексів. Ліси згідно з їх корисною дією поділяють на функціональні групи. Рекреаційна роль лісів тісно пов'язана з їх абіотичними і біотичними факторами (Рис. 6.1).

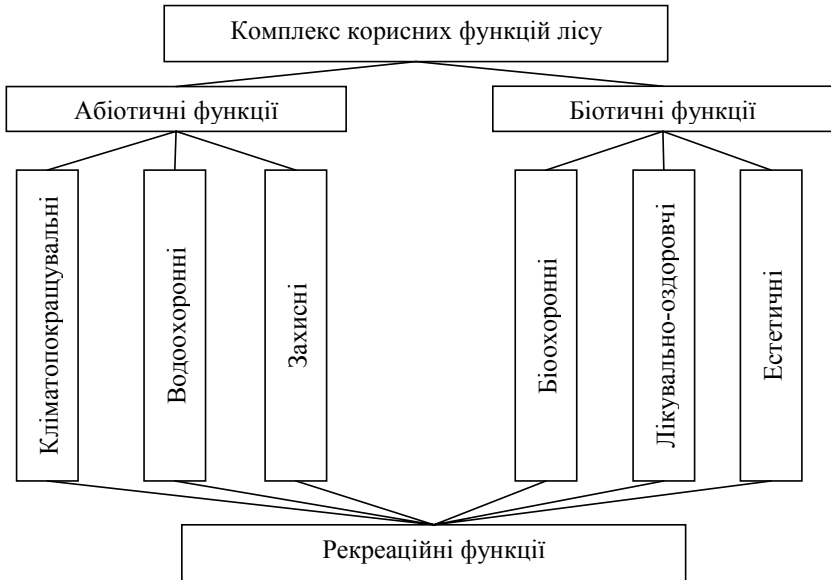

Рис. 6.1. Схема поділу корисних функцій лісу на групи

Вплив лісу на абіотичні фактори середовища проявляється в наступних властивостях лісів:

а) кліматопокрощувальних (вплив на вітровий і температурний режими, сонячну радіацію, виділення кисню, поглинання вуглекислого газу, іонізацію повітря та ін.);

б) водоохоронних (вплив на вологість повітря, регулювання режиму водозбору, водосток, покращення якості води);

в) захисних (полезахисних, ґрунтозахисних, шумозахисних, пило- і газозахисних).

Ліси і зелені насадження суттєво трансформують сонячну радіацію (пряму і розсіяну). Зниження сонячної радіації в залежності від біометричних показників деревостану коливається у великих межах. Наприклад, пряма і розсіяна радіація в сосновому насадженні складає 45%, в листяному — 30%, в ялинковому — 25%. Штучні насадження на міських територіях також значно знижують сонячну радіацію.

Пом'якшення радіаційного режиму лісами і зеленими насадженнями в спекотні дні літа сприяють підвищенню комфортності відпочинку і є сприятливою умовою для розвитку міжнародної рекреації.

Лісові біогеоценози суттєво впливають на температурний режим повітря. Різні за складом і структурою насадження по-різному трансформують кліматичні ресурси тепла, створюють в лісі свої мікрокліматичні умови. В зимовий період різниця між температурою повітря в лісі і на полі невелика. Вона зростає весною і досягає максимуму в спекотні дні літа. Наприклад, в окремі роки в лісі мінімальна температура повітря була на 3-4°C вища, а максимальна на 4-6°C нижча, ніж на відкритій ділянці.

Більше 60% кисню постачається рослинністю суходолу. В теплі сонячні дні літа 1 га лісу, поглинаючи 220-280 кг вуглекислого газу, виділяє 150-220 кг кисню, достатнього для дихання 40-50 людей. При утворенні 1 т органічної маси виділяється в середньому 1,3-1,5 т кисню.

Особлива роль у розвитку та еволюції міжнародної рекреації належить лісовим ресурсам помірному, тропічному й субекваторіального поясів.

Ліси помірному поясу, насамперед соснові, поліпшують якість повітря, наповнюють його ефірними оліями, алкалоїдами, фітонцидами і вбивають хвороботворні бактерії. Такі лісові масиви стають основою для функціонування оздоровчих закладів і місцями масового відпочинку населення. Для більшості європейських країн, особливо для Німеччини, Австрії, скандинавських держав, Польщі, України, Росії ліси є потужним природним рекреаційним ресурсом, що сприяє розвитку міжнародної рекреації.

Повітря в районі лісових масивів насичене фітонцидами, парами скипидару, лісових трав. Усе це сприятливо впливає на організм людини у будь-яку пору року.

Хімічна природа фітонцидів дуже складна і різноманітна. В основному вони представляють комплекс різних органічних речовин — смол, ефірних олій, глікозидів, терпенів та ін.

Лікувальні та бактерицидні властивості смол бальзамічних речовин відомі ще з глибокої старовини. В додатку Б наведені лікувальні властивості ефірних олій деяких рослин. Значно пізніше вчені виявили, що сильними бактерицидними властивостями володіють фітонциди берези, тополі, ялиці, полині. Фітонциди впливають і на травні процеси, викликаючи збільшення виділення шлункового соку. Крім того, зелені насадження мають і велику психологічну дію, оскільки зелений колір листя пом'якшує розріджуючи яскравість сонячного кольору.

Болота виступають також об'єктом любительських промислів і пізнавальної рекреації. Вони мають багатий рослинний (журавлина, горниця, брусника та ін.) і тваринний світ (глухарі, бобри, ондатри, водо-

лавні та болотні птахи тощо). В деяких країнах на болотах функціонують санітарно-курортні заклади для лікування захворювань органів дихання.

Популярністю користується також збирання грибів. Найбільш «грибними» місцями є зона змішаних лісів, карпатські та гірсько-кримські ліси, а також байрачні ліси та лісонасадження лісостепу і степу, міські парки. Ягідні угіддя також приурочені до лісових районів Полісся і Карпат. Найбільшим видом з ягід, що зустрічаються, є такі: малина, чорна горбина, калина, горниця, брусниця, журавлина та ін. У додатку Б наведені основні особливості, які характеризують значення цих ягід для здоров'я людини.

Автор навчального посібника «Рекреалогія» В.І. Стафійчук визначає, що у флорі України багато видів лікарських рослин. З них судинного напрямку — 34,5 тис., щонайменше 1 тис. фармакологічно-активних, однак, широке застосування набули менше 150 видів. Найпоширеніші з них — валеріана, конвалія, алтей лікарський, арніка гірська, ромашка, кропива дводольна, чистотіл та ін. Основні лікувальні особливості деяких рослин наведені в додатку В.

6.4. Ландшафт та його вплив на організацію туристичної діяльності

Рекреаційні ландшафти — це ландшафти, що утворюються в зонах відпочинку або в зонах активного туризму. Тобто, це ландшафти і ландшафтно-техногенні комплекси навколо санаторіїв, пансіонатів, будинків і баз відпочинку, туристичні бази, кемпінги, великі міські та приміські парки з атракціонами, лісопарки, гідропарки, ландшафтно-архітектурні музеї та ін.

Ландшафтні ресурси двояко впливають на розвиток рекреації. Із одного боку, ландшафт є середовищем, у якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, а з іншого — унікальним об'єктом споглядання, тобто перетворюється на туристичну атракцію.

Ландшафт як природне оточення рекреаційно-туристичної діяльності, формує рівень сприятливості для відпочинку й естетичності відчуттів, які його супроводжують. Перевагу отримують ті країни та регіони, які володіють ландшафтною мозаїчністю і поєднанням на обмежених територіях пляжних прибережних і приуслових, гірських, лісових, приозерних місцевостей у різних комбінаціях.

Ландшафт і як середовище, в якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, і як об'єкт споглядання — різновид культурного

ландшафту. Навіть у випадку, коли ландшафт «дикий» і незайманий людиною, але включений до туристичної діяльності для спостереження і споглядання, він стає культурним. Через систему причинно-наслідкових зв'язків, такий ландшафт впливає на людину, її свідомість, сприйняття довкілля та подальшу суспільно-корисну діяльність, а сама людина, лише споглядаючи, залучає таку геосистему до власного культурного кола. Серед різноманіття рекреаційно-туристичних ландшафтів як середовища, в якому відбуваються рекреаційні процеси, виділяються кілька типів (лікувально-оздоровчі, спортивно-туристичні та інші) та видів, таких як бальнеологічні, підводні коралові тощо (Рис. 6.2.) [5].

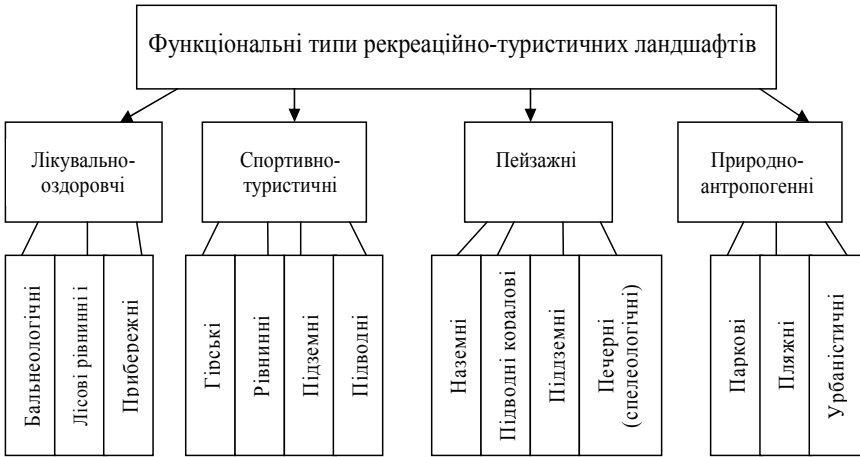

Рис. 6.2. Функціональні типи рекреаційно-туристичних ландшафтів

Ландшафт, що перетворюється на об'єкт туристського споглядання, належить до естетично привабливих, унікальних природних комплексів, де на перший план виходить один із його виняткових за візуальним сприйняттям складників: рельєф, загальний характер поверхневих і підземних вод, рослинні і тваринні формації тощо. Це можуть бути каньйони, незаймані ділянки лісів, карсти, водоспади, провалля, кратери вулканів, гірські схили, окремі скелі чи вершини, коралові споруди та інші природні об'єкти.

Екстраординарність природного об'єкту у поєднанні із розумною рекламою здатна перетворити один такий ландшафт на головну туристичну атракцію цілої країни. Прикладом може бути каньйон річки Колорадо у США. Свого часу він був названий гордістю Америки, а нині ерозійні форми рельєфу річкової долини стали основою створення на-

ціональних парків «Каньйонлендс» та «Гранд Каньйон» і місцем проведення численних турів [5].

Рекреаційні ландшафти підрозділяються на:

- рекреаційні зони біосферних заповідників;
- зони регульованої рекреації національних парків;
- зони стаціонарної рекреації національних парків;
- експозиційні ділянки ботанічних садів;
- ландшафти дендрологічних парків;
- рекреаційні ділянки зоологічних парків;
- ландшафти парків — пам'яток садово-паркового мистецтва.

Такі ландшафти властиві:

- зоні антропогенних ландшафтів біосферних заповідників (ця зона об'єднує території із землекористуванням, лісокористуванням, поселеннями, рекреацією та іншими видами господарської діяльності);

- зоні регульованої рекреації національних парків (де здійснюються відпочинок та оздоровлення людей, оглядаються мальовничі й пам'ятні місця, прокладаються туристські маршрути та екологічні стежки, забороняються вирубування лісу, промислове рибальство й мисливство);

- зоні стаціонарної рекреації національних парків (де розміщуються готелі, кемпінги, рекреаційні об'єкти для тривалого відпочинку);

- зоні експозиційних ділянок ботанічних садів;

- ландшафтам дендрологічних парків;

- зоні рекреаційних ділянок зоологічних парків;

- ландшафтам парків — пам'яткам садово-паркового мистецтва.

Рекреаційна оцінка ландшафтів відбувається на основі пофакторної оцінки кожної із складових ландшафту (рельєфу, водних об'єктів, ґрунтово-рослинного покриву), що розглядається з точки зору використання її конкретним виглядом рекреації. Самі чинники ландшафту прямою лікувальною дією не володіють, проте вони створюють сприятливий фон для ефективної дії інших природних ресурсів. Наявність певних складових ландшафту є умовою для реалізації в лікувально-оздоровчих заходах.

Вважається, що для лікувально-оздоровчого відпочинку найбільш сприятлива пересічена місцевість з незначними височинами. При лікувальній оцінці території необхідно також ураховувати не лише абсолютну висоту місцевості, але і міру роздробленості рельєфу, які характеризуються глибиною і густотою роздробленості та стрімкістю схилів. Для оздоровчих цілей найбільш сприятливий горбистий або грядковий рельєф; відносно сприятливо слабко горбиста місцевість. Рівна поверхня естетично маловиразна і менш приваблива для проведення рекреаційних занять.

У туристичних цілях ландшафти використовуються для розробки теренкурів — маршрутів дозованої ходьби, пішохідних походів. Склад-

ність маршруту залежить від висоти місцевості, крутості схилів, його протяжності та наявності перешкод на трасі. Гірський туризм розвивається в районах з коливанням висот від 1000 до 3500 м., відповідно розрізняють у туризмі низькогірські, середньогірські та високогірські маршрути.

При організації гірськолижних курортів рельєф оцінюють з точки зору прокладки гірськолижних трас. До основних характеристик гірськолижних трас можна віднести її протяжність, ширину, крутість, профіль, лавинонебезпечність, перешкоди, особливості снігового покриву та ін. Траси підрозділяються на навчальні, туристські, спортивні, слашому-гіганта.

Об'єктом спелеотуризму є печери. Розвиток печер пов'язаний з карстовими явищами. Крім карстових, розрізняють печери абразійні, ерозійні, суфозійні та ін. Для спортивних цілей використовують важкодоступні печери, для подолання яких потрібне спеціальне приладдя.

Оцінка водних об'єктів здійснюється диференційовано, залежно від характеру рекреаційної діяльності, у якій вони використовуються (пляжно-купальний відпочинок і різні види водноспортивного туризму). При організації купання на річках оптимальною вважається швидкість течії менше 0,3 м/с. Річки з швидкою течією — більше 0,5 м/с непридатні до купання.

На узбережжі морів і крупних озер обмежуючим чинником для купання є хвильність. Купання допускається при хвильності не більше за 3 бали.

У даний час для пляжно-купального відпочинку почали активно використовувати штучні водоймища. Для спортивного туризму водні об'єкти оцінюються залежно від виду водного туризму.

У географії «ландшафт» розуміється як природний географічний комплекс, у якому всі основні компоненти: рельєф, клімат, води, ґрунти, рослинність і тваринний світ знаходяться у складній взаємодії і взаємообумовленості, утворюючи єдину нерозривну систему.

Найважче сформулювати характеристику естетичності місця. Поняття «Естетика місця», відображає здатність його впливати деякими своїми якостями на нервову систему людини, на психоемоційну сферу рекреанта. Визначальним є чинник виникнення позитивних емоцій. Естетичні якості ледве можуть бути сформульовані та виражені у формі категорій, маючих відповідне значення для проектування. Проте, не дивлячись на ці труднощі, деякі вчені вважають, що саме естетичний підхід до планування ландшафтів викликатиме в майбутньому найпильніший інтерес.

Що повинно стати об'єктом дослідження при вивченні такої характеристики, як естетична якість місцевості? Очевидно, що пейзаж давно хвилює всіх художників, що вивчають і пізнають по-своєму цей світ. Пейзаж, який є особливим місцем виявлення стосунків між індивідуу-

мом, суспільством і довіллям завойовує в даний час соціальний статус. Він стає одночасно об'єктом дослідження і пізнання.

Пейзаж — найдоступніший елемент природи. Його сприйняття може походити з близької і з далекої відстані. В цьому відношенні він є загальним надбанням, як скажемо, подоба міста або фасади будівель. Можливо, саме через загальну важливість такої характеристики місця, як пейзаж, на вивчення його в останнє десятиріччя звернена увага багатьох фахівців. Пейзаж став цікавити не лише художників, але і містобудівників, географів, біологів.

Запитання для самоперевірки

1. Надати класифікацію біотичних ресурсів.
2. Які чинники впливають на розміщення лісів в Україні?
3. Яка функція лісу є найбільш важливою?
4. На які групи підрозділяються ліси в залежності від корисних функцій?
5. Який вплив на оздоровлення людини справляють фітонциди?
6. Яким чином підрозділяються рекреаційні ландшафти?
7. Який вплив оказують ландшафти на психологічний стан людини?
8. Яка існує класифікація ландшафтів?
9. Яким чином можливо дати оцінку ландшафтам?
10. Які чинники сприяли розвитку бальнеології в Україні?
11. Яка основна характеристика мінеральних вод визначає їх лікувальний вплив на людину?
12. Яким чином підрозділяються мінеральні води в залежності від хімічного складу?
13. Що таке лікувальні грязі?
14. Які існують види лікувальних грязей?
15. Чим визначається лікувальний вплив озокериту на людину?
16. Які грязі в залежності від їх походження та структури сприяють лікуванню людини?

Тестові завдання за темою 6

1. Розділ медицини, що вивчає мінеральні води, лікувальні грязі, їх походження, склад і можливості лікувально-профілактичного застосування:

- а) фізіотерапія;
б) дієтологія;

- в) бальнеологія;
г) геліологія.

2. Відкладення мулу переважно органічного складу, що утворюються в основному у материкових озерах:

- а) озокерит;
- б) торф;
- в) пелоїди;
- г) сапропели.

3. Опали різних водоймищ торф'яні відкладення боліт, виверження грязьових вулканів та інші природні утворення — це:

- а) озокерит;
- б) торф;
- в) пелоїди;
- г) сапропели.

4. Біотичні ресурси діляться на такі види:

- а) мікро-, мезо-, макрогенні;
- б) фітогенні, мікогенні, зоогенні, мікробіогенні;
- в) бактерії, еукаріоти, археї;
- г) живі та не живі істоти.

5. Летучі речовини, що виділяються рослинністю, які мають антисептичну дію:

- а) сапропели;
- б) фітонциди;
- в) алергени;
- г) озокерит.

Література до теми 6

1. Стафійчук В.І. Рекреаологія. Навчальний посібник. 2-е вид. / В.І. Стафійчук — К.: Альтерпрес, 2008. — С. 264
2. Літотерапія [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.lithotherapy.ru/>
3. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов . — М.: Изд-во МГУ, 1981. — С. 207
4. Манько А. Потенціал природних краєзнавчо-туристичних ресурсів України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/Portal/natural/vlnu/Mv/2008_24/30.pdf
5. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. — С. 336
6. Ветитнев А.М. Курортное дело: учебное пособие / А.М. Ветитнев, Л.Б. Журавлева. — М.: КНОРУС, 2006. — С. 528
7. Панченко Т.Ф. Курортно-рекреаційна система України: сучасний стан та перспективи розвитку / Т.Ф. Панченко // Туристично-краєзнавчі дослідження. — Вип. 2. — К.: Кармаліта, 1999
8. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник /Н.В.Фоменко-К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 312с.

9. Любіцева О.О. Потенціал рекреаційний /Екологічна енциклопедія. — Т.3.-К., 2008. — С.129-130.

10. Замкова А.В., Гусєва О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.

11. Замкова А.В., Гусєва О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина II — Одеса: ОНЕУ, 2012 р. — 80 с.

12. Замкова А.В., Гусєва О.В. Тести до практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Рекреалогія» для студентів IV курсу всіх форм навчання спеціальності «Туризм» — Одеса: ОНЕУ, 2012 р. — 52 с.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

ТЕМА 7

—◆— МЕТОДИ ТА ТИПИ ОЦІНКИ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

7.1. Наукові підходи до оцінки природно-рекреаційних ресурсів

Оцінка рекреаційних ресурсів з точки зору рекреалогії необхідна для вибору послідовності освоєння тих чи інших об'єктів рекреаційного природокористування. Така оцінка відображає максимально можливий рівень розвитку різних субгалузей рекреації при формуванні програм рекреаційного природокористування.

В той же час, природний рекреаційний потенціал (ПРП) національної економіки є частиною природного потенціалу, який можна розглядати як здатність природних систем (геосистем, екосистем і т.д.) виробляти якусь продукцію або роботу, що використовується в господарській діяльності людей, яка виражається групою еколого-економічних показників. Географи і екологи розглядають рекреаційний потенціал як здатність природного середовища сприяти відпочинку і відновленню сили людини.

Існують різні наукові підходи і до визначення економічної оцінки туристично-рекреаційних ресурсів, але всі вони базуються на двох концепціях: затратній, яка визначається за критерієм витрат на освоєння і використання нових ресурсів (затрати матеріальних і трудових ресурсів), і рентній — за критерієм народногосподарського ефекту (ренти). Основа утворення ренти — якісні відмінності природних ресурсів. Диференційна рента визначається у вигляді різниці між цінністю продукції, яка одержується при експлуатації природного ресурсу, та нормативним рівнем індивідуальних витрат на її виробництво при використанні цього ресурсу. Щоб об'єктивно оцінити туристичний потенціал держави або регіону, слід створити Єдиний кадастр рекреаційно-туристичних ресурсів, провести їх паспортизацію. Необхідна також економічна оцінка цих ресурсів за відповідними критеріями.

Треба звернути увагу, що під потенціалом рекреаційної галузі (виходячи з етимології поняття «потенціал» — сила, можливість) слід розуміти розвідані і ті, що знаходяться в експлуатації природні рекреаційні ресурси. Об'єктом економічної оцінки ПРП є природні рекреаційні ресурси, характер використання яких визначається відповідними природними умовами рекреаційної діяльності. Отже, до завдання економічної оцінки ПРП регіону входить визначення (в кількісному аспекті) сукупної можливості наявних природних рекреаційних ресурсів задовольняти рекреаційні потреби; виявлення, таким чином, максимальних можливостей їх використання рекреаційною галуззю і розрахунок народногосподарської цінності рекреаційних ресурсів.

Природно-рекреаційний потенціал визначає здатність існуючих та експлуатаційних природних ресурсів сприяти оздоровленню населення, їх відпочинку та культурному зростанню. Визначення природно-рекреаційного потенціалу — справа не легка. Існує безліч підходів до його визначення, проте всі вони мають певні вади. Проблемою аналізу природно-рекреаційного потенціалу є відсутність чіткої економічної оцінки. Різні автори відображають лише приблизні кількісні характеристики: великі, величезні, колосальні. Ці характеристики не дають уявлення про конкретну ціну ресурсів. Під оцінкою природних ресурсів, професор В. Руденко пропонує «... розуміти співвідносність встановлених змін у властивостях природно-ресурсних комплексів з їх природною просторовою або часовою мінливістю. Оцінка має переважно словесний опис і характеризується насамперед якісними відносними показниками» [1]. Суть технологічної оцінки, на думку вченого, зводиться до визначення технічних можливостей задля досягнення певної мети з урахуванням природних і соціально-економічних умов. Така оцінка передувє економічній, пов'язаній із кількісним (грошовим) визначенням економічної ефективності й соціальної вигоди від використання природних ресурсів з метою задоволення всезростаючих суспільних потреб. Економіко-географічна оцінка природних ресурсів пов'язана з оцінкою величини запасів цих ресурсів, потребою у них і сучасною можливістю використання, а також територіальною диференціацією, що й визначатимє місце доцільного їх застосування.

Оцінка природних туристичних ресурсів пов'язана з визначенням їхньої придатності для задоволення рекреаційно-туристичних потреб людини та просторового поширення відповідних компонентів, які можуть бути використані для активного відпочинку. Ще на початку 80-х років ХХ ст. М. Мироненко та І.Твердохлебов запропонували оцінювання природних рекреаційних ресурсів, куди, варто розуміти, входять і туристичні ресурси [1].

Треба зазначити, що комплексна оцінка рекреаційних ресурсів здійснюється з 2 точок зору: з точки зору споживачів ресурсів і з точки зору організаторів рекреаційно-туристичної діяльності. В останньому випадку обов'язково досліджується обсяг ресурсів (запас лікувальних грязей, свердловини мінеральної води, площа екзотичних ландшафтів) та динаміка їх прояву в часі (цвітіння тундри). Оцінка рекреаційних ресурсів з позиції споживачів (відпочиваючих) розробляється виходячи з місця відпочинку, який обумовлюється: станом здоров'я, матеріальним положенням, тривалістю відпочинку, розвитком інфраструктури.

В регіональній економіці, науковці конкретизуючи сутність поняття «природний рекреаційний потенціал регіону», характеризують його як максимальну сукупну продуктивну здатність природних рекреаційних ресурсів певного регіону і народногосподарську цінність ПРР території регіону, що визначається продуктивністю і споживчими властивостями природно-рекреаційних ресурсів. При цьому слід розрізняти поняття «природний рекреаційний потенціал» і «природний потенціал рекреаційної діяльності», останній характеризує не тільки сукупність існуючих споживчих рекреаційних властивостей природного середовища, але і її продуктивну здатність. До завдання економічної оцінки ПРР регіону входить визначення сукупної продуктивно наявних в регіоні природних рекреаційних ресурсів і, таким чином, з одного боку, виявлення максимальних можливостей їх використання: рекреаційною галуззю, а з іншої — визначення народногосподарської цінності рекреаційних ресурсів [6]. Відповідно до завдань слід визначити критерії економічної оцінки ПРР. У першому випадку — продуктивність рекреаційних ресурсів, в другому народногосподарський ефект їх використання. Продуктивність рекреаційних ресурсів виражається за допомогою науково і практично обґрунтованих норм споживання ПРР кількістю осіб, для лікування і відпочинку яких в певний період часу достатньо запасів тих або інших рекреаційних ресурсів. Усі види ПРР в певній кількості використовуються людиною безпосередньо, без проміжних технологічних операцій, що змінюють їх природний об'єм (за винятком випадків розбавлення лікувальних розсолів до необхідних концентрацій). Норми споживання того або іншого виду ПРР відомі. Вони різні, залежать від специфіки ресурсів, тривалості лікування або відпочинку, але представляють той знаменник, який дозволяє кількісно порівняти якісно різні види ПРР.

Оскільки оцінка відбиває відношення між об'єктом і суб'єктом, загальна процедура оцінювання складається з таких обов'язкових етапів:

- 1) виділення об'єкта оцінки — природних комплексів, їх компонентів і властивостей та виділення суб'єкта, з позиції якого ведеться оцінка (у перших спробах оцінювання рекреаційних ресурсів суб'єктом оцінки

часто виступав туризм взагалі або фіктивний «пересічний турист», що було головною причиною декларативності оцінок та їх практичної обмеженості). Вивчення об'єкта оцінювання, його особливостей та специфіки;

2) вибір нормативу або стандарту (точка відліку оцінювання);

3) визначення цілей та задач оцінювання;

4) формулювання критеріїв оцінки, які визначаються масштабом і метою дослідження. Розробка параметрів оціночних градацій. Найбільш прийнятною вважається п'ятиступенева шкала оцінки передумов: 1. Найсприятливіші. 2. Сприятливі. 3. Помірно сприятливі. 4. Мало-сприятливі. 5. Несприятливі.

5) виділення окремих елементів або властивостей в об'єкті, що розглядається, та розробка системи шкал для кожного елемента;

б) створення комплексної оцінки на базі окремих оцінок.

Відповідно до основних позицій суб'єкта оцінки в рекреаційній географії, регіональної економіки, курортології склалися чотири основні типи оцінювання природно-рекреаційних ресурсів: *медико-біологічний, психолого-естетичний, технологічний, економічний*.

7.2. Особливості медико-біологічної та психолого-естетичної оцінки рекреаційних ресурсів

Даний тип оцінки показує вплив природних факторів на організм людини. При цьому оцінюється їх комфортність для організму рекреанта. Провідну роль при медико-біологічних оцінках відіграє клімат. Під кліматом розуміється багаторічний режим погоди, властивий певній місцевості. Його вплив на людину може проявлятися через конкретну погоду, під якою розуміється комплекс взаємообумовлених метеорологічних параметрів, що характеризують стан нижніх шарів атмосфери над певною місцевістю у певний час [2].

У центрі уваги при медико-біологічній оцінці знаходиться стан організму людини як відповідна реакція на комплексний вплив погоди. Рекреаційна оцінка клімату полягає у вивченні залежності стану людини від впливу метеорологічних факторів. Сучасні курортологи, крім фізичного впливу погоди на людину, велику увагу приділяють її емоційному впливу тощо. У процесі пошуку нових методів вимірювання була розроблена система умовних (ефективних) температур. Ними характеризується комплексний вплив наступних метеорологічних елементів: температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, сонячної

радіації та ін. Із поняттям про умовні температури пов'язана уява про «зону комфорту», яка для більшості людей знаходиться в межах від 17° до 23°C. Але зона комфорту може змінюватися у широких межах у залежності від стану здоров'я людини, віддаленості від постійного місця проживання, пори року та ін. Поза межами «зони комфорту» людина відчуває переохолодження або перегрівання. «Зона комфорту» у активних рекреантів знаходиться в межах 12-16° С [2].

Установлено, що добре самопочуття зберігається при певних поєднаннях температури і вологості повітря (при 20°C — це 85% відносної вологості; при 25°C — 60%; при 30°C — 44%, при 35°C — 33%). Підвищену температуру легше переносити при сухому повітрі. Схожа ситуація і при низьких температурах. При низьких температурах вітер може суттєво погіршувати теплові відчуття людини (відомі випадки обморожування при сильному вітрі навіть при температурах повітря до +5°C). Сприятливими для здоров'я людини можуть бути різні типи погоди, якщо вдень багато сонця при незначній хмарності — це збільшує приход ультрафіолетових променів, формує добру освітленість ландшафтів та збільшує таким чином їх привабливість [3].

В останні роки використовуються оцінки контрастної мінливості погоди. Контрастна мінливість погоди — це такий параметр, що може викликати суттєві зміни у фізіологічних функціях організму. Вона спостерігається або при проходженні активних атмосферних фронтів, які різко змінюють елементи погодного комплексу, або в умовах специфічних форм місцевої циркуляції. Чим вища мінливість погоди, тим важче відповісти на запитання: на яку погоду під час відпустки може розраховувати рекреант. При використанні вказаної методики можна вирішувати різні прикладні завдання, зокрема, здійснювати географічне районування за ступенем сприятливості кліматичних умов для відпочинку, туризму або лікування.

Варто вказати й на специфіку методики оцінки клімату гірських територій, які все більше включаються в рекреаційну діяльність. По-перше, гірському клімату властива сильна мінливість у залежності від висоти над рівнем моря (за умов адаптації та акліматизації в гірських районах виділяються такі зони: до 2000 м — зона індиферентності, перебування в якій не викликає помітних реакцій організму; 2000 — 4000 м — зона повної компенсації, де проявлення змін в організмі людини може повністю компенсуватися за рахунок власних ресурсів протягом декількох днів акліматизації; вище 4000 м — зона неповної компенсації, у якій чітко проявляються ознаки гіпоксії (зниження змісту кисню у тканинах організму, викликане захворюваннями органів дихання, серцево-судинної системи, отруєнням і т.д.; кисневе голодування), знижується працездатність людини, починається «гірська хвороба»), крутизни й

орієнтації схилів, форм рельєфу та ступеня закритості горизонту. По-друге, гірський клімат має риси, властиві зоні поширення оточуючих ландшафтів. Кліматична диференціація гірських районів знайшла відображення у класифікації гірських курортів, яка враховує профіль курорту, природну зону його розташування, висотну пояси́сть (низькогірні курорти — до 1000 м, середньогірні — 1000-2000 м, високогірні — вище 2000 м), характер рослинності та ін. [4]. Роботи з медико-біологічної оцінки клімату, провідним показником якої є тривалість періоду із сприятливим (комфортним) середовищем для людини, особливо важливі для великих за площею країн з широким діапазоном класів погод та їх контрастною мінливістю. Ще більш важливими є такі оцінки для розвитку міжнародного туризму, їх результати завжди включають до путівників та рекламних буклетів.

Естетичні початки у психіці людини, потреба прекрасного — одні з найсильніших проявів духовного світу людини. В зв'язку з цим при оцінюванні природних рекреаційних ресурсів важливо дати їм психолого-естетичну оцінку, адже краса у будь-якому прояві виховує людину. Невипадково території, що володіють більшою естетичною цінністю, при рівності інших властивостей, завжди користуються більш високим попитом у рекреантів. При психолого-естетичній оцінці враховується емоційний вплив певних рис природного ландшафту на людину. Методика такої оцінки відрізняється складністю та слабкою розробленістю. Зводиться вона до визначення емоційної реакції людини на той чи інший природний комплекс. Тривалий час увага про естетичну цінність ландшафту ґрунтувалася на смаках і традиційних підходах ландшафтних архітекторів. У останні роки психологами, соціологами та географами запропонована низка показників для вимірювання естетичних властивостей ландшафтів. Так, у США вивчення розподілу туристів по ділянках національних парків показало, що найбільший притягальний ефект мають крайові зони (екотопи) і фокусні пункти. Під крайовими зонами розуміються прикордонні смуги між двома різнорідними середовищами: вода — суходіл (сильний ефект), ліс — поляна (середній ефект), пагорб — рівнина (слабкий ефект). Відштовхуючий ефект спричиняють одноманітні насадження дерев, заболочені території, ділянки із спотвореним ландшафтом. Ці спостереження дали можливість вивести деякі кількісні показники, зокрема, показник насиченості території «крайовими ефектами», який розраховується шляхом ділення протяжності прикордонних смуг на площу досліджуваної території.

Насиченість території фокусними пунктами залежить від характеру рельєфу. Для оцінки цієї властивості ландшафту вживають відношення максимальних відносних висот до одиниці площі (га, км² та ін.).

Естетична цінність ландшафту залежить від морфологічної структури ландшафту, різноманітності елементів пейзажу. Останнім часом стало широко вживатися поняття «ландшафтне різноманіття». Останнє складається з внутрішньої структури природного комплексу та його зовнішніх зв'язків з іншими природними комплексами. Внутрішнє пейзажне різноманіття визначається внутрішньою морфологічною структурою ландшафту (характеристика рельєфу, рослинності, гідрологічних особливостей, характер взаємозв'язку між різними компонентами та ін.). Існують такі показники внутрішнього пейзажного різноманіття як ступінь мозаїчності ландшафту — відношення кількості контурів урочищ до площі досліджуваних ландшафтів; ступінь різноманітності ландшафтів — відношення видів урочищ до площі ландшафтів; кількість контурів урочищ на одиницю шляху туристського маршруту, частота перегинів рельєфу на одиницю відстані та ін.

Внутрішні естетичні властивості природних комплексів характеризуються також такими показниками як ступінь лісистості (в залежності від цього виділяють відкриті, напіввідкриті та закриті простори), повнота деревостою, ярусність лісу та ін. [5]. Вважається, що при лісистості більше 50% естетичні властивості ландшафтів різко знижуються. При оцінці найвищий бал отримують природні комплекси з напіввідкритими просторами. Відкриті простори внаслідок своєї зорової статичності не забезпечують різноманітності. Важливим є також характер поєднання рослинності із рельєфом. Поєднання хвилястого рельєфу з лісом на височинах візуально збільшує розчленованість ландшафту, навпаки, заповнення лісом понижених ділянок створює ефект вирівняного ландшафту. У першому випадку естетична оцінка підвищується, а у другому — знижується.

Зовнішнє пейзажне різноманіття природного комплексу характеризується різноманітністю пейзажів, що розкриваються на множині сусідніх природних комплексів. У рівнинних районах зовнішня орієнтація природного комплексу має меншу роль, ніж у гірських. У рівнинних районах особливе значення має ступінь лісистості. Безумовно, що напіввідкриті та відкриті простори мають більш високе зовнішнє пейзажне різноманіття, ніж закриті території. До показників зовнішнього пейзажного різноманіття відносяться: кількість сусідніх природних комплексів, які можна бачити одночасно; розміри горизонтального і вертикального кутів сприйняття зовнішніх пейзажів; глибина перспективи; пересіченість лінії горизонту та ін. Наприклад, у гірських районах найвищу оцінку отримують вершини гір, з яких сприймається найбільша кількість природних комплексів, а найнижчу — гірські ущелини. Чим більший горизонтальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів (максимальний дорівнює 360° на піках гірських вершин, мінімальний дорівнює 0° у

повністю залісеному просторі), тим більша ймовірність потрапляння у поле зору сусідніх природних комплексів. Вертикальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів характеризується через максимальне відхилення від горизонтальної лінії променя, що обмежує вертикальний кут сприйняття ландшафту. Глибина перспективи зовнішнього пейзажу залежить від висоти точки спостереження. Максимальною вона буде при знаходженні на гірській вершині, найменшою — в лісових масивах, глибоких котловинах. Силует лінії горизонту характеризується ступенем розчленованості оточуючої території та вимірюється кількістю перегинів на одиницю горизонтального кута сприйняття.

Серед інших методів психолого-естетичної оцінки природних комплексів останнім часом значна увага приділяється таким, як міра екзотичності та унікальності. Екзотичність визначається як ступінь контрастності місця відпочинку по відношенню до місця постійного проживання, а унікальність — як ступінь неповторності об'єктів та явищ.

7.3. Технологічна та економічна оцінка природно-рекреаційного потенціалу рекреаційних територій

Технологічна оцінка відбиває взаємодію людини і природного середовища через «технологію» рекреаційної діяльності. Відповідно, цей тип оцінки охоплює два аспекти. З одного боку, оцінюються можливості того чи іншого виду або цілої системи рекреаційних занять, а з іншого — можливості інженерно-будівельного освоєння території. У даному випадку в якості суб'єкта оцінки з позицій рекреанта виступає рекреаційна галузь. З точки зору рекреаційної галузі природний ресурс повинен володіти високими якістьми (комфортністю, лікувальними властивостями та ін.), достатніми для організації відпочинку і санаторного лікування певного масового контингенту населення, значними запасами і площею, тривалим періодом експлуатації.

Найкращою основою для оцінки рекреаційних ресурсів є ландшафт-на карта, тому що в цьому випадку об'єктами оцінки є синтетичні одиниці — природні територіальні комплекси. Ранг одиниці визначається масштабом дослідження і відповідних йому карт: у дрібному масштабі можуть бути фізико-географічні провінції, в середньому — райони, ландшафти або їх крупні частини — місцевості, у крупному масштабі — урочища та фації. На початку процедури оцінювання необхідно скласти схему обмежень рекреації, для чого враховуються як природні, так і господарські лімітуючі фактори. Прикладом лімітуючих факторів

може бути дискомфортність клімату, значна імовірність зустрічі із хижими тваринами, дефіцит пляжів, нестача прісної води або території для забудови та ін. [5].

Остаточний вибір критеріїв технологічної оцінки ще незавершений. Оскільки мова йде не про вимоги окремих людей і соціальних груп, а про цілу галузь, то відбувається деяка формалізація оцінки, суб'єктивні вимоги виключаються. Суб'єктом оцінки, по суті, виступає певний вид рекреаційного заняття або їх комплекс, види й форми відпочинку і туризму. Загальними для рекреаційної галузі властивостями природних комплексів є оздоровчі властивості; різноманітність, у тому числі потенційна інформативність природного комплексу; екзотичність; унікальність; антропогенна змінність (перетвореність). Для галузі важливі не тільки часткові оцінки природних комплексів для окремих видів рекреаційних занять, але й інтегральні. Особливо це актуально при побудові концептуальних схем, при складанні генеральних схем щодо розміщення галузі, при рекреаційному районуванні.

Інтегральна оцінка здійснюється найчастіше шляхом поєднання часткових оцінок. Для цього просто підсумовуються часткові оцінки просторово сумісних видів рекреації. Точніше було б не механічно складати, а синтезувати часткові оцінки. При цьому виникає проблема ваги (значущості) кожної окремої оцінки. Ця методична проблема вирішується експертним шляхом. Завершальним етапом оціночної роботи є вибір форми оцінки. На даний час склалися дві форми оцінок: якісна і кількісна (бальна). Сильний бік якісних оцінок — це глибокий аналіз генезису і морфологічної структури природних комплексів. Відмінною рисою бальних оцінок є кратність чисельних виразів і можливість співставлення.

Обмеженість усіх природних ресурсів веде до необхідності вибору варіантів їх раціонального використання для потреб туризму, промисловості, будівництва, сільського господарства. Тому в сучасних умовах таким критерієм є економічна оцінка природних ресурсів при порівнянні різних варіантів їх використання. Економічна оцінка природних ресурсів є підсумковою оцінкою. Саме на основі економічної оцінки приймається рішення про використання того чи іншого виду ресурсів.

Природні ресурси включають ті частини цілого, які реально використовуються (будуть використовуватися в недалекому майбутньому) як суспільна споживна вартість. У цьому їх відмінність від природних умов рекреаційної діяльності, які тільки доводять придатність компонентів і властивостей природного середовища як споживчої вартості по різних параметрах, але не вказують на реальність їх використання в якості останніх. Отже, природний рекреаційний потенціал потрібно визначати як окрему складову економічного природно-ресурсного потен-

ціалу. Природні рекреаційні ресурси — матеріальна база формування регіонального реакційного комплексу (РПК). Більшість регіонів України відноситься до регіонів з особливо значущими за складом і структурою зосередження ПРР, які є найважливішим чинником просторової локалізації рекреаційного комплексу. Основними якісними вимогами, яким повинні відповідати території, які мають бути використаними для рекреаційного використання, є естетичність, оздоровчі властивості, слабка антропогенна змінність на території регіону, їх площа, стійкість до рекреаційних навантажень, а також тривалість сприятливих для рекреаційної діяльності кліматичних періодів визначають кількісну оцінку ресурсів рекреації. Але характеристики складу рекреаційних ресурсів, їхніх якісних показників і запасів (площі) недостатньо для аналізу можливостей і виявлення перспектив розвитку ТРК [6]. Для цього необхідна економічна оцінка як окремих ПРР, так і сукупності природних ресурсів розвитку рекреації в регіоні — природного рекреаційного потенціалу (ПРП). Важливість економічної оцінки рекреаційного потенціалу можна пояснити все зростаючою роллю рекреаційного природокористування в країні, а також вагомими втратами рекреаційних ресурсів унаслідок постійного зростання ресурсокористування у сфері матеріального виробництва. Як відзначає колектив авторів монографії за ред. професора Семенова В.Ф., методика оцінки природного рекреаційного потенціалу (ПРП) передбачає початкову його структуризацію і ранжування таким чином:

- сукупний ПРП регіону;
- потенціали субгалузей рекреації рангу I (санаторно-курортне лікування, туризм і відпочинок);
- потенціали субгалузей рекреації рангу II (бальнеопитне, грязе-, кліматолікування, тривалий відпочинок і туризм, короткочасний відпочинок);
- потенціали окремих родовищ рекреаційних ресурсів, рекреаційних місцевостей.

Згідно класифікації природних ресурсів рекреаційні ресурси відносяться до групи ресурсів невиробничої сфери. Для економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів найбільш прийнятним є природно-функціональний підхід, що дозволяє виділити дві основні групи природних рекреаційних ресурсів — природні ресурси санаторно-курортного лікування (лікувальні) і природні ресурси туризму і відпочинку. Методика оцінки ПРП в натуральних показниках включає декілька етапів. Спочатку проводиться оцінка потенціалів родовищ рекреаційних ресурсів, зон туризму і відпочинку. Підсумовуванням отриманих результатів визначаються потенціали субгалузей рекреації різних рангів і сукупний ПРП регіону [6]. Оцінка потенціалів окремих родовищ природних

рекреаційних ресурсів або груп родовищ одноякісних ресурсів (мінеральних вод одного бальнеологічного типу, однотипних лікувальних грязей тощо) проводиться за формулою:

$$P_i = \frac{Q}{\Pi_i} \quad (7.1)$$

де, P_i — природний потенціал родовища або групи родовищ ПРР i -го виду, осіб/рік;

Q — сумарні запаси ПРР i -го виду, од./рік;

Π_i — норма споживання ПРР i -го виду на один курс лікування.

Як початкові дані оцінки потенціалів родовищ лікувальних рекреаційних ресурсів виступають показники об'єму балансових експлуатаційних запасів родовищ лікувальних мінеральних вод, грязей. Норми споживання рекреаційних ресурсів на курс лікування усереднені і складають один курс лікування із застосуванням вод питного призначення — $0,036\text{м}^3$, один курс лікування із застосуванням вод бальнеологічного призначення (ванни) — $2,5\text{м}^3$, курс лікування із застосуванням вод бальнеопитного призначення — $2,536\text{м}^3$; курс грязелікування — $0,12\text{м}^3$. Високомінералізовані і розсолні води розбавляються до середньої або малої мінералізації. При оцінці потенціалів родовищ таких вод застосовують коефіцієнти розбавлення. Початковими даними для визначення потенціалів кліматолікування, туризму і відпочинку слугують показники площі територій, придатних для відповідних видів рекреаційного використання. Серед них виділяються різні функціонально-рекреаційні групи.

$$P_0 = (S_p \cdot N_p + S_h - N_h) \cdot t \quad (7.2)$$

де, P_0 — природний потенціал короткочасного відпочинку, осіб/рік;

S_p, S_h — площа лісопаркової і лісогосподарської частин лісів зелених зон, га;

N_p, N_h — норми допустимих навантажень на ландшафти лісопаркової і лісогосподарської частин зелених зон, осіб/га;

t — кількість вихідних і святкових днів за теплий період року, днів/рік.

$$P_T = ET / d \quad (7.3)$$

де P_T — потенційна місткість туристських зон регіону (ПРП туризму), осіб/рік;

E — оптимальна одноразова рекреаційна ємність ландшафтів, що виступають як угіддя туризму, осіб.;

T — тривалість сприятливого періоду, днів/рік;
 d — середня тривалість перебування туриста в межах регіону, днів;
 Сумарна рекреаційна ємність туристських угідь визначається за формулою:

$$E = S_1 N_1 + S_2 N_2 + \dots + S_n N_n \quad (7.4)$$

де, E — рекреаційна ємність ландшафтів, що виступають у ролі туристських угідь, осіб.;

$S_1, S_2 \dots S_n$ — площі ландшафтів, для яких допустимі рівні показники рекреаційних навантажень, га;

$N_1, N_2 \dots N_n$ — норми допустимих рекреаційних навантажень, осіб/га.

Натуральні показники оцінки ПРП, а також показники соціально-економічного ефекту, що отримуються унаслідок рекреаційного освоєння природних ресурсів, слугують основою вартісної оцінки ПРП.

$$P_c = \sum_{i=1}^n P_i \cdot \mathcal{E}_i \quad (7.5)$$

де, P_c — величина ПРП у вартісному виразі;

P_i — величина ПРП i -го виду рекреації в натуральному виразі;

\mathcal{E}_i — соціально-економічний ефект i -го виду рекреації.

Величина сумарного економічного потенціалу регіону у вартісному виразі вимірюється як сума економічних оцінок локальних потенціалів [26],

$$\mathcal{E}PP = \sum_{i=1}^n \mathcal{E}P_i \quad (7.6)$$

де, $\mathcal{E}PP$ — величина економічного потенціалу регіону в річному вимірюванні, грош. од.;

$\mathcal{E}P_i$ — економічна оцінка локальних потенціалів, в річному вимірі, грош. од.

$i = 1, 2, 4$ — кількість локальних потенціалів.

Показником продуктивності природних рекреаційних ресурсів i , таким чином економічної оцінки їхнього потенціалу виступає кількість осіб, для яких можна надати лікування і відпочинок, туристські послуги, виходячи із запасів ПРР регіону за певний період, за який вибрано 1 рік. Цей показник дозволяє не тільки кількісно порівняти рекреаційні ресурси, але і виявити можливості рекреаційного використання як різних видів ПРР, так і їх суми. Кількісний вираз можливостей рекреаційного використання природних ресурсів регіону свідчить про величину

його природного рекреаційного потенціалу. Оцінка ПРП, проведена за допомогою інтегрального натурального показника, дозволяє вирішувати низку завдань, пов'язаних з перспективним плануванням розвитку субгалузей рекреації, аналізувати їх розвиток. Але цього недостатньо для того, щоб визначити роль ПРП в природно-ресурсному потенціалі регіону, його місце в сукупному економічному потенціалі і національному багатстві, що можливо тільки при оцінці у вартісних, грошових показниках [6].

Економічна оцінка ПРП за допомогою вартісних показників повинна відображати не тільки галузевий ефект (прибуток) освоєння окремих груп ресурсів а повний інтегральний народногосподарський ефект, що отримується унаслідок рекреаційного використання ресурсів. Він виявляється і в матеріальному виробництві, і в невиробничій сфері за допомогою скорочення трудовитрат унаслідок захворюваності, підвищення продуктивності праці, економії коштів на державне соціальне страхування, стаціонарне і амбулаторне лікування. Критерієм оцінки, таким чином, є соціально-економічний ефект рекреаційного використання природних ресурсів, а показником — грошовий вираз цього ефекту.

Запитання для самоперевірки

1. Що є відмінною рисою при розгляді термінів «потенціал» і «ресурс»?
2. Що таке туристичний потенціал?
3. Що таке оцінювання туристичних ресурсів?
4. Яка існує схема процесу оцінювання?
5. З яких позицій можливе проведення оцінки туристичних ресурсів?
6. Який тип оцінки відображує вплив природних явищ і об'єктів на стан людини?
7. У якому типі оцінки стан людини відображується такими складовими як комфортність, привабливість, екзотичність?
8. До якого типу оцінних методів відносяться розрахунок показників: міра туристичного навантаження і місткість території?
9. Які підходи використовуються при виборі критеріїв економічної оцінки туристичних ресурсів?
10. Який показник психолого-естетичної оцінки використовує одиниці вимірювання площини кута?
11. Який показник психолого-естетичної оцінки відображує природні та антропогенні явища або об'єкти, які зустрічаються тільки в одному місці земної кулі?

12. Який показник психолого-естетичної оцінки вимірюється частотою, з якою зустрічаються ті або інші природні та антропогенні об'єкти відносно місцеперебування відпочиваючих?

13. Який показник характеризується чисельністю туристів на одиницю площі за певний період?

Тестові завдання за темою 7

1. Оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів — це:

- а) вибір між декількома об'єктами;
- б) порівняння з нормативом або стандартом;
- в) пошук позитивних сторін;
- г) індивідуальний підхід.

2. Вид оцінки, що відображує вплив природних явищ і об'єктів на стан людини:

- а) психолого-естетичний;
- б) медико-біологічний;
- в) технологічний;
- г) економічний.

3. Підхід, що використовується при виборі критеріїв економічної оцінки рекреаційних ресурсів:

- а) вичерпний;
- б) ощадний;
- в) матричний;
- г) рентний.

4. Тип оцінки, що відображує емоційний вплив певних рис природного ландшафту на людину:

- а) психолого-естетичний;
- б) медико-біологічний;
- в) технологічний;
- г) економічний.

5. Тип оцінки, що виражає соціально-економічний ефект від використання ресурсів у туристичній діяльності:

- а) психолого-естетичний;
- б) медико-біологічний;
- в) технологічний;
- г) економічний.

Література до теми 7

1. Кузик С.П. Географія туризму / С.П. Кузик. — К.: Знання, 2011. — 271с.
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. — К.: Палітра, 1997. — С. 130
3. Любцева О.О. Туристичні ресурси України. Навч. посібник / О.О. Любцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. — К.: Альтерпрес, 2007. — С. 369
4. Популярная медицинская энциклопедия. Гл. ред. А.Н. Бакулев, Ф.Н. Петров. М., «Советская Энциклопедия», 1961. 1256 столб. С илл., 12 л. Илл. (Гос. науч. изд-во «Советская Энциклопедия». Энциклопедия. Словари. Справочники) — С. 346
5. Стафійчук В.І. Рекреація. Навчальний посібник. 2-е вид. / В.І. Стафійчук — К.: Альтерпрес, 2008. — С. 264
6. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону: монографія / За ред. Семенова В.Ф., Руденко О.І. Одеса: ОНЕУ, 2012. — 150 с.
7. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник / Н.В. Фоменко-К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 312с.

ТЕМА 8

◆
НАПРЯМИ ТА ЗАХОДИ РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**8.1. Валеологічні напрями розвитку рекреації**

Економічні перетворення, що проводяться сьогодні в Україні, вимагають ефективнішого використання інноваційного фактора у розв'язанні багатьох проблем сучасного соціально-економічного розвитку країни. Ключовою серед них є охорона здоров'я людей, збільшення тривалості їх активного періоду життя. На думку Одрехівського М.В., до основних шляхів розв'язання цієї проблеми варто, безумовно, віднести докорінне поліпшення організації та управління процесами охорони здоров'я, зокрема підсилення профілактичної зорієнтованості. Особлива роль тут належить інноваційному розвитку оздоровчих та лікувально-профілактичних закладів, впровадженню нових наукомістких технологій рекреації, лікування, реабілітації, сервісу, екологічним і санітарно-епідеміологічним дослідженням, професійному навчанню персоналу та підвищенню ефективності управління [1].

Санаторно-курортну мережу в Україні становлять: 546 (157 тис. ліжок-місць) санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, серед яких 203 (38 тис. ліжок-місць) дитячих санаторіїв; 544 (52 тис. ліжок-місць) санаторіїв-профілакторіїв; 308 (95 тис. ліжок-місць) будинків і пансіонатів відпочинку; 2003 (294 тис. ліжок-місць) баз відпочинку; 116 (45 тис. ліжок-місць) туристичних баз. Всі ці оздоровчі установи, з одного боку, підпорядковані різним міністерствам та відомствам, що не сприяє виробленню і веденню інноваційної політики в організації й управлінні діяльністю оздоровниць, розробці та впровадженню сучасних наукомістких технологій, підготовці й перепідготовці курортологічних кадрів. З іншого — створення санаторно-курортної мережі в нашій країні на відміну від західних країн, де основним стимулом розвитку курортних закладів є прибуток, ґрунтувалося на інших принципах. Курортні заклади в Україні за статусом прирівнювалися до лікувально-профілактичних закладів, де населенню надавалась безкоштовна чи з частковою оплатою медична допомога, звідси — дотації держави на функціонування санаторно-курортних установ. Тому почала різко зростати вартість оздоровчих послуг та спадати ефективність діяльності ку-

рортних закладів. До негативної тенденції належить перекиє у використанні терапевтичних методів і засобів. Тут переважають «пасивні» методи оздоровлення, значно занижений обсяг використання природних чинників, ресурси яких в Україні надзвичайно великі, зокрема в Карпатській, Кримській, Північно-Причорноморській та Поліській рекреаційних зонах. Все це створює передумови для формування національної мережі валеологічних інноваційних центрів шляхом трансформації існуючих курортів у курортполіси, створення нових рекропарків, рекрополісів і курортполісів [1]. Йдеться про організацію рентабельних соціально-економічних інноваційних структур оздоровчого зразка, їх інтеграцію в ринкову економіку й орієнтацію на профілактичну та відновлювальну форми охорони здоров'я, об'єкт якої — практично здорова людина, а головна мета — не допустити можливих захворювань виключно природними, немеди-каментозними профілактичними та відновлювальними засобами шляхом зосередження охоронно-оздоровчої діяльності в регіонах України, оскільки вони відрізняються економічними, історико-культурними, природно-ресурсними та кліматичними умовами, екологічною ситуацією, рівнями народжуваності та смертності.

Науковці вважають, що досягнення висунутих завдань вимагає розробки теоретичних основ організації валеологічних інноваційних центрів (ВІЦ), тобто основ створення організацій, які б органічно поєднували розв'язання проблем оздоровлення населення України та заручилися з можливостями реалізації цих проблем на інноваційній основі. Головним видом діяльності ВІЦ повинна стати розробка, реалізація та впровадження нових наукомістких технологій рекреації, лікування та реабілітації, екологічних досліджень, сервісу та виробництва. ВІЦ повинні ефективно функціонувати в ринкових умовах господарювання, бути здатними покривати витрати на розвиток лікувальної компоненти охоронно-оздоровчого процесу [1].

Відзначимо, що наукою, що вивчає закономірності проявів, механізми і способи підтримання і зміцнення здоров'я є валеологія. Валеологія (лат. *valeo* — бути здоровим і грец. *logos* — учення, наука) — наука про формування, збереження та зміцнення здоров'я людини в духовному, психічному, фізичному і соціальному плані. Предмет валеології — індивідуальне здоров'я людини, його механізми. Практика валеології передбачає формування, збереження і зміцнення здоров'я особистості. Валеологія вчить попереджувати розвиток захворювання та втручатися в нього на етапі зниження рівня здоров'я конкретної особи. Впливи, що використовуються при цьому, є переважно природними, не медикаментозними (очищення організму, оздоровче харчування, загартування, рухові і гіпоксичні тренування, психорозвантаження, мануальні впливи тощо). Об'єкт валеології — здорова людина і людина, що перебуває в

«третьому стані». «Третій стан» — перехідний між здоров'ям і хворобою. Стан, обмежений, з одного боку, ступенем (рівнем) зниженням резервів здоров'я і можливістю розвитку внаслідок цього патологічного процесу при незмінних умовах життєдіяльності, з другого, — початковими ознаками порушення функцій — маніфестацією патологічного процесу. Вказані межі можуть бути охарактеризовані відповідним рівнем здоров'я. Завдання валеології — виявити осіб з низьким рівнем здоров'я і, використовуючи методи оздоровлення, вивести їх за межі «третього стану».

Стан здоров'я будь-якої людської популяції (суспільне здоров'я) визначають чотири фундаментальні процеси: відтворення здоров'я, його формування, споживання, відновлення. Вони зумовлені біологічними, соціально-економічними, соціально психологічними факторами і є тією основою, на якій можна будувати систему керування здоров'ям: формувати, зберігати, зміцнювати його. Суспільне здоров'я популяції оцінюється за медико-статистичними показниками: народжуваність, фізичний розвиток, середня тривалість життя, захворюваність, смертність. Як відомо, гомеостаз складного організму виражається у підтриманні стабільності основних показників внутрішнього середовища.

Термін «гомеостаз» вперше ввів у 1932 році американський фізіолог Уолтер Бредфорд Кеннон. «Гомеостаз» походить від грецького «подібний, однаковий» і «стан, нерухомість». Означає він, згідно Великої радянської енциклопедії, відносне динамічне сталість складу і властивостей внутрішнього середовища, стійкість основних фізіологічних функцій живого організму; здатність популяції підтримувати динамічну рівновагу генетичного складу, що забезпечує її максимальну життєздатність. Резерви гомеостазу вимірюються часом, протягом якого показники внутрішнього середовища підтримуються в межах фізіологічної норми в умовах негативної дії факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ. Вони залежать від резервних потужностей робочих органів та регулюючих систем і виражаються у спеціальних програмах регулювання, що включаються в умови надмірних подразників, які сигналізують про загрозу їх для особистості. Тому, як підкреслюють фахівці, не в співвідношенні патології і норми необхідно шукати оціночні критерії здоров'я, а у здатності індивіда здійснювати свої біологічні і соціальні функції. Досконалість цих функцій у людини може бути охарактеризована — в тому числі і кількісно — резервами енергетичного, пластичного і регуляторного забезпечення функцій.

До чинників формування здоров'я варто віднести: спосіб життя (рівень виробництва і продуктивності праці, ступінь задоволення матеріальних та культурних потреб, загальноосвітній і культурний рівень, особливості харчування, рухової активності, міжособистісних взаємин,

шкідливі звички і т.д.); стан навколишнього середовища. До способів відновлення здоров'я відносяться: рекреація; лікування; реабілітація. Головною умовою здоров'я є високі резерви енергетичних потужностей (енергопотенціал). Для оцінки рівня здоров'я індивіда, академік Н.М. Амосов запропонував ввести поняття «кількісна оцінка рівня здоров'я», як показника стійкості організму до негативного впливу патологічних факторів. На рівні цілісного організму його можна оцінити за фізичною працездатністю. Саме фізична працездатність найбільшою мірою характеризує «кількість» здоров'я. Важливе значення в підтриманні високого рівня здоров'я має режим здоров'я: певний спосіб життя, який сприяє відновленню, підтриманню та розвитку резервів організму. Резерви здоров'я індивіда залежать від його фізичного стану і способу життя. Фізичний стан-здатність людини виконувати фізичну роботу. Спосіб життя — це соціальна категорія, яка включає якість, спосіб і стиль життя. За визначенням ВООЗ, спосіб життя — спосіб існування, заснований на взаємодії між умовами життя і конкретними моделями поведінки особистості. Фахівці з курортології значну увагу приділяють стимуляції саногенетичних (відновлювальним) процесам які включають реституцію, регенерацію, компенсацію, а також діяльність імунної системи (див. рис. 8.1).

Рис. 8.1. Складові стимуляції саногенетичних (відновлювальних) процесів

Головним фактором формування резервів і підтримання високого функціонального стану фізіологічних систем людського організму є

м'язова робота. Заняття фізичними вправами тренують майже всі робочі системи забезпечення — серце, судини, легені, печінку, нирки і одночасно — регулюючі системи, оскільки будь-яке м'язове напруження є фізіологічним стресом. Регулярні заняття фізичними вправами — яскравий приклад надзвичайних адаптаційних можливостей людини. Довготривала адаптація проявляється при цьому в перебудові організму на центральному, міжсистемному, системному, органному, тканинному, клітинному, молекулярному рівнях і є проявом біологічної норми. Фізична де тренованість, пов'язана з механізацією праці та побуту, в поєднанні з надмірним та розбалансованим харчуванням, гіподинамією на фоні нервово-психічних перевантажень сприяє зниженню резервів гомеостазу. Тому в сучасних умовах велике значення має відношення людини до свого здоров'я, бо на сьогодні вона займає пасивну позицію. Зробити причетною кожна особистість до системи керування її власним здоров'ям — відповідальний обов'язок суспільства, бо «здоров'я — дар молодості і лише в молодості воно дається даром». «Здоров'я треба заробити. Його неможливо купити. Ніхто не продасть його вам» (Поль Брегг, 1991). Отже соціально-економічні перетворення, що проводяться сьогодні в Україні, вимагають ефективнішого використання рекреаційно-оздоровчого фактора у розв'язанні багатьох проблем сучасного соціально-економічного розвитку держави.

8.2. Компенсаторний вплив кольоротерапії і арт-терапії

Рекреація в різних історичних епохах включала в собі велику кількість процесів, які реалізувалися не лише в місцевому середовищі, а й у середовищі на рівні регіону та країни в цілому, що дозволило представити його у вигляді ієрархічної системи, від вищого — національного — до нижнього рівня — житла. Для людей кожної вікової групи були притаманними свої види і форми відпочинку. На сьогодні спеціалістами виділяються більше 60 елементарних рекреаційних занять (ЕРЗ), які є необхідними для повноцінного відпочинку людини, відновлення її фізичних і духовних сил.

Розгляд компенсаторної функції рекреації — як засобу відновлення фізичних і духовних сил людини, її оздоровлення — додав до усвідомлення сутності даної функції декілька висновків. Сучасні дослідження науковців дозволило об'єднати окремі ідеї щодо відновлення людини в певні групи чи гіпотези: 1) відновлення «чогось» втраченого; 2) очищення від надлишкового накопичення «чогось»; 3) використання реко-

мендацій фізико-хімічних теорій; 4) слідування рекомендаціям теорій експериментальної біології; 5) використання положень механіко-матеріалістичної теорії; 6) вивчення інформаційної теорії (програми, котра підтримує життєдіяльність організму та відновлення впливу тієї сили, котра цю програму направляє).

Наприклад, сприятлива дія світла на організм використовувалася людиною з незапам'ятних часів у лікувальних цілях [1, с. 5].

При проходженні через тригранну призму сонячне світло розкладається на сім кольорів: червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий. Крім того, за червоними променями розміщуються невидимі для ока людини інфрачервоні промені, а за фіолетовими — невидимі ультрафіолетові промені. Це розкладання світла відбувається тому, що при проходженні через призму електромагнітні коливання, що входять до складу сонячного світла, заломлюються від довжини хвилі. Електромагнітні коливання, що лежать в основі світла випускаються джерелом не безперервно, а окремими порціями — квантами. При цьому, чим менша довжина хвилі та більша частота коливання, тим більшою енергією володіє квант. Так кванти інфрачервоних та видимих променів мають порівняно велику довжину хвилі, володіють малою енергією і здатні викликати лише теплову дію. Кванти ультрафіолетових променів мають дуже маленьку довжину хвилі та володіють великою енергією. Окрім теплового, світлові промені володіють і хімічною дією на тканини. Таким чином, з фізичної точки зору, світло є електромагнітними коливаннями. Існує таке поняття — світлолікування або фототерапія, тобто, використання з лікувальною і профілактичною метою сонячного світла і світла від штучних джерел.

Використання штучних джерел світла стало можливим лише в кінці 19 століття у зв'язку з розвитком електротехніки. Залежно від характеру процесу хвороби і поставленої мети, при лікуванні використовувалися інфрачервоні, видимі та ультрафіолетові промені. Як джерело інфрачервоних променів використовувався апарат — «інфраруш» або ЛК — лампа інфрачервоних променів. У якості джерела видимих променів використовуються звичайні лампи розжарювання, що розташовуються у рефлекторі [1, с. 10].

Лікування світлом і зокрема різними його кольорами і відтінками — один з найбільш древніх і ефективних методів безмедикаментозної терапії, що переживає зараз друге народження. Ще в древні часи хворих лікували променями сонячного світла, що світилося крізь кольорові стекла або кристали. Лікування за допомогою кольорового освітлення називають хромотерапією.

Сучасна медицина знаходиться на етапі переоцінки ролі та місця кольоротерапії в лікуванні захворювань, що відносяться до різних галузей: неврології, офтальмології, педіатрії та ін.

Кожен орган людського організму потребує енергії певного кольору. Якщо порушується енергетичний баланс, то виникає хвороба.

Можливості методу кольоролікування за останні десятиліття в багато разів зросли: розроблені та впроваджені в практику апарати нового покоління, що повною мірою використовують досягнення сучасної електроніки і нанотехнології.

Вибрації основних кольорів (червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий) надають оновлюючу дію на пошкоджену структуру організму нормалізуючи її діяльність [1, с. 29].

Червоний. Наділяє відчуттям безпеки, упевненістю в завтрашньому дні, допомагає простіше впоратися з неприємностями. Формує лідера. Позитивно впливає на негативні психічні стани: апатія, депресія, страх, невпевненість в собі.

Стимулює нервову систему, вивільняє адреналін, покращує кровообіг, підвищує кількість червоних тілець в крові.

Лікує захворювання: знижений артеріальний тиск, анемія, поганий кровообіг, простуда, нежить. Не рекомендується: при підвищеному кров'яному тиску, кровотечах. Краще застосовувати червоний колір у поєднанні із зеленим або блакитним кольорами, а при лікуванні червоним кольором завжди закінчувати сеанс дією цих холодних кольорів.

Помаранчевий. Очищає від неприємних відчуттів, допомагає прийняти негативні події в житті (наприклад, розрив стосунків або втрата близької людини), відпустити нерозв'язну ситуацію. Допомагає при скрутних становищах та змінах, які відкриють нові горизонти в житті. Допомагає при негативних психічних станах: апатія, нудьга, туга.

Знаходиться між червоним і жовтим кольорами спектру, тому володіє властивостями цих двох кольорів. Наділяє енергією як червоний і сприяє розумовому процесу, як жовтий колір. Так само як стакан апельсинового соку, тонізує і заряджає енергією на весь день. Сприяє травленню і засвоєнню корисних речовин в їжі (наприклад, засвоєння вітаміну С).

Лікує захворювання: втрата апетиту, розлад шлунку, спазми, астма, жовчні камені.

Жовтий. Приводить відчуття в рух, звільняє від негативу, який підриває упевненість в своїх силах. Допомагає легше сприймати нові ідеї і приймати різні точки зору. Він сприяє кращій самоорганізації і концентрації думки. Для дітей: підвищує пізнавальний інтерес.

Добре лікує травну систему, забезпечує її роботу. Впливає на жовчний міхур. Покращує пам'ять. Лікує захворювання: діабет, шкірні захворювання, виснаження нервової системи. Не рекомендується: при важких захворюваннях шлунку, безсонні.

Зелений. Внаслідок того, що зелений об'єднує нас з природою, він допомагає нам бути ближче один до одного. Відсутність зеленого кольору позбавляє гармонії.

Допомагає при негативних психічних станах: невірноваженість, злість, грубість, скутість в емоціях і відчуттях.

Найчастіше серцеві напади виникають із-за емоційних проблем, що накопилися. Лікує захворювання: хвороби серця, бронхіт і хвороби легенів, грип, клаустрофобія.

Бірюзовий. Містить в собі два кольори: зелений і блакитний. Як перший гармонізує, так другий створює відчуття чистоти. Якщо ви нервуєте в присутність інших людей, вам допоможе бірюзовий колір. Він сприятливий для лекторів, яким належить читати лекцію перед великою аудиторією. Бірюзовий допоможе знаходити потрібні слова і підтримувати контакт із слухачами.

Як блакитний колір, бірюзовий володіє антисептичними властивостями, як зелений гармонізує. Лікує захворювання: рани, опіки, підтримує імунну систему в період простудних захворювань і грипу.

Блакитний. Цей колір пов'язаний з інтелектом і умінням утихомирювати за допомогою слів. Чесність і щирість також пов'язані з блакитним кольором.

За допомогою блакитного можна відмовитися від зовнішнього світу і, залишившись наодинці зі своїми думками, споглядати і спокійно роздумувати. Сприяє креативності. Допмагає при негативних психічних станах: соромливість, страх говорити. При безсонні допоможе заснути, оскільки має розслаблюючу дію. Має терпку і протизапальну дію.

Лікує захворювання: підвищений артеріальний тиск, лихоманка, ларингіт, порізи, укуси комах, опіки, мігрень, викликана стресами. Надлишок блакитного може привести до маніпулювання людьми, скандалів і розбіжностей.

Індиго. Розвиває психічні здібності. Очищає мислення, звільняє від тривоги і страхів, дозволяє почути внутрішній голос і прийняти правильне рішення (інтуїція). З індиго простіше переходити на тонші рівні свідомості. Допмагає при негативних психічних станах.

Лікує глухоту, катаракту, кровотечі, безсоння. Є анестетиком. Допмагає при ангінах, ревматизмах. Кольором необхідно користуватися дуже обережно, оскільки він впливає на ендокринну систему (вироблення гормонів).

Фіолетовий. Величний колір, завжди присутній в одязі королів і духовенства. Це колір натхнення, який властивий цілителям і творчим особам. Він допоможе навчитися сприймати все із спокійним серцем. Фіолетовий об'єднує тіло і мислення, матеріальні потреби з потребами душі. З людей з переважанням фіолетового кольору в аурі виходять

умілі цілителі, а якщо вони займаються творчістю, то їх твори відрізняються природністю і мовою, яка зрозуміла кожному. Допомагає при негативних психічних станах: невроз, втрата віри, відчай, втрата самоповаги.

Лікує фізіологічні захворювання: струс мозку, епілепсія, неврологія, розсіяний склероз.

Рожевий. Знижує агресію, розслабляє. Викликає відчуття комфорту, позбавляє від нав'язливих думок, допомагає в кризі.

Чорний. Чорний обдаровує відчуттям власної гідності і влади, проте, може послужити перешкодою у відносинах між людьми. Його завжди краще доповнювати іншими кольорами.

Чорний володіє і захисними властивостями. Коли ми відчуваємо свою уразливість і нам потрібний захист, ми звертаємося до допомоги чорного кольору.

Білий. Це позитивний колір, що містить в собі всі кольори спектру. Білий колір співвідноситься з духовністю. Білий заряджає енергією і очищає. Білий, так само як і чорний колір, рекомендується використовувати в поєднаннях з іншими кольорами. Надлишок білого кольору може привести до відчуття переваги або до відчуття власної неповноцінності.

Коричневий. Застосується, коли потрібно на чомусь зосередитися і відчутти ґрунт під ногами. Це колір надійності, міцності, практичності і здорового глузду. Допомагає не витратити час і сили даремно в процесі досягнення поставленої мети. Якщо ви залежите від чужої думки і вам це заважає, скористайтеся коричневим кольором. Асоціюється з ностальгією і меланхолією [1, с. 29-61].

Арт-терапія (від англ. art — мистецтво; therapy — терапія, лікування, відхід, турбота) — метод психотерапії, що використовує для лікування і психокорекції художні прийоми і творчість, такі як малювання, ліплення, музика, фотографія, кінофільми, книги, акторська майстерність, створення історій і багато що інше. Арт-терапія використовується практично на всіх напрямках психотерапії, також методами арт-терапії користується педагогіка, соціальна робота і бізнес.

Як самостійний напрям психології і психіатрії вперше з'явився на Заході в кінці 60-х років минулого століття.

Як складову арт-терапії можна розглядати музикотерапію.

Музикотерапія — психотерапевтичний метод, що використовує музику як лікувальний засіб. Термін «музикотерапія» має греко-латинське походження і в перекладі означає «лікування музикою». Існує багато визначень поняття «музикотерапія». Значна частина учених вважають музикотерапію допоміжним засобом психотерапії, засобом специфічної підготовки пацієнтів до використання складних терапевтичних методів. Інші автори визначають музикотерапію як:

- контрольоване використання музики в лікуванні, реабілітації, освіті і вихованні дітей і дорослих;
- системне використання музики для лікування фізіологічних і психосоціальних аспектів хвороби або розладу;
- засіб оптимізації творчих сил і педагогиковиховної роботи.

Музикотерапія в цілому розвивається як інтеграційна дисципліна на стику нейрофізіології, психології, рефлексології, музичній психології, музикознавство та ін. Вона усе більш затверджується в статусі універсальної виховної системи, здатної оптимізувати процес особового розвитку людини в складних умовах сучасного суспільного життя.

У XIX столітті французький психіатр Еськироль почав використовувати музичну терапію в психіатричних закладах. Подальшого поширення музикотерапія набула після першої світової війни. У 1930-х роках досвід військових лікарів використовували німецькі терапевти при лікуванні виразки шлунку; швейцарські лікарі — при лікуванні легких форм туберкульозу. Використання музики і звуку як анестезуючого засобу стало застосовуватися і в стоматологічній і хірургічній практиці. Вся ця практика стала основою розвитку музикотерапії після другої світової війни.

У другій половині XX століття технічні можливості в дослідженні фізіологічних реакцій, що виникають в організмі в процесі музичного впливу, значно зросли. Було показано, що музика активно впливає на функції всіх життєво важливих фізіологічних систем, інтенсивність різних фізіологічних процесів, дихання і серцево-судинну систему, кровообіг, приводить навіть до певних гормональних і біохімічних змін.

У багатьох країнах Західної Європи і США виникли і придбали популярність музико-психотерапевтичні центри: у Швеції і Австрії — Österreichische Gesellschaft zur Förderung der Musiktherapie, Швейцарії — Schweizer Forum für Musiktherapie, Німеччині — Arbeitsgemeinschaft für Musiktherapie [2].

У музикотерапії в XX столітті сформувалося декілька шкіл.

Шведська школа (основоположник — А. Понтвік) — висунула концепцію психорезонансу, витікаючи з того, що саме музика здатна проникнути в глибинні пласти людської свідомості, які можуть вступати в резонанс з озвученою музичною гармонією і виявлятися назовні для аналізу і розуміння. Лікувальний ефект шведського напрямку музичній психотерапії ґрунтується на ідеях традиційного психоаналізу. Під час сеансу психотерапевт за допомогою музики доводить пацієнта до катарсисної розрядки і цим полегшує його стан. У зв'язку з цим велике значення має підбір музичних творів, що викликають необхідні переживання.

Американські музикотерапевти розробили обширні каталоги лікувальних музичних творів самих різних жанрів і стилів з врахуванням стимулюючої або заспокоїливої лікувальної дії.

Німецька школа (Швабе, Келер, Кеніг), виходячи з тези психофізичної єдності людини, основну увагу направила на розвиток різних форм комплексного використання цілющої дії різних видів мистецтв.

У Росії, перші наукові роботи, присвячені механізму впливу музики на людину, з'явилися в кінці ХІХ-початку ХХ століття. У роботах Ст. М. Бехтерева, І. М. Сеченова, І. М. Догеля, І. Р. Тарханова з'явилися дані про сприятливий вплив музики на центральну нервову систему, дихання, кровообіг і газообмін [3].

Розрізняють три основні форми музикотерапії: рецептивну, активну, інтеграційну.

Рецептивна музикотерапія (пасивна) відрізняється тим, що пацієнт в процесі музикотерапевтичного сеансу не приймає активної участі, займаючи позицію простого слухача. Йому пропонують прослухати різні музичні композиції або вслухуватися в різні звучання, що відповідають стану його психічного здоров'я і етапу лікування.

Активні методи музичної терапії засновані на активній роботі з музичним матеріалом: інструментальна гра, спів.

Інтеграційна музикотерапія поряд з музикою задіює можливості інших видів мистецтва: малювання під музику, музично-рухливі ігри, пантоміма, пластична драматизація під музику, створення віршів, малюнків, розповідей після прослухування музики та ін. творчі форми.

Музично-терапевтичні методи, як правило, підбираються індивідуально.

Згідно декільком науковим дослідженням, прослухування сонати ремажор для фортепіано Моцарта допомагає понизити кількість нападів епілепсії у хворих (так званий «Ефект Моцарта») [4].

Прослухування музики певного типа здатне уповільнити серцебиття і понизити кров'яний тиск. Дослідники перевірили різні комбінації музики і з'ясували, що краще всього на кровотік і серце діють мелодії, багаті акцентами і чергуючи швидкі і повільні такти. Арії Верді, яким передують 10-секундні музичні вступи, виявилися прекрасно синхронізованими з серцево-судинним ритмом [5].

8.3. Апітерапія та анімалотерапія як заходи оздоровчої рекреації

Апітерапія (від лат. *apis* «бджола») — загальна назва методів лікування різних захворювань людини із застосуванням живих бджіл, а також продуктів бджільництва. Основними продуктами, використовуюва-

ними в апітерапії є мед, квітковий пилок, прополіс і маткове молочко, трутневій гомогенат, бджолиний підмор, перга, віск і бджолина отрута. На основі цілющих продуктів, що виробляються бджолами, виготовляються мазі, настої, пігулки [6].

Бджоложалення з давніх часів застосовувалося на Русі і вважалося традиційним методом лікування багатьох захворювань. Перше наукове обґрунтування апітерапії в медицині відбулося в 1894 році, коли професором Лукомським Санкт-Петербурзькій академії лісового господарства було запропоновано лікування ревматизму і подагри за допомогою бджолиної отрути.

Пізніше, в 1941 році професор Н. М. Артемов зайнявся дослідженнями вживання бджолиної отрути, і зробив доповідь про те, що бджолина отрута діє на дві найважливіші системи: нервову і судинну, і в декілька меншої міри — на імунну і ноцицептивну. У 1959 році була вже готова і правова база по цьому напрямку — вчена рада Мінздорову СРСР затвердила «Інструкцію по вживанню апітерапії шляхом бджоложалення» [7]. В кінці 80-х — початку 90-х рр. ХХ століття в Україні стався новий віток в розвитку апітерапії. Це можна пояснити тим, що знову з'явився інтерес до натуральних продуктів. В цей час починають з'являтися компанії, які займаються виробництвом продуктів на основі продуктів бджільництва. Інтерес до цієї галузі сприяв тому, що з'явилася фінансова можливість і інтерес до досліджень продуктів бджільництва і контролю їх якості, розробки нових методів апітерапії.

Сьогодні над дослідженнями продуктів життєдіяльності бджіл працюють в багатьох українських і зарубіжних клініках і науково-дослідних інститутах: у Центральному науково-дослідному інституті гастроентерології (м. Москва), в Науково-дослідному інституті бджільництва (м. Рибне, Рязанської області), дослідних і селекційних станціях в різних регіонах, компанія Тенторіум (м. Перм) [8]. Висловлюється припущення, що протимікробна дія бджолиного меду обумовлена наявністю фітонцидів, які виробляються рослинами і заносяться бджолами в мед разом з нектаром і пилком. За науковими даними, бджоли існували за 56 млн. років до появи первісної людини. Пам'ятники древньої культури свідчать про те, що первісна людина застосовувала мед і як харчовий продукт і як лікувальний засіб. Так, наприклад, відомий математик др. Греції Піфагор (близько 580-500 рр. до н.е.) стверджував, що він дожив до глибокої старості тому, що постійно вживав мед [9].

Древній філософ Демокрит (460-370 рр. до н.е.) прожив понад ста років, говорив, що для збереження здоров'я «внутрішність слід зрошувати медом, а зовнішність — маслом». Відомий римський лікар Галлі (130-200 рр.) широко рекомендував мед при лікуванні різних захворювань. Видатний лікар, дослідник природи і поет Ібн-Сина (Авіценна,

980-1037 pp.) вказував «Якщо хочеш зберегти молодість, то обов'язково їж мед». Особливо він рекомендував регулярне вживання меду особам старше 45 років.

Розрізняють мед квітковий і падь. Мед буває монофлерний (від латин. слова Flores — квіти) і поліфлерний — з нектару квітів декількох видів рослин. Чисті монофлерні сорти меду зустрічаються дуже рідко, тому найчастіше сорт меду визначають за переважаючим у ньому нектару тієї або іншої рослини. Крім квіткового, бджоли збирають падь. Вона виходить при зборі бджолами солодких виділень, а також медяної роси, яка виступає на листі дуба, клена, тополі, берези, ліщини та ін. рослин після жаркого дня. Сорт меду можна визначити за кольором, смаком, ароматом. Вище цінується світлі сорти меду (акацієвий, липовий), винятком є гречаний. В той же час темні сорти багатші мінеральними речовинами, що мають цінність для організму. Найбільшою популярністю користуються такі сорти: липовий, гречаний, акацієвий, соняшниковий та ін. У меді міститься близько 60 різних речовин. Головною складовою частиною всіх сортів меду є вуглеводи: глюкоза (виноградні сорти) і фруктоза (фруктовий цукор). Кількість цих речовин залежить від сорту меду. Крім цього, у складі меду міститься близько 3% складного цукру — сахароза.

Таким чином, мед як харчовий продукт джерело цінних, легко засвоєваних вуглеводів, що є основною енергетичною сировиною. 100 г. меду дають організму 335 калорій енергії. У меді окрім вуглеводів міститься білкові речовини (від 0,3 до 3,3%), вода (15-20%) і мінеральні речовини. З мінеральних речовин до складу меду входять: солі кальцію, натрію, магнію, заліза, сірки, йоду, хлору, фосфору, а в деяких сортах зустрічаються і радій. Слід підкреслити, що кількість багатьох мінеральних речовин у меді майже таке ж, як і в крові людини. Всі вони мають велике значення для організму людини. Кальцій, наприклад, є складовою частиною кісткової тканини, залізо входить до складу гемоглобіну крові.

Мед містить і мікроелементи — марганець, кремній, алюміній, бор, хром, мідь, літій, нікель, свинець, олово, цинк, осмій та ін. Мікроелементам належить величезна роль у нормальній діяльності людини. Мідь необхідна для нормального кровотворення і при її недоліку в їжі розвивається анемія. Йод потрібний для нормальної роботи щитовидної залози. Темніші сорти містять більшу кількість мінеральних речовин і володіють більшою потенційною лужністю і застосовуються при лікуванні шлунково-кишкового тракту. Мед включає ряд органічних кислот (яблучну, винну, лимонну, молочну, щавлеву) і вітаміни. З вітамінів у меді є відносно велика кількість вітамінів В₂ (0,05 мг%), РР (0,02 мг%), С (2 мг%), виявлені також вітаміни В₆ (піридоксин), вітаміни Н (біо-

тин). При недостатності вітаміну В₆ з'являється м'язова слабкість. Вітамін Н нормалізує жировий обмін. Фолієва кислота необхідна для нормального кровотворення. Постійною домішкою меду є квітковий пилок, за рахунок якого мед збагачується вітамінами і білковими речовинами. У 1 кг меду звичайно міститься близько 6000 зерен пилку. Наявність пилку в меді свідчить про натуральність меду. За характером пилки можна судити, з яких рослин зібраний бджолами нектар і отже встановити сорт меду.

У середині 50-х років минулого століття в медицині з'явився особливий напрямок — **анімотерапія** (від англ. *animal* — тварина) або зоотерапія. Родоначальником анімотерапії є нью-йоркський лікар-психолог Борис Левінсон, який практикував у середині минулого століття. Левінсон проводив свої експерименти за участю різних тварин, а його пацієнтами стали не тільки діти, а й дорослі. Спілкування з тваринами стало застосовуватися не тільки для зняття нервової напруги, а й для зміцнення людей з дуже серйозними діагнозами. Але підхід Левінсона не можна назвати безперечним новаторством: ще в XVIII столітті при англійській психіатричній лікарні «Йорк Ретріт» перебував цілий «штат» собак, кішок, кролів і птахів. Головний лікар клініки вважав, що пацієнти, піклуючись про своїх братів менших, отримують заряд позитивних емоцій. Є різні види анімотерапії — іппотерапія, дельфінотерапія, каністерапія тощо.

Визнаним засобом реабілітації хворих на соматичні, психічні захворювання є **іппотерапія** (від гр. слова «*гіппос*» — кінь) — метод лікування, заснований на взаємодії людини зі спеціально навченим конем, адаптованим до можливостей хворого в опануванні верхової їзди. Завдяки іппотерапії виліковують шлунково-кишкові захворювання, хвороби і травми опорно-рухового апарату, серцево-судинні захворювання, зокрема стан після перенесеного інфаркту міокарда. Так, після лікувальної верхової їзди (ЛВІ) знижується судомна готовність у пацієнтів і рівень цукру в крові; вона дуже корисна для реабілітації після хірургічних операцій, травм, при наслідках поліомієліту, сколіозах та остеохондрозах. Іппотерапія рекомендована пацієнтам із неврологічними порушеннями різної етіології, розсіяним склерозом. Особливо ефективною і дієвою іппотерапія виявилася в реабілітаційній практиці з дітьми, що страждають найбільш тяжкими, практично невиліковними захворюваннями, а також відхиленнями у фізичному та інтелектуальному розвитку (дитячий церебральний параліч, ранній дитячий аутизм, олігофренія тощо). Це прямо пов'язано з чудовою, унікальною властивістю іппотерапії надавати водночас позитивного впливу на фізичну, інтелектуальну і психосоціальну сфери.

Із найдавніших часів відомий благотворний вплив на здоров'я людини їзди і спілкування з кіньми. Ще античний лікар Гіппократ ствер-

джував, що поранені і хворі одужують швидше й успішніше, якщо їздять верхи. Сьогодні в 45-ти країнах світу діють центри ЛВІ — самостійні або при клубах верхової їзди, що пропонують невеликі манежі і коней для занять з інвалідами. Відмінною рисою ЛВІ є висока ефективність і унікальність реабілітаційно-абілітаційного впливу на фізичну і психічну сферу людини.

Іпнотерапія як одна з форм лікувальної фізкультури дозволяє вирішувати такі основні завдання:

- протидіяти негативному впливу гіпокінезії, обумовленому хворобою;
- розвивати фізичну активність;
- сприяти відновленню порушених функцій;
- поліпшувати або відновлювати втрачені навички;
- забезпечувати професійну реабілітацію.

Дельфінотерапія — це спосіб лікування за допомогою ультразвукових коливань, які відтворюють дельфіни. Звук, що видається дельфінами, впливає на головний мозок людини і допомагає позбавитися від психологічних проблем і проблем зі здоров'ям. Дельфіни зчитують інформацію про людину і допомагають перемогти хвороби. Це — один із кращих методів лікування для людей з такими захворюваннями, як розлади мовлення і слуху, дитячий церебральний параліч (ДЦП), ранній дитячий аутизм (РДА), синдром Дауна тощо. Граючись із цими дивовижними тваринами, у дітей з'являється море позитивних емоцій, причому їхня нервова система розслабляється, за рахунок чого відбуваються зміни в організмі. Спілкування з дельфінами позитивно впливає на організм людини, а замість хворобливих процедур люди, які страждають певними захворюваннями, отримують лише позитивні емоції. У цьому і полягає принцип дельфінотерапії.

Необхідною умовою для проведення дельфінотерапії є наявність у дітей мінімальних навичок перебування у воді (оскільки відсутність таких навичок значно подовжує термін терапії). У будь-якому випадку на дитину одягається плавальний жилет, в якому дитина відчуває себе комфортно. Дельфінотерапія (*Dolphin Assisted Therapy*) як розроблений метод лікування являє собою медико-психологічний комплекс, що складається з діагностичного і корекційного блоків. В основу методу дельфінотерапії покладено «сонофоретичну модель», де дельфін є природним ультразвуковим сонором, відбувається позитивна стимуляція ЦНС та інших органів пацієнта.

Висока ефективність досягалася при лікуванні пацієнтів з психотравмами — постраждалими від катастроф, критичних інцидентів, дитячозаручниками. Однак максимальна ефективність методу дельфінотерапії проявляється при лікуванні захворювань, пов'язаних із функціональними розладами різних систем організму, порушеннями обміну речовин,

психосоматичними розладами, що робить метод дельфінотерапії придатним для проведення реабілітаційних заходів.

Ще одним видом анімалотерапії є **каністерапія** (використання собак). Головним чинником, чому саме собака надає таку благотворну дію є те, що її відмінною рисою можна назвати відданість. Часто саме собака повинен заповнити існуючий в житті людини вакуум спілкування. Тварина виконує функцію психологічного заміщення, заповнюючи собою відсутність близької людини. Крім того, він завжди радіє спілкуванню з людиною. Собаці не важливо, яка в людини зовнішність і скільки грошей. Прихильність собаки до людини не залежить від політичних та релігійних переконань останньої. Тому до собаки тягнуться і дорослі, як і діти, що відчувають нестачу любові, прагнуть до вільного прояву емоцій. Собака жалість не сприймається людиною як щось принизливе, у ній вбачається тільки те, що хочеться бачити, — співпереживання. Крім того, собаки використовуються в терапії частіше за інших тварин, оскільки вони легко навчаються вербальним командам і охоче їх виконують. 95% тварин, що використовуються в психотерапії в США, складають саме собаки. Така популярність, вважає С. Шульц, пояснюється також і тим, що собаки краще, ніж інші тварини, виражають свої емоції, хоча і не завжди є більш емоційними, адже їх предки — вовки, що живуть у зграях і мають розвинену систему соціальної комунікації, а собаки успадкували цю мову і здатність усвідомлювати своє соціальне становище. Терапевти кажуть, що хворій людині часто легше спочатку налагодити контакт із собакою — істотою доброзичливою, відданою і вдячною, яка сприймає людину такою, якою вона є. І лише згодом поступово виникає довіра і до терапевта, а без такої довіри лікування неефективне. Каністерапія використовується в роботі з різними категоріями людей. Як зазначає М. Когоушек, собака дозволить надовго стримати страх, депресію, напругу, знизити неухважність і мобілізувати рухові функції мешканців лікувальних установ. Мовчазні люди починають більше говорити, а люди з емоційною некомпетентністю (набутою або вродженою) — виявляти здатність реагувати на тварин із несподіваним почуттям і розумінням. Однак, як стверджують працівники подібних установ, успіх каністерапії залежить насамперед від того, які відносини між твариною і пацієнтом були встановлені ще в дитинстві, зокрема у 6-13 років.

Теорія і практика засвідчили, що природна складова є невід'ємною частиною людського розвитку. Сучасна фізіологія розглядає будь-яку діяльність організму людини як єдине ціле, як сукупність фізичних і психічних властивостей і взаємовідносин з навколишнім середовищем [10]. Отже, рекреаційно-оздоровча діяльність належить до найдавніших соціально-орієнтованих видів економічної діяльності, адже потреба в

лікуванні і оздоровленні, а також цікавість до нового, ознайомлення із звичаями, традиціями та визначними місцевостями різних народів закладена в генетичних особливостях людини, а також, вона є однією з умов відтворення трудових ресурсів.

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризувати поняття кольоротерапії.
2. Яким чином можливо охарактеризувати різні кольори?
3. Як впливає колір на стан здоров'я людини?
4. Які складові арт-терапії Вам знайомі?
5. Які дослідження були проведені вченими різних країн з питання музикотерапії?
6. Що включає поняття апітерапія?
7. Яким чином апітерапія впливає на стан здоров'я людини?
8. Чим визначається лікувальний вплив меду на організм людини?
9. Розкрити сутність поняття анімалотерапії.
10. Який вплив здійснюється від спілкування с дельфінами на стан здоров'я людини?

Тестові завдання за темою 8

- 1. Методи лікування за участю різних тварин мають назву:**
 - а) зоотерапія;
 - б) анімалотерапія;
 - в) іппотерапія;
 - г) дельфінотерапія.
- 2. Іппотерапія — це лікування:**
 - а) сколіозу;
 - б) остеохондрозу;
 - в) діабету;
 - г) усі відповіді правильні.
- 3. Дельфінотерапія — це:**
 - а) спосіб лікування за допомогою ультразвукових коливань;
 - б) реабілітація після хірургічних операцій;
 - в) реабілітація після перенесеного інфаркту;
 - г) спосіб лікування опорно-рухового апарату.
- 4. Музикотерапія — це контрольоване використання музики в лікуванні:**
 - а) лікуванні;
 - б) реабілітації;
 - в) освіті;
 - г) усі відповіді правильні.

5. Апітерапія — це лікування:

- а) п'явками;
б) квітами;

- в) бджолами;
г) собаками.

Література до теми 8

1. Одрехівський М.В. Валеологічні інноваційні центри: економічні проблеми створення і функціонування. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/odrehivsky0.htm
2. Крестовская К.А. Целебные силы цвета, или цветотерапия в нашей жизни / К.А. Крестовская. — Ростов н/Д: Феникс, 2006. — 256с.
3. Петрушин В.И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений /В.И. Петрушин. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — С. 176
4. Блаво Русель Исцеление музыкой / Русель Блаво,. — СПб. : Питер, 2003. — 188 с.
5. Hughes, J., Daaboul Y., Fino, J., Shaw, G. (1998). The Mozart effect on epi-leptiform activity. Clin Electroencephalogr,29 (3), 109-19. Retrieved December 3, 2007, from Pubmed Database
6. Воодушевляющая оперная музыка способно замедлить сердцебиение и снизить кровяное давление [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.likar.info/novosti-so-vsego-mira/news-19903/>
7. Иойриш Н.П. Пчелы — крылатые фармацевты. Второе дополненное издание / Н.П. Иойриш. — М.: Изд-во «Наука», 1966. — С. 203
8. Инструкция по применению апитерапии (лечение пчелиным ядом) путем пчелоужалений МЗ СССР 1959 год. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zdorovja.com.ua/content/view/2421/248/>
9. Иойриш Н.П. Пчелы и медицина / Н.П. Иойриш. — Ташкент: Изд-во «Медицина», 1975. — С. 277
10. Младенов С. Мед и медолечение. Издание третье, стереотипное. Перевод с болгарского / С. Младенов. — София: Изд-во «Земиздат», 1974.-С. 228
11. Момоток Т. Упродовження ідей сталого розвитку в реабілітаційний процес дітей з особливими потребами. Матеріали Всеукраїнської відеоконференції «Модернізація освіти для сталого розвитку». Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка», №1. 2011 р.
12. Афанасьев О. Е. Рекреалогия с основами лечебного туризма: Метод. пособ. / О.Е. Афанасьев. — Д.: ПП «Шевелев С.О.», 2010. — 60 с.
13. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.
14. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина II. — Одеса: ОНЕУ, 2012 р. — 80 с.

ТЕМА 9

◆
—◆—
**ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА
СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ****9.1. Передумови переходу до сталого
соціально-економічного розвитку**

Сталий розвиток визначено ООН як основний напрям розвитку людської цивілізації на XXI століття, альтернативи йому немає, бо інший шлях призведе на думку експертів ООН, до всесвітньої екологічної катастрофи. При цьому загальнолюдські цінності (демократія, права людини, рівність, справедливість, добробут тощо) залишаються незмінними. Базою для розробки стратегії, державних, регіональних та інших програм щодо переходу до сталого розвитку є Концепція переходу України до сталого розвитку, що визначає цілісну систему поглядів на збалансованість гуманістичного, соціального, економічного та екологічного розвитку України, правові основи, принципи та завдання. Умовою переходу до моделі сталого розвитку є структурна перебудова економіки на засадах обов'язкової інтеграції екологічної політики в стратегію економічних реформ.

Сталий розвиток такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, коли будуть узгоджені екологічні, економічні та соціальні складові розвитку, коли техногенне навантаження не перевищуватиме можливостей довкілля до самовідновлення, а суспільство усвідомить перевагу екологічних пріоритетів над іншими. Виходячи із зазначеного, сучасний німецькій філософ, професор Готтхард Бехманн виділяє чотири базові постулати сталого розвитку:

1) сталий розвиток — концепція глобальна, а тому екологічні та соціокультурні проблеми, на котрі вона спрямована, не обмежуються національними межами й окремими регіонами;

2) сталий розвиток — концепція комплексна, а тому глобальні кризи, екологічна, соціальна, економічна, розглядаються як прояв єдиної кризи цивілізації;

3) сталий розвиток — концепція радикальних підходів до вирішення існуючих проблем, а тому вона вимагає відмови від традиційних уяв-

лень, переорієнтації поглядів суспільства щодо вирішення нагальних проблем людства;

4) сталий розвиток — концепція динамічна і відкрита, яка відзначається креативністю і необхідністю конкретизації постулатів і конкретних шляхів подальшого розвитку людства.

З екологічного погляду сталий розвиток ґрунтується на низці принципів:

— коефіцієнт використання відновних природних ресурсів не повинен перевищувати коефіцієнт їх регенерації;

— невідновні ресурси повинні використовуватися лише в обсягах, для яких може бути створена фізично і функціонально еквівалентна заміна, шляхом створення регенеративних ресурсів чи підвищення їх продуктивності;

— використання природних ресурсів має бути справедливим щодо нинішніх і майбутніх поколінь;

— обсяг емісії забруднювальних речовин не повинен перевищувати екологічної місткості навколишнього середовища.

Як підкреслює Готтхард Бехманн, Концепцію сталого розвитку «можна реалізувати тільки крізь рефлектуючу діяльність, а не через якусь трансцендентальну ідею. Саме політиці належить впроваджувати нормативні ідеї, але при цьому вона повинна бути пов'язана з науковими підставами. Наука, однак, бере на себе сьогодні те, що робила раніше політика, а сучасна політика, наприклад в області проблематики клімату, взагалі не може без науки навіть сформулювати свої проблеми. Таким чином, наука сьогодні стає засобом і одночасно важливим компонентом сучасної політики, вирішальним для досягнення сталого розвитку суспільства» [1].

Метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь шляхом збалансованого соціально-економічного і екологічного розвитку, відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни, забезпечення охорони здоров'я людини, її екологічної та соціальної захищеності. Досягнення цієї мети відповідає культурним і світоглядним цінностям українського народу, в історії та традиціях якого завжди було бережливе ставлення до землі, води, рослинного і тваринного світу, природи загалом. Забезпечення високої якості життя населення України ґрунтується на притаманних державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних та екологічних особливостях, з урахуванням яких основними цілями сталого розвитку є:

- економічний розвиток формування соціально та екологічно орієнтованої інвестиційно-інноваційної ринкової економіки, забезпечення

можливостей, мотивів і гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів;

- охорона довкілля створення громадянам умов для життя в якісному навколишньому природному середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття, реалізація екологічного імперативу розвитку виробництва;

- добробут запровадження єдиних соціальних стандартів на основі науково обґрунтованих нормативів бюджетної забезпеченості одного жителя з урахуванням регіональних особливостей;

- справедливість встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;

- ефективне (стале) використання природних ресурсів створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та їх збереження для майбутніх поколінь;

- стабілізація чисельності населення припинення процесів депопуляції, формування державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення, надання всебічної підтримки молодим сім'ям, охорона материнства і дитинства;

- освіта забезпечення гарантій доступності освіти для громадян, збереження інтелектуального потенціалу країни;

- міжнародне співробітництво активна співпраця з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою збереження природних екосистем, раціонального використання ресурсів, гарантування безпечного і сприятливого майбутнього.

Для управління процесом переходу до сталого розвитку доцільно встановити цільові орієнтири. Таким цільовим орієнтиром і має стати такий інтегральний показник як якість життя населення.

Основними завданнями підвищення якості життя є:

- зростання освітнього і культурного рівнів населення з питань сталого розвитку та створення умов для поліпшення морально-психологічного стану суспільства;

- збільшення рівня грошових доходів населення та підтримка малозабезпечених і соціально незахищених верств населення, а також молодих родин для задоволення їхніх потреб в оздоровленні;

- захист материнства та дитинства, підвищення ефективності профілактичної медицини, насамперед дитячої, і створення умов якісного відпочинку й оздоровлення населення;

- забезпечення екологічної безпеки та вирішення питань, пов'язаних із захищеністю життєдіяльності.

Подолання будь-яких соціальних проблем неможливе без забезпечення сталого розвитку, позбавлення ж його соціального контексту робить цей розвиток безмістовним. Тому перехід України до сталого розвитку потребує зміни політики в соціальній сфері, основними напрямками якої мають бути: збереження здоров'я людини; сприяння поліпшенню демографічної ситуації; забезпечення соціальних гарантій людям, які потребують захищеності; досягнення нормативів якості життя прийнятих у розвинених країнах; гуманізація суспільних відносин за рахунок реформування систем управління, освіти, науки, культури та охорони здоров'я.

Це можна зробити, запровадивши нову соціогуманістичну політику у сфері міжнародних відносин, морально-ідеологічні засади якої ґрунтувалися б на врахуванні всього комплексу чинників, який мала б увібрати теорія «сталого розвитку для всіх» за умов, що такий розвиток формується у соціально-економічному, духовноінтелектуальному, національно-інноваційному, інформаційно-мовному, демографічному та інших важливих вимірах. При цьому домінантним повинен бути не лише критерій прибутку для багатих, адаптація їхньої правової, фінансово-кредитної чи статистичної систем, а й досягнення загальних суспільних благ та однакових можливостей для всіх народів, що розвиваються, зокрема щодо побудови нової постіндустріальної інформаційної економіки, розвитку власної науки, випуску вітчизняної наукомісткої продукції, повно форматного функціонування реабілітованих мов, культур, повернення національної пам'яті гнобленим народам, їхньої людської гідності.

Світова економічна криза не оминула Україну, болісно зачепивши майже всі галузі економіки, тисячі компаній і мільйони громадян. Криза загострила результати бездіяльності останніх років. В умовах, коли джерела швидкого зростання докризових років вичерпано, єдиний шлях виходу України на траєкторію сталого розвитку — це рішучі й всеосяжні реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки. Комітетом з економічних реформ, на виконання поставленого Президентом України В.Ф. Януковичем завдання з відновлення економічного зростання й модернізації економіки країни, розроблена Програма економічних реформ. Реформи спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої й конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективної системи державного управління, і зрештою — на підвищення добробуту українських громадян [2].

Програма охоплює широкий набір стратегічних перетворень за п'ятьма напрямками:

1. Створення базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції, стабілізації державних фінансів і створення стійкої фінансової системи.

2. Формування режиму максимального сприяння бізнесу шляхом зменшення втручання держави в економіку, зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізації податкової системи й поглиблення міжнародної економічної інтеграції України.

3. Модернізація інфраструктури й базових секторів шляхом усунення усталених структурних проблем в енергетичній, вугільній, нафтогазовій галузях і ЖКГ, а також розвитку транспортної інфраструктури й ринку землі. Перехід від дотацій до самоокупності виробництва й соціальних послуг.

4. Збереження й розвиток людського й соціального капіталу шляхом підвищення ефективності й стабільності соціального захисту, поліпшення якості й доступності освіти й медичного обслуговування.

5. Підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби й виконавчої влади.

Формування та втілення в життя гео економічної політики України відбувається в умовах поглиблення взаємозалежності країн, регіонів і субрегіональних економічних структур через інтенсифікацію товарної, фінансової, інвестиційної, валютної взаємодії. Хоча і в негативному плані, але дуже наочно це підтвердила остання світова фінансова криза. Напрямки економічних глобальних зрушень визначають країни-лідери за обсягами ВВП: США — 21%, країни ЄС — приблизно 12%, Японія — 8%, Китай — 7% (за прогнозами експертів у 2015 р. на США буде припадати 18%, країни ЄС — 16%, Японію — 7%, Китай — 10%). Таким чином, залишається існувати і навіть посилюється багатополосність світової економічної системи, звідси, й передумови для проведення іншими країнами диференційної гео економічної політики. Отже, багатовекторність як базова модель міжнародних економічних взаємовідносин не є специфічним українським феноменом, хоча очевидно є і національна специфіка їх розвитку. У цьому контексті важливими для України є такі фактори економічної інтеграції у межах СНД та євроінтеграції; енергетичний; геополітичний; міжнародного туризму.

9.2. «Зелена» економіка як екологічний імператив розвитку сфери рекреації та туризму

Ринкова економіка характеризується посиленням протилежно спрямованих, проте пов'язаних між собою процесів — глобалізацією та регіоналізацією. Як показала світова криза 2008-2010 років, суспільство явно затрималося на традиційних методах та технологіях регулювання ринків і стимулювання подальшого економічного зростання. Соціаль-

но-економічні проблеми регіонів, залежність від вуглеводних джерел енергії і, як наслідок наростаючі екологічні проблеми, нерівномірний розвиток територій, руйнація традиційного укладу природокористування, ескалація локальних конфліктів дає нам підстави для подальшого пошуку новітнього вектору розвитку регіональних економічних систем. Перехід від енергозалежної економіки до інноваційної, охорона довкілля, освоєння ресурсозберігаючих технологій сталого розвитку туризму і рекреації, інвестиції в людський капітал вимагає екосистемного підхода щодо рекреаційного господарювання та прийняття «зеленої» парадигми розвитку туристично-рекреаційних комплексів в регіонах України. Науковці визначають, що реалізація сучасних технологій «зеленої економіки» є багатоаспектним та комплексним завданням в умовах ринкових трансформацій. Такі автори, як Б.В.Буркинський, В.С.Кравців, С.К.Харічков, Т.П.Галушкіна, В.Є.Реутов, Д.М.Стеченко, В.С.Семенов, О.А. Воробйова при дослідженні ринкових перетворень звертають увагу на необхідність формування концепцій регіонального та адміністративно-територіального розвитку на засадах «sustainable development», що означає в сенсі «зеленої» економіки відтворюваність екологоорієнтованої економіки [3-8].

Звернемо увагу, що парадигма «зеленої» економіки не віддає переваги якійсь одній політичній теорії. Вона можлива в умовах будь-якої трансформації економіки. Не служить вона і альтернативою сталого розвитку. Скоріше, це спосіб реалізації курсу на сталий розвиток на національному, регіональному й світовому рівнях, що узгоджується із «Порядком денним на XXI століття» та спрощує втілення її положень. Перехід до «зеленої» економіки вже розпочався і тепер важливо зберегти цей імпульс. Розвиток «зеленої» економіки відбувається і в Україні, приваблюючи нові зарубіжні інвестиції та сучасні технології. Ці паростки нового господарства, звичайно, не замінять індустріальну економіку, але саме вони формують основні стратегічні пріоритетні напрями економічної безпеки України в найближчі десятиріччя. Формування «зеленої» економіки є сучасним трендом забезпечення економічної безпеки держави в умовах глобалізації.

До проблем недосконалої сучасної моделі рекреаційно-туристичного господарства можна віднести:

- невідповідність сучасним вимогам щодо нормативно-правового забезпечення політики сталого розвитку туризму системному об'єкту управління, яким є туристично-рекреаційний регіон;
- не ефективну рентну політику національного туристично-рекреаційного природокористування в регіонах;
- відсутність пріоритетів в розвитку туристичних центрів, екополісів та тематичних екопарків в регіонах;

- невдосконалений екологічний менеджмент та відсутність досвіду впровадження екологічних вітчизняних технологій в сфері гостинності та в інших секторах рекреації та туризму;
- відсутність регіональних цільових програм кластеризації сільського зеленого та аграрного туризму.

Вищезазначене обумовлює необхідність розробки національної моделі «озеленення» туризму як екологічного імператива розвитку рекреаційної діяльності на основі світового та регіонального досвіду; сучасних інноваційних еко-технологій та наукових методик.

Індустрія туризму є досить складною системою, ступінь розвитку якої залежить від рівня розвитку економіки країни в цілому. Це також одна з найбільш чутливих до різного роду катаклізмів і потрясінь галузь. Світова фінансова криза 2008-2009 років негативно вплинула майже на всі галузі економіки, у тому числі і на туризм. Так, у 2009 році доходи від міжнародного туризму склали 852 млрд. дол. США, впавши з рівня 942 млрд. дол. у 2008 році. Не зважаючи на об'єктивні труднощі останніх років, за прогнозом Всесвітньої ради з туризму і подорожей (WTTC) очікується стійке зростання туризму в період з 2009 по 2020 роки, середньому на 4,4 % в рік. Одночасно зростатимуть і доходи від туризму — до 2 трлн. дол. США у 2020 році [9]. На даний час однією з найбільш значущих тенденцій розвитку світового туризму є різке посилення конкуренції на ринку туристичних послуг, як наслідок поступово зростаючої кількості країн з амбітними планами щодо залучення туристів, а також перенасичення туристичного ринку однотипною пропозицією. Тому як на рівні державних структур у сфері туризму, так і на рівні туристичного бізнесу йде пошук нових технологій залучення туристів, розширення сфери пропозиції турпродукту і поглиблення його екологічної спеціалізації. У цьому контексті пропагування можливостей національного туристичного ринку вже давно стало спільною справою держав і приватних туристичних компаній. Будь-яка держава, яка розраховує на бюджетні надходження від туризму, повинна вкладати кошти в дослідження своїх територій з метою виявлення туристського потенціалу і раціонального облаштування екологічної туристичної інфраструктури, підготовки на цій основі програм розвитку туристичної галузі і курортних регіонів та постійне інформаційне супроводження галузі і рекламу.

Звернемо увагу на те, що в країнах з розвинутою туристичною індустрією виділяються значні кошти на просування власного туристичного продукту на міжнародний туристичний ринок, що обумовлено, насамперед, високими вимогами сучасних туристів щодо отримання загальної інформації про країну, яка формує її туристичний імідж і вирізняє посеред інших країн з подібними туристичними пропозиціями. Так, наприклад, у

2009 році Міністерством культури і туризму Турецької Республіки на просування власного «зеленого» рекреаційного потенціалу тільки на українському ринку туристичних послуг було витрачено близько 3,0 млн. дол. США. В той же час в обмін на фінансові вливання в туризм країна має: швидке повернення коштів (4-10 років), збільшення національного доходу без здійснення сировинних витрат, зростання зайнятості населення, збільшення надходження валюти та поліпшення платіжного балансу та екологізації інфраструктури країни.

Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), в світі налічується 15 країн, в яких надходження від туризму перевищують доходи від експорту нерідко у багато разів (острівні держави в зоні вологих субтропіків і тропіків), у 45 країн надходження від туризму перевищують 1/4 частину від обсягу експорту (держави із слаборозвинутою економікою). Для 38,0 % держав туризм — головне джерело доходу, а для 83,0 % країн туризм є одним з п'яти основних джерел доходу. Наприклад, доходи Єгипту від туризму в 2010-2011р.р. фінансовому році принесли країні 10,1 млрд. доларів. В той же час, це на 1 млрд. доларів менше, ніж у попередньому році, зниження валютних надходжень від туристичної індустрії було компенсовано за рахунок зростання доходів від експлуатації Суецького каналу до 5,1 млрд. доларів у порівнянні з 4,5 млрд. доларів в попередньому році [10]. Сьогодні туризм — одна з головних галузей економіки Єгипту. У цій сфері зайнято понад 10% працездатного населення країни. В останнє десятиліття число туристів щорічно збільшувалося і досягло в минулому році 14,7 мільйона осіб. Єгипет є одним з найпопулярніших напрямів серед російських та українських туристів. За даними Росстату, в 2010 році цю країну відвідали 2,1 мільйона росіян. Звертає увагу фахівців і прогрес В'єтнаму у сфері туризму та гостинності, завдяки будівництву сучасних готелів на береговій лінії довжиною у 2 тис. міль. В 2010 р. це дозволило прийняти біля 5 млн. туристів, що на 35% більше ніж в 2009 р. За туристичною привабливістю у 2010 р. В'єтнаму вдалось випередити Болгарію та Україну [11].

Проте, країни СНД (у т.ч. і Україна) займають вельми скромне місце на світовому ринку туристичних послуг, на їх частку припадає менше 2,0 % світового туристичного потоку. В той же час доречно навести данні UNWTO щодо вкладу туризму у ВВП деяких держав світу (див. табл.9.1). За даними міжнародних експертів загальній обсяг послуг туристичного ринку України оцінюється у 10,172 млрд. дол. США [12]. Науковці вважають, що для подальшого сталого розвитку туризму, покращення екології довкілля, забезпечення інтеграції українського туристичного продукту, зокрема регіонального, в міжнародний туристичний простір необхідно посилити роль держави у сфері екологізації туризму

шляхом формування ефективної стратегії та моделі співпраці влади, бізнесу та суспільства на основі впровадження технологій «зеленої» економіки. Досягнутий рівень розвитку туризму в Україні сприяє ефективному розвитку сучасної регіональної та національної економіки. Наприклад, лише за 2008 р. держбюджет України за рахунок туристичних послуг поповнився на 208,1 млн. грн., що на 19% більш порівняно з аналогічним періодом 2007р. [13].

Таблиця 9.1

ЧАСТКА ТУРИЗМУ У ВВП КРАЇН СВІТУ ЗА 2008 РІК

Держава	Частка туризму у ВВП країни, %
Іспанія	10,7
Португалія	10,5
Мексика	8,2
Греція	6,6
Австрія	5,5
Нова Зеландія	5,1
Італія	4,8
Франція	3,7
Туреччина	3,6
Німеччина	3,2
США	2,6
Ізраїль	2,0
Україна*	1,6
Китай	1,3

*Джерело: Tourism Trends and Policies, 2008

Туристичний рух може стати одним із значимих факторів формування та зміцнення регіональних туристично-рекреаційних комплексів. Державна політика в контексті Стратегії економічного та соціального розвитку України має всебічно враховувати інтереси та можливості регіонів, тобто передбачати регіоналізацію суспільного життя у всіх його аспектах. Соціально-економічний розвиток країни буде збалансованим, ефективним тільки при забезпеченні регіонально-диференційованих механізмів реалізації загальнодержавних цілей з орієнтацією на основні суспільно-територіальні властивості регіонів: геополітичне положення,

демографічну ситуацію, інтегральний потенціал території, рівні економічного і соціального розвитку, структуру і зовнішню функцію виробництва, екологічну ситуацію, якість життя населення тощо. Саме тому перехід України до ринкової економіки, її подальший соціально-економічний розвиток у контексті парадигми «зеленої» економіки вимагає збалансованих реформ рекреаційно-туристичного господарства.

Отже таке становище та новітні підходи щодо запобігання світовій екологічній кризі, формування регіонального турпродукту та його подальша екологізація потребує структурних перебудов в регіональному туристично-рекреаційному комплексі на засадах «зеленої» модернізації рекреаційної інфраструктури. Декларуючі у директивних документах основний принцип зеленої економіки — «економічно вигідно, то що екологічно безпечно», ООН вважає, що для переходу до зеленої економіки мирової спільноті необхідно в 2012-2050р.р. інвестувати тільки 2% світового ВВП в десять ключових секторів: АПК, ЖКГ, енергетику, рибальство, лісове господарство, промисловість, **туризм**, транспорт, управління водними ресурсами, утилізацію та переробку відходів (див.рис.9.1). Українські науковці: О.М. Алимов, Т.П. Галушкіна, В.В. Сабадаш, Є.В. Хлобистов, Н.М. Андрєєва визначають, що формування потенціалу «зеленої» економіки є стратегічним, багатоаспектним та комплексним завданням в умовах ринкових трансформацій у сфері рекреаційного природокористування [14,15].

Реалізація принципів сталого розвитку припускає комплексну ув'язку між собою трьох компонентів — **економічного, соціального і екологічного**. Сформована в останні два десятиліття концепція «зеленої» економіки покликана забезпечити гармонійніше узгодження між цими компонентами, яке було б прийнятне для усіх груп країн — розвинених, таких, що розвиваються і держав з перехідною економікою.

Як свідчить світовий досвід, концепція «зеленої» економіки отримує все більший громадський резонанс. Вона активно обговорюється експертами, політиками, неурядовими організаціями. Концепція «зеленої» економіки включає ідеї багатьох інших напрямів в економічній науці і філософії (феміністська економіка, постмодернізм, екологічна економіка, економіка довкілля, антиглобалістика, теорія міжнародних відносин та ін.), пов'язаних з проблемами сталого розвитку. Прибічники концепції «зеленої економіки» вважають, що переважаюча зараз економічна система недосконала. Хоча вона дала певні результати в підвищенні життєвого рівня людей в цілому, і особливо її окремих груп, негативні наслідки функціонування цієї системи значні: це екологічні проблеми (зміна клімату, запустинювання, втрата біорізноманітності), виснаження природного капіталу, широкомасштабна бідність, нестача прісної води, продовольства, енергії, нерівність людей і країн. Усе це

створює загрозу для нинішнього і майбутнього поколінь. Нинішню модель економіки деякі фахівці називають «коричневою економікою».

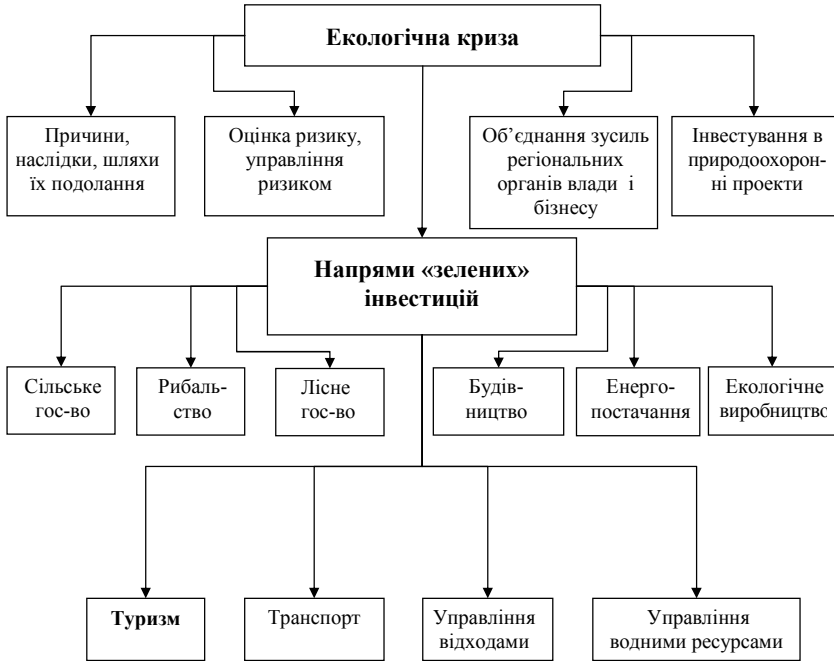

Рис. 9.1. Напрями «зелених» інвестицій

Для виживання і розвитку людства потрібно перехід до «зеленої» економіки — тобто системі видів економічної діяльності, пов'язаних з виробництвом, розподілом і споживанням товарів і послуг, які призводять до підвищення добробуту людини в довгостроковій перспективі, при цьому не піддаючи майбутні покоління дії значних екологічних ризиків або екологічного дефіциту. Для переходу до «зеленої» економіки, науковцями пропонується широкий спектр інструментів :

- фінансова політика, що відповідає принципам сталого розвитку ціноутворення, включаючи відмову від неефективних субсидій, оцінку природних ресурсів в грошовому вираженні і введення податків на те, що шкодить довкіллю;

- політика державних закупівель, яка заохочує виробництво екологічної продукції і використання що відповідають принципам сталого розвитку методів виробництва;

- реформування систем «екологічного» оподаткування, що припускає зміщення акценту з податку на робочу силу на податки на забруднення;

- ріст державних інвестицій в галузі, що відповідає принципам сталого розвитку інфраструктури (включаючи громадський транспорт, поновлювані джерела енергії, будівництво енергоефективних будівель) і природного капіталу для відновлення, підтримка і, де це можливо, збільшення об'єму природного капіталу;

- цільова державна підтримка досліджень і розробок, пов'язаних із створенням екологічно чистих технологій;

- соціальні стратегії, покликані забезпечити узгодження між цілями в соціальній сфері і існуючими або пропонованими економічними стратегіями.

Останнім часом, чималу роль в просуванні концепції «зеленої» економіки в практику внесла Економічна і Соціальна Комісія з Азії і Тихого океану (ЕСКАТО), членами якої з країн пострадянського простору є Вірменія, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан і Туркменістан. Відмітимо, що за ініціативою ЕСКАТО в 2005 р. була прийнята стратегія «зеленого» росту, яка спочатку включала чотири пріоритетні напрями: раціональні моделі споживання і виробництва; «озеленення» підприємств і ринків; стійка інфраструктура і «зелена» податкова і бюджетна реформи. Згодом були додані ще два напрями — інвестування в природний капітал і показники екологічної ефективності.

Уесвітній фонд дикої природи (WWF) спільно з компанією Cleantech Group склав рейтинг країн, де умови для розвитку бізнесу з використанням екологічно чистих технологій максимально комфортні. У дослідженні «The Global Cleantech Innovation Index 2012» оцінювалися 38 країн по 15 параметрам, серед яких були як економічні, так і екологічні бізнес-інновації, які упроваджуватимуться в найближче десятиріччя [16]. За даними звіту, першу четвірку рейтингу зайняли Данія, Ізраїль, Швеція і Фінляндія. На сьогоднішній день ці невеликі країни є джерелом найбільшої кількості інновацій (див.рис.9.2).

На думку Річарда Янгмана, керуючого директора Cleantech Group по Європі і Азії, зростання компаній з екологічно чистими технологіями з кожним днем буде усе більш важливою частиною конкурентоспроможності країн на світовій арені. «Цей індекс показує, що декілька країн на вірній дорозі. Але ясно, що набагато більше потреб можуть бути виконані, якщо ми належним чином віднесемося до зміни клімату і досягнемо переходу до глобального 100% поновлюваному майбутньому», — підкреслює Саманта Сміт, фахівець з проблем Світового Клімату і Енергетичної Ініціативи WWF [16].

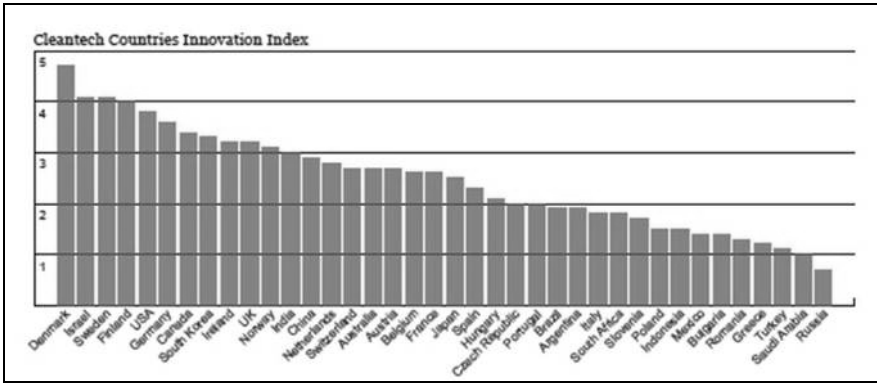

Рис.9.2. Рейтинг держав світу за екологічно чистими технологіями [16].

Велика частина капіталу, необхідного для переходу до нізкоуглеродному майбутньому, буде отримана з безлічі приватних джерел. Розвиток і зміцнення потоку суспільно-приватних інвестицій є ключовим для країн, які хочуть випробувати економічний успіх екологічно чистих технологій. За даними звіту, значний внесок у розвиток «зелених» технологій внесли країни Північної Європи і Америки. Азіатсько-тихоокеанський регіон лідирує за об'ємом і зростанням прибутку компаній, що працюють з використанням екологічно чистих технологій. США, що зайняли п'яте місце, лідирують по кількості стартапов в області чистих технологій, а також кількості інвесторів в цьому секторі. Китай, що отримав 13 місце рейтингу, займає провідні позиції в розробці іт-технологій і демонструє потенціал для розвитку інновацій в майбутньому.

Список рейтингу замикають Туреччина, Саудівська Аравія і Росія. Останнє місце рейтингу дісталось Росії із-за недостатнього розвитку екологічних інновацій і приватного бізнесу, орієнтованого на іт-технології. Також за даними звіту, в Росії експерти відзначають низький рівень контролю цієї сфери з боку уряду.

Як бачимо, Україна загалом не потрапила до світового рейтингу. Звернемо увагу, що Республіка Корея була першою країною, яка оголосила реалізацію концепції «зеленого» росту в якості національної стратегії. Основна увага у рамках цієї стратегії приділяється трьом елементам: промисловості, енергетиці і інвестиціям. Стратегія націлена на збереження масштабів продуктивної економічної діяльності при мінімальному використанні енергоресурсів і інших ресурсів; зведення до мінімуму тиску на довкілля усіх використовуваних видів енергії і ресу-

рсів і вжиття заходів для перетворення інвестицій в природоохоронну діяльність в рушійну силу економічного зростання.

Отже, багато країн використовують різні інструменти «зеленої економіки» у своїй національній політиці і стратегіях розвитку. Про необхідність «зеленого» росту все частіше наголошують і в Україні, у тому числі на високому політичному рівні. При цьому багато країн, що розвиваються, побуються, що використання моделі «зеленої» економіки може уповільнити процес їх розвитку.

Ця проблема вимагає додаткового аналізу і дискусій про те, в якому ступені це вірно і як можна пом'якшити можливі витрати. Програма ООН щодо розвитку довкілля (ЮНЕП) в 2008 р. висунула нову ініціативу щодо «зеленої» економіки, метою якої є використання історичної можливості нині сформувати економіку завтрашнього дня [17].

Паван Шахдев, співробітник правління «Deutsche Bank», відмітив: «Незабаром інвестиції поллються назад в глобальну економіку — питання в тому, чи будуть вони спрямовані в старі, добувні галузі короткострокової економіки вчорашнього дня або в нові зелені галузі економіки, які займаються рішенням різних проблем, при цьому створюючи багато економічних можливостей як для бідних, так і для багатих в рівній мірі».

Таким чином, сама **концепція переходу до «зеленої» економіки заснована на трьох головних принципах:**

- оцінка і висування на перший план природних послуг на національному і міжнародному рівнях;
- забезпечення зайнятості населення за рахунок створення «зелених» робочих місць і розробки відповідної політики;
- використання ринкових механізмів для досягнення сталого розвитку.

Механізм впровадження напрямків парадигми «зеленої» економіки привертає все більшу увагу учених, політиків і дослідників. У рішеннях багатьох важливих зустрічей високого рівня звучать заклики перейти до «зеленої» економіки.

Наприклад, в Декларації про екологічно чистий ріст, прийнятою Організацією економічного співробітництва і розвитку в червні 2009 р., міністри виразили рішучість нарощувати свої зусилля із подальшої реалізації стратегій «зеленого» росту і заохочувати «зелені» інвестиції і стійке регулювання природних ресурсів. Вони підкреслили рішучість використати «ефективні і дієві комплекси політичних заходів в області клімату» і заохочувати «реформи внутрішньої політики, націлені на попередження або ліквідацію екологічно шкідливих видів політики, які можуть перешкоджати «зеленому» росту, таких як субсидії». Крім того, міністри запропонували Організації «розробити стратегію «зеленого»

росту, з тим щоб добитися економічного відновлення і екологічно і соціально стійкого росту».

У червні 2010 р. лідери держав «Групи-20» в Торонто у підсумковій Декларації заявили: «Домагаючись упевненого, стійкого і збалансованішого росту, ми і надалі сприятимемо роботі над методами оцінки, що враховують соціальні і екологічні наслідки економічного розвитку». Лідери держав підтвердили свою прихильність справі забезпечення екологічно збалансованого відновлення і стійкого глобального росту. «Зелена економіка» стає центральною темою обговорення інших важливих міжнародних форумів високого рівня, які пройдуть в найближчому майбутньому [18].

Так, питання «зеленого» росту як стратегії стійкого розвитку для Азії і Тихоокеанського регіону, зокрема, раціональне використання ресурсів, зниження вуглецевих викидів і стійкий міський розвиток обговорювалися на 6-ій Конференції Міністрів доквілля і розвитку Азіатсько-тихоокеанського регіону, яка пройшла 27 вересня — 2 жовтня 2010 р. в Астані (Казахстан).

В червні 2012 року в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція Організації об'єднаних націй зі збалансованого розвитку: Конференція «Ріо+20». Через 20 років після проведення «Саміту Землі» світові лідери зібралися у Бразилії для прийняття важливих зобов'язань щодо збалансованого розвитку, більше того, щодо майбутнього планети. Ця велика світова зустріч зі збалансованого розвитку стала нагодою поновити рух та політичні зобов'язання, започатковані «Самітом Землі» у 1992 р.

У Конференції взяли участь понад 100 глав держав і урядів, а також близько 40 тисяч представників урядів, парламентаріїв, мерів міст та громадянського суспільства. Главами держав і урядів був ухвалений підсумковий документ Конференції ООН Ріо+20: «Майбутнє, якого ми прагнемо». У заключному документі Конференції була підтверджена прихильність меті, прийнятій на Всесвітньому саміті зі збалансованого розвитку у 2002 році: курсу на стійкий розвиток і на забезпечення побудови економічно, соціально та екологічно збалансованого майбутнього для нашої планети, для нинішнього і майбутніх поколінь. В документі підтверджується необхідність подальшого просування ідеї збалансованого розвитку на всіх рівнях та інтеграції його економічної, соціальної та екологічної складових і врахування їх взаємозв'язку [18].

Як відомо, більшість політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурологічних глобальних викликів, що постали сьогодні перед людством пов'язані з кризою ставлення суспільства до природи. Серед них особливо гострими є такі проблеми: виснаження природних ресурсів, деградація доквілля, перевищення рівня антропогенного навантаження на природу над можливостями екологічної ємності планети,

нерівномірний доступ держав до ресурсів планети, невідповідність чисельності населення можливостям забезпечення його окремими видами ресурсів тощо. Інші серйозні проблеми — це нерівномірність обсягів споживання окремих видів ресурсів і доступу до чистої води, загострення проблеми бідності та значне погіршення умов життя сотень мільйонів мешканців планети.

Практично всі названі проблеми та їхні наслідки різного ступеня інтенсивності мають місце і в Україні, відмичається в Доповіді України на Конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20 [18].

Звернемо увагу, що на початок ХХІ століття Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП. Обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу. Водночас, вона має значні та різноманітні природні ресурси, які протягом тривалого історичного періоду зазнавали масштабної екстенсивної експлуатації. Внаслідок цього ресурси значною мірою виснажені та деградовані й потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Особливо це стосується земельних, водних і лісових ресурсів. Ресурсна орієнтація економіки нашої країни визначає постановку проблеми, пов'язану з неефективним споживанням більшості природних ресурсів. Енергоємність ВВП України, як зазначено в «Енергетичній стратегії України на період до 2030 року», в 2,6 раза перевищує середньосвітові показники.

Земельні ресурси зазнають впливу різних видів ерозії. Показник розораності території України в 5 разів перевищує середньосвітовий, однак ефективність використання земель є надзвичайно низькою. Значним є забруднення ґрунтів залишками пестицидів, різними хімікатами, а також радіонуклідами. Показник забезпеченості водними ресурсами в розрахунку на одного жителя в Україні майже в 7 разів менше середньосвітового. Водночас рівень водоемності національної економіки в 2,5 раза перевищує середньосвітовий рівень.

Спостерігається тенденція зростання обсягів вирубування лісів. Загалом антропогенне та техногенне навантаження на довкілля в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Близько 15% території України з населенням понад 10 млн осіб перебуває у критичному екологічному стані. Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2010 році становив 146 кг на кожного мешканця, що в кілька разів перевищує такий показник у розвинутих країнах світу. Надмірно високий рівень забруднення довкілля підприємствами гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості і енергетичного сектора за роки незалежності не вдалося знизити. Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологіч-

ної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку (рівень ВВП на одну особу в Україні в 2011 році становив близько 60% середньосвітового). На світових ринках за Україною закріплюється роль сировинного регіону, оскільки основу її товарного експорту становить продукція природоємних, екологічно шкідливих, низькотехнологічних галузей.

Водночас, у структурі імпорту значну частку становлять енергоносії, що посилює залежність України від інших країн. Велику загрозу становить експортна спеціалізація сільського господарства на вирощуванні культур, які особливо виснажують ґрунти. В Україні через надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів зростає загроза техногенних аварій зі значними негативними екологічними наслідками. Найбільше зношені основні засоби у галузях транспорту та зв'язку (83,9%), промисловості (61,8%), освіти (62,4%) при середньому показнику за всіма видами економічної діяльності 60%. Окреме місце займають проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів.

Складні трансформаційні процеси в Україні та відсутність політичної волі зумовили ту обставину, що збалансований розвиток не став пріоритетом державної політики України. Формуванню та реалізації політики збалансованого розвитку заважають також недосконалість нормативно-правової бази та планування розвитку. В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії збалансованого розвитку [19].

Отже, вирішальною умовою, яка дасть можливість запобігти та ліквідувати негативні екологічні, соціальні та економічні наслідки міжнародної економічної інтеграції України, є забезпечення належного рівня конкурентоспроможності національної економіки. Для практичного досягнення провідних позицій у глобалізованій світовій економіці та для забезпечення збалансованого розвитку й ефективного використання свого унікального гео економічного потенціалу Україна має повною мірою використати всі фактори екологізації виробництва, якими вона володіє, і всі складові інтегрального потенціалу власної території. Особливо важливими, на наш погляд є оптимізація використання природно-ресурсного потенціалу країни, зокрема потенціалу земельних ресурсів, і зменшення рівня залежності від критичного імпорту (для України таким є імпорт енергетичних ресурсів), забезпечення диверсифікації джерел їх постачання.

Загальним висновком щодо розгляду вище означених проблем є то, що покращання екологічної ситуації перестає бути рядком витрат державного бюджету, а стає власне суттю нової економічної системи. Та-

ким чином держава формує нові економічні умови ведення туристичного бізнесу, які приваблюють інвестиції саме в розвиток нових «зелених» галузей та екологічної трансформації («озеленення») традиційного рекреаційного господарства.

9.3. Регіональний вектор сталого розвитку туризму та рекреації

Світовий досвід формування і розвитку цивілізованих економічних систем підтверджує універсальність правила вироблення і реалізації економічної політики держави на умовах взаємоповаги, взаємодоповнення і узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів і можливостей. Як визначає професор Т.П. Галушкіна, серед пріоритетів соціально-економічного розвитку приморських територій, які формують стратегію економічного зростання України, реалізацію еколого-економічних реформ, об'єктивно і обґрунтовано визначено рівень конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери як високорентабельної галузі, яка має забезпечити потреби внутрішнього і міжнародного попиту на туристичні та санаторно-оздоровчі послуги без посилення антропогенного тиску на довкілля [20].

В умовах глобальної конкуренції окремі регіони, які за територіальним охопленням та потужною ресурсно-виробничою базою перевершують ряд європейських та неєвропейських держав, стають активними індивідуальними гравцями на міжнародній арені за умови провадження політики ефективного управління регіональним розвитком, чільне місце в якій відводиться бюджетуванню. Саме такі регіони сприймаються як багатофункціональні та багатокомпонентні системи, які, водночас, є елементами ієрархічної системи держави та загалом світового простору. Такі процеси приводять до нового тлумачення «регіональної конкурентоспроможності» з позиції забезпечення зростання індексу людського розвитку та досягнення сталого регіонального економіко-соціально-екологічного розвитку, у тому числі на інституціональній основі. Регіон, будучи суб'єктом економічних стосунків, носієм особливих економічних інтересів, а не тільки, як об'єктом зосередження природних ресурсів, населення, виробництва і споживання товарів, сфери обслуговування, у сучасних регіональних дослідженнях трактується як поліфункціональна і багатоаспектна система.

В умовах глобалізації, інформатизації і інтернаціоналізації економічного розвитку одним з найважливіших чинників розвитку регіонів є

міжнародна економічна діяльність, яка повинна сприяти підвищенню ефективності функціонування економіки регіону і держави в цілому. Участь регіонів в процесах міжнародного економічного співробітництва веде до зростання рівня конкурентоспроможності продукції, що випускається, прискорення техніко-технологічного переозброєння виробничих процесів за рахунок залучення іноземних інвестицій, поповнення валютних ресурсів підприємств регіону за рахунок експорту товарів та послуг.

Між тим, не будь-яку територію можна вважати рекреаційно-туристичним регіоном. Щоб називатися таким, вона повинна відповідати наступним основним вимогам: наявність об'єктів рекреаційно-туристичного інтересу (пам'ятників історії та культури, музеїв, флори, фауни тощо); можливість надання необхідних для задоволення потреб рекреантів та туристів послуг, обов'язково такої якості, яку очікує мандрівники.

Звернемо увагу, що ринкова трансформація рекреаційно-туристичного комплексу України, особливо в першій половині 1990-х років, розгорталася значною мірою спонтанно. Вона була слабкокерованою, тому що не мала відповідної концепції та стратегії перетворень у формі державної політики. В результаті посилювалися біфуркаційні процеси, які супроводжувалися нестабільністю, зростанням економічних ризиків (внаслідок посилення невідомості факторів внутрішнього та зовнішнього середовища) тощо. Ось чому для України дуже важливо визначитися з політикою сталого територіального розвитку рекреаційно-туристичного комплексу, яка б базувалася на активному використанні інструментів державного регулювання механізмів трансформаційних процесів.

Світовий досвід показує, що на етапі кардинальних ринкових перетворень регулювання розвитку рекреаційно-туристичного комплексу держави як територіальної системи, що складається з регіональних рекреаційно-туристичних комплексів, має забезпечуватися за допомогою регіональної політики, яка є синтезом, з одного боку, рекреаційно-туристичної, а з іншого регіональної політики. Реалізація цілей регіональної політики в сфері рекреації та туризму вимагає застосування комплексу адміністративних, інституційних та економічних інструментів. Найважливішими з них у сучасних умовах виступають регіональні цільові програми, централізовані капіталовкладення, дотації, субсидії, податкові і кредитні пільги тощо.

Загальною стратегічною метою розвитку рекреаційно-туристичного комплексу регіонів є формування конкурентоспроможних на світовому й національному рівнях туристичного продукту й санаторно-курортних, медичних послуг на основі ефективного використання наявного рекре-

аційного потенціалу, забезпечення соціально-економічних інтересів і екологічної стійкості регіону [21].

Вітчизняна наука і практика мають достатньо відпрацьований механізм розробки і реалізації програмних документів. Цей досвід доцільно використовувати при формуванні програм розвитку регіонів, враховуючи і виправляючи водночас негативні аспекти програмування минулих періодів, трансформуючи його до потреб розвитку конкретних регіональних систем. Враховуючи вищесказане, доцільно поновити практику розробки й реалізації програм з врахуванням вимог збалансованого розвитку регіонів.

Таким чином на сьогоднішній день в Україні виникає необхідність багаторівневої системи розробки цільових комплексних програм розвитку сфери рекреації та туризму, оскільки вони є потужним інструментом активізації резервів економічного та соціального росту регіонів. Їх впровадження дозволить розв'язати регіональні проблеми, які полягають у складному переплетенні економічних, екологічних та соціальних суперечностей.

Для того, щоб досягти найбільшої результативності застосування програмно-цільового методу для реалізації стратегії переходу до інноваційного розвитку регіонів, доцільно оволодіти його базовими принципами (див.рис.9.3). Методологія розробки вказаних програм виходить з принципів ринкової моделі господарювання, а основні програмні показники розвитку окремих галузей і виробництв тісно корелюють з завданнями індикативних планів.

Програми розвитку регіонів повинні формуватися відповідно до цільових пріоритетів державної регіональної політики України та враховувати внутрішні фактори, що ускладнюють формування конкурентних переваг та якісний розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів (див. рис.9.4).

Необхідність і достатність виділення регіону як об'єкту, в рамках якого можлива розробка програми розвитку рекреації та туризму, обумовлюється двома моментами.

По-перше, програмні документи, що розробляються для загальнодержавного рівня передбачають лише планування і виконання рамкових умов для розвитку рекреації та туризму, незалежно від специфіки конкретної території.

По-друге, на рівні регіональних та муніципальних утворень, планування розвитку рекреації та туризму і формування відповідних програм обмежені потенціалом даної території — організаційним, кадровим, фінансовим та ін. Крім того, в межах регіону діють єдині для всіх вхідних в нього місцевих утворень інституційні умови, що визначають форми розвитку рекреації та туризму [22].

Рис. 9.3. Принципи формування Програми розвитку сфери рекреації та туризму в регіоні

Катализатором розробки регіональних програм є розуміння суспільством того, що необмежене зростання виробництва й споживання в обмеженій системі природних ресурсів Землі неминуче веде до екологічної кризи, до деградації біосфери і до межі існування людини в біосфері як біологічного виду, оскільки поза певними параметрами зовнішнього середовища, які останнім часом досить швидко змінюються в несприятливу сторону, людина не життєздатна. При чому чим далі, тим більше стає зрозумілим, що для вирішення цієї найскладнішої комплексної проблеми необхідне стратегічне бачення пріоритетних світових та регіональних проблем в області рекреаційного природокористування й глобальний підхід до їхнього вирішення. І такий підхід, націлений на вихід з глобальної соціо-еколого-економічної кризи, повинен стати домінантним в регіональних програмах щодо реформування сфери рекреації та туризму.

Із визначенням основних принципів сталого розвитку, світова наука чітко і однозначно визнала, що людська діяльність повинна спиратись на необхідність гармонії, взаємодії між навколишнім середовищем, суспільством і економікою, а людство поступово усвідомлює абсолютну необхідність встановлення сталих (збалансованих) відносин між людиною і довкіллям. І цей процес повинен відбуватися на глобальному рівні, оскільки перехід до сталого розвитку можливий лише на основі досягнення нових суспільних відносин у масштабі усього Світу, як на основі зміни відносин між державами, так і іншого підходу до споживання в рамках кожної країни.

<p>Внутрішні фактори, що зумовлюють конкурентні переваги :</p> 	<ul style="list-style-type: none"> – значні бальнеологічні, природно-кліматичні, рекреаційно-туристичні ресурси; – значна протяжність сприятливої для розвитку курортно-рекреаційної індустрії берегової зони Чорного моря; – значний оздоровчо-рекреаційний потенціал та бальнеологічні ресурси (лікувальні грязі, мінеральні джерела, ропа лиманів); – висока рекреаційна якість вод Чорного моря; – наявність сприятливих для рекреації заливів та віддалених від моря пісчанних кос; – наявність об'єктів природно-заповідного фонду; – наявність унікальних ландшафтів та природних парків; – багата історична та культурна спадщина.
<p>Внутрішні фактори, що ускладнюють формування конкурентних переваг:</p> 	<ul style="list-style-type: none"> – нераціональне використання ресурсів прибережної зони (незадовільний стан берегової лінії, пляжів); – відсутність стратегії та програм освоєння рекреаційного природно-ресурсного потенціалу; – низький рівень конкурентоспроможності туристичного продукту; – низька якість туристичних, лікувальних послуг; – незадовільний стан об'єктів історичної та культурної спадщини; – нерозвинутий інформаційний простір для популяризації туристичних можливостей регіону.
<p>Можливості, що сприяють досягненню стратегічних цілей пріоритетного розвитку:</p> 	<ul style="list-style-type: none"> – залучення інвестицій на розвиток курортно-рекреаційної сфери; – захист вітчизняного виробника рекреаційно-туристичних та послуг; – покращання законодавчого та маркетингового забезпечення розвитку сфери відпочинку, лікування та туризму; – розширення та раціональне використання інфраструктури рекреаційно-туристичного комплексу.
<p>Несприятливі умови для досягнення стратегічних цілей пріоритетного розвитку:</p> 	<ul style="list-style-type: none"> – низька платоспроможність населення і, як наслідок, зниження попиту на курортно-рекреаційні послуги; – відомча роздробленість рекреаційних закладів; – зниження якості природних курортно-рекреаційних ресурсів; – транскордонне забруднення Дунаю, Дністра; – екологічні ризики, що пов'язані із збільшенням обсягів відходів, підвищенням рівня викидів транспорту в атмосферу; – посилення конкуренції серед регіонів.

Рис. 9.4. Фактори та умови розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів (на прикладі Українського Причорномор'я)

Відмітимо, що на початок ХХІ століття ідея «зеленого» розвитку не тільки стала глибоко вкорінена в міжнародні дебати щодо питань навколишнього середовища і розвитку. Йдеться, по суті, про більше: ця ідея дістала фактичний статус визначального чинника при обговоренні проблеми розвитку у світовому масштабі. Відносно дотримання основних принципів «зеленої» економіки в Україні зараз на порядку денному стоїть питання адаптації ідей і розробки стратегії безпечного та екологічного розвитку для регіонів України та їх затвердження у законодавчому порядку, а також у суспільній думці і свідомості політиків. Українська модель «зеленого» розвитку розробляється в умовах затяжної соціально-економічної кризи і господарської депресії. Тому багато її положень на сьогодні ще слід розглядати як гіпотетичні, тобто такі, що можуть отримати практичне втілення лише за умови досягнення принципових позитивних змін в економічній динаміці.

Світовий досвід свідчить, що більшість проблем соціально-економічної і екологічної незбалансованості, тобто нестійкості, в першу чергу зароджуються і починають себе проявляти на рівні секторів економіки та регіонів, і лише пізніше вони набувають національного масштабу і переходять до масштабу глобалізації. Цим визначається ключова роль секторів економіки та регіонів як мезосистем в дослідженні і конструктивному вирішенні проблем регіонального розвитку, значення їх як предметної бази наукових досліджень і практичних дій. Тим більше така фундаментальна посилка застосовна до специфічних умов України, де гострота соціально-економічних і екологічних проблем розвитку має особливо виражені секторальні та регіональні характеристики, що визначають необхідність пошуку механізму впровадження нової парадигми соціально-економічної політики України.

Виходячи із вищезазначеного, із того, що поєднання природи, людини і суспільства дуже демонстративно у рекреаційно-туристичній сфері, а також на базі аналізу таких основоположних документів як «порядок денний на ХХІ сторіччя» та «Рю + 20», українськими науковцями визнається гостро актуальним і доцільним виокремлення «зеленого» розвитку секторів національного туризму, тому що рекреаційно-туристична сфера з величезним запізненням стала притягнутою до «зеленого процесу» екологізації. Може здатися, що рекреація й туризм, як одна з типових галузей сфери послуг, найменш небезпечна для навколишнього середовища. Однак, у дійсності, якщо взяти до уваги ресурсоемність рекреаційно-туристичної індустрії й результати активної життєдіяльності самих рекреантів і туристів, ця небезпека виявляється дуже значною. Звідси, збереження цілісності навколишнього середовища є найважливішою передумовою розвитку рекреації й туризму, тому що тільки первозданна природа залучає рекреантів і туристів і сприяє їх-

ньому повноцінному відпочинку. Отже, проблематику розвитку рекреації й туризму можна визначити в такий спосіб: з одного боку, ми не можемо відмовитися від рекреації й туризму як від економічного фактору; з іншого боку, він несе загальну відповідальність за руйнування нашого життєвого простору.

В контексті такого природозберігаючого імперативного підходу до управління розвитком рекреаційно-туристичного господарювання, слід розглядати усі інші підходи щодо визначення рекреаційного природокористування та змісту функцій рекреаційно-туристичного природокористування, включаючи три традиційні функції — економічну, природоохоронну, соціальну. Тому логічним і виправданим як у функціональному, так і управлінському плані є віднесення природоохоронної діяльності до основних складових рекреаційно-туристичного господарювання. Подібне ствердження пояснюється тим, що санаторно-курортна, лікувально-оздоровча й рекреаційно-туристична діяльність використовує природне середовище не тільки в рамках територіально-просторової визначеності. У рекреаційно-туристичній сфері це — основний ресурс для виробництва товарів і надання послуг. Виступаючи значним сегментом сфери послуг, рекреаційно-туристична сфера належить до галузей інтенсивного природокористування. При цьому, не менш важливо враховувати, що антропогенне забруднення природних ресурсів і рекреаційно-туристичних територій приносить значний економічний і соціальний збиток. Тому державна політика у сфері природокористування, зокрема рекреаційно-туристичного, у досить активний спосіб повинна регулювати розвиток рекреаційно-туристичної сфери, насамперед, з огляду на дотримання вимог екологічно збалансованого використання родовищ природних лікувальних ресурсів та екологічно збалансованого розвитку рекреаційно-туристичних територій [23].

Звернемо увагу, що вигідне транспортно-географічне розташування більшості регіонів України, сприятливі природно-кліматичні умови, наявність лікувальних ресурсів і значної кількості пам'яток культури й архітектури формують високий туристично-рекреаційний потенціал.

Підготовка до проведення в Україні Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році (далі — Євро-2012) стала значним поштовхом для розвитку туризму. Наявний природний і культурний та набутий під час підготовки до футбольного чемпіонату інфраструктурний потенціал виводить Україну на новий рівень розвитку туристичної індустрії. Основними здобутками процесу підготовки туристичної індустрії до Євро-2012 є реконструкція аеропортів, залізничних вокзалів та транспортної сфери, істотна розбудова готельного господарства та альтернативних засобів розміщення туристів, поява систем вуличного і туристичного ознаку-

вання у містах, розвиток інформаційного та рекламного забезпечення туристичної галузі.

В той же час, треба привернути увагу фахівців галузі до проблем ефективного використання рекреаційно-туристичного потенціалу України безпосередньо після проведення Євро-2012. Так, незважаючи на значний туристичний потенціал регіонів України, починаючи з 2009 р. спостерігається зменшення обсягу внутрішнього туристичного потоку. Якщо у 2007 р. порівняно з 2006 р. кількість внутрішніх туристів зростає у 2 рази і становила 2155,3 тис. осіб, то у 2009 р. кількість внутрішніх туристів становила 1094,2 тис., а у 2010 р. ще майже на 50 % менше — 649,3 тис. осіб. Негативною тенденцією є те, що зменшення обсягу внутрішнього туризму у 2010 р. порівняно з 2009 р. відбулося за рахунок скорочення туристів, метою яких було дозвілля, відпочинок, спортивно-оздоровчий туризм (див. табл. 9.2).

Таблиця 9.2

**РОЗПОДІЛ ТУРИСТІВ ЗА КАТЕГОРІЯМИ ТА МЕТОЮ ВІДВІДУВАННЯ
У 2009-2010 РР. [24]**

Показники		Загальна кількість туристів		Особи, охоплені внутрішнім туризмом	
		2009	2010	2009	2010
Усього туристів, осіб		2290097	2280757	1094170	649299
У тому числі за метою відвідування					
-службова, ділова, бізнес, навчання	осіб	343010	290795	142816	175936
	%	15,0	12,8	13,0	27,0
- дозвілля, відпочинок, спортивно-оздоровчий туризм	осіб	1791501	1823224	856905	374426
	%	78,2	79,9	78,3	57,7
- лікування	осіб	110557	119401	72072	74270
	%	4,8	5,2	6,6	11,4
- спеціалізований туризм	осіб	6450	6332	1012	996
	%	0,3	0,3	0,1	0,2
- інші	осіб	38579	41005	21365	23671
	%	1,7	1,8	2,0	3,7

Регіонами України, які найбільше охоплені внутрішнім туризмом та екскурсійною діяльністю, є: АР Крим (144,1 тис. туристів та 414,8 тис. екскурсантів), Волинська (відповідно 40,3 тис. та 27,5 тис.),

Дніпропетровська (55,5 тис. та 25,8 тис.), Донецька (75,3 тис. та 30,9 тис.), Запорізька (46,2 тис. та 55,1 тис.), Івано-Франківська (40,3 тис. та 646,5 тис.), Львівська (41,7 тис. та 56,1 тис.), Одеська (31 тис. та 84,2 тис.), Харківська (50,3 тис. та 29,2 тис.), Херсонська (84,6 тис. та 25 тис.), Хмельницька (46,8 тис. та 50 тис.) області (див.табл.9.3). Таким чином, майже половина території України охоплені активним внутрішнім туризмом. Втім, його обсяги зменшуються, що пов'язане з: поступовою лібералізацією візового режиму і доступністю туристичних поїздок за кордон; підвищенням матеріального добробуту громадян України; нижчим рівнем сервісу в Україні порівняно з європейськими країнами; розвитком транспортної системи та нових напрямів, що створює додаткові можливості для здійснення подорожей за кордон.

Позитивний вплив підготовки та проведення Євро-2012 в Україні можна відзначити у сфері готельного господарства та його інфраструктури. Так, на ринок України вийшли всесвітньо відомі готельні мережі (Sheraton, Hilton, Ibis, Reikartz, Ramada Worldwide, Radisson, Inter-Continental, Hyatt International, Marriott International, Accor Group, Magic Life, Rixos, Kempinski Hotels&Resorts, Fairmont Raffles Hotels International, Continent Hotels & Resort, Park Inn, Orbis, Rival Hotels, Comfort Green Hotels Holiday Inn).

Таблиця 9.3

КІЛЬКІСТЬ ТУРИСТІВ ТА ЕКСКУРСАНТІВ, ОБСЛУГОВАНИХ СУБ'ЄКТАМИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У 2010 РОЦІ, ЗА РЕГІОНАМИ, ОСІБ [24]

Регіони України	Усього туристів, осіб	У тому числі охоплених внутрішнім туризмом, осіб	Усього екскурсантів, осіб
Україна	2280757	649299	1953497
АР Крим	248750	144127	414789
Вінницька	38846	22511	21083
Волинська	52041	40280	27481
Дніпропетровська	105413	55503	25812
Донецька	138833	75258	30852
Житомирська	15875	10401	6244
Закарпатська	52080	32232	22053
Запорізька	88821	46227	55067

Продовження табл. 9.3

Регіони України	Усього туристів, осіб	У тому числі охоплених внутрішнім туризмом, осіб	Усього екскурсантів, осіб
Івано-Франківська	53333	40296	646465
Київська	30088	10395	3573
Кіровоградська	19224	13488	6858
Луганська	35880	22414	20062
Львівська	153939	41705	56045
Миколаївська	35929	24016	11525
Одеська	103526	30988	84214
Полтавська	43049	26419	23656
Рівненська	39702	31906	11224
Сумська	45172	32977	40788
Тернопільська	19949	13389	13719
Харківська	138440	50253	29185
Херсонська	94156	84616	24497
Хмельницька	59806	46794	49744
Черкаська	36289	27317	24524
Чернівецька	64084	36732	6268
Чернігівська	24234	14911	10769
м. Київ	2047329	325936	63627
м. Севастополь	188572	93239	223373

Відповідно до змін, внесених у Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», спрямованих на допомогу розвитку готельного та курортного господарства, з 01.01.2011 р. готельні підприємства звільняються від оподаткування прибутку підприємств, отриманого ними від надання готельних послуг у готелях категорій «п'ять зірок», «чотири зірки» та «три зірки», якщо вони (у тому числі новозбудовані чи реконструйовані або в яких проведено капітальний ремонт чи реставрація існуючих будівель і споруд) були введені в експлуатацію до 1 вересня 2012 року.

В той же час, тренди туристичних потоків в Україні за 2000-2011 р.р. (див. табл. 9.4), свідчить про значні потенційні можливості щодо збільшення прийому внутрішніх та іноземних туристів в країні загалом за рахунок диверсифікації видів туристичних пропозицій та активізації підприємницького руху в туристичних регіонах.

Таблиця 9.4

ТУРИСТИЧНІ ПОТОКИ В УКРАЇНІ ЗА 2000-2011 Р.Р. (ТИС. ЧОЛ.) [24]

	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон — усього	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну — усього	Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України — усього	Із загальної кількості туристів:			Кількість екскурсій
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774	1643955
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623	874233
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956	1991688
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010	2690810
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261	502031
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318	1704562
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145	1768790
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316	2393064
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880	2405809
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170	1909360
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299	1953497
2011	19773143	21415296					

Але, будь-яка цивілізована держава для того, що б отримувати від туризму доходи до бюджету, повинна вкладати кошти в дослідження привабливості своїх територій, оцінки туристично-рекреаційного потенціалу, розробки програм розвитку туристичного бізнесу малих та середніх підприємств, інноваційних проектів облаштування інфраструктури ку-

рортних регіонів і туристичних центрів та курортполісів, в інформаційне забезпечення просування територій прийому туристів.

Як підкреслює професор Цюхля С. Ю, головним показником діяльності, у тому числі й інноваційної, є результат. До результатів інноваційної діяльності курортно-рекреаційних підприємств можна віднести: розширення асортименту послуг за рахунок упровадження інновацій, розширення ринків збуту, а також створення нових. Досліджуючи ці параметри, науковцями встановлено, що більшість оздоровниць Криму мають хорошу лікувально-діагностичну базу, де використовуються найсучасніші й інноваційні методи лікування: спелеотерапія, ароматерапія медичними ефірними оліями Криму, біорезонансна вібростимуляція та ін. Український дитячий НДІ курортології й фізіотерапії підготував та опублікував у Державному реєстрі нововведень сучасні медичні технології за різними напрямками медичної реабілітації захворювань дитячого віку. В оздоровницях Криму активно впроваджуються SPA програми, що є експрес-відпочинком, максимальне розслаблення і відновлення з мінімальними витратами часу. Ці програми використовуються в більшості санаторіїв кримської автономії, а також в оздоровчих SPA — центрах, курортних готелях, працюючих цілорічно («Пальміра-Палас», «Пори року», «Марат» (м. Ялта), пансіонат «Море» (м. Алушта), пансіонати «Мрія» і «Планета» (м. Євпаторія)). Такі нововведення сприяють підвищенню завантаження санаторно-курортних установа [25].

Однак, самі по собі унікальні природні ресурси і об'єкти культурної спадщини не можуть розглядатися як єдина і достатня умова для забезпечення успішного розвитку сфери рекреації та туризму в регіонах. Ефективне і раціональне використання вказаних ресурсів при одночасному розвитку матеріально-технічної бази туризму, широкій інформаційній підтримці в'їзного і внутрішнього туризму, підвищенні якості послуг і залученні в галузь інноваційних технологій, професійних кадрів та наукового супроводу в сукупності забезпечать підвищення конкурентоспроможності регіонального туристичного продукту в середньо- і довгостроковій перспективі [22]. Сучасний стан розвитку та пошук шляхів модернізації сфери рекреації потребує комплексних інноваційних досліджень. Так, наприклад кафедрою інноватики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка сумісно з Міністерством освіти і науки та молоді і спорту України, Національною академією наук України розроблено концепцію формування національної мережі валеологічних інноваційних структур на зразок рекропарків, рекрополісів та курортполісів, шляхом створення їх у Карпатській, Кримській, Північно-Причорноморській, Поліській, Приазовській та інших рекреаційних зонах України. Розроблені кафедрою

теоретико-методологічні та методичні основи організаційного моделювання валеологічних інноваційних структур покладені в основу побудови ВЕЗ «Курортполіс Трускавець». Спираючись на головні методологічні засади вказаної вище концепції, О.А. Ковенською презентовано інноваційну модель рекреаційної системи, основні складові якої тісно узгоджені з формуванням та розвитком її трудового потенціалу (див. рис. 9.5) [26].

Рис.9.5. Інноваційна модель рекреаційної системи України [26]

Як вважають розробники інноваційної моделі рекреаційної системи України, головними структуроутворюючими блоками сучасної рекреаційної системи є валеологічний інноваційний центр, центр формування та розвитку трудового потенціалу, підприємства (установи, організації), науково-технічний потенціал та інноваційна інфраструктура. Основу їх організаційної структури управління становить «інноваційний» тип структур, орієнтований на нововведення. Тому діяльність цих центрів в Україні повинна бути зорієнтована на постійну розробку, реалізацію і впровадження сучасних наукоємних технологій щодо рекреації, лікування і реабілітації на основі виключно природних профілактичних і відновлюваних засобів, враховуючи світовий досвід впровадження інновацій в сфері курортології та природокористування.

Отже, впродовж десятиліть, сфера рекреації та туризму демонструє безперервне зростання і поглиблення диверсифікації, щоб стати одним з найшвидше зростаючих секторів економіки в світі. Сучасний туризм тісно пов'язаний з проблемами переходу до «зеленої» економіки і охоплює все більше число нових напрямів. Така динаміка перетворили туризм в ключовий чинник соціально-економічного прогресу. В даний час прибуток від послуг туристичної індустрії дорівнює або навіть перевершує експорт нафти, продуктів харчування і автомобілів. Туризм став одним з головних напрямів в міжнародній економіці, і є в той же час одним з основних джерел доходу для багатьох країн, що розвиваються. Це зростання стимулює диверсифікацією туристичних послуг і конкуренцію серед напрямів. Глобальний вплив туризму в промислово розвинених державах стає каталізатором розвитку економічної і трудової діяльності в багатьох суміжних галузях — від будівництва до сільського господарства і телекомунікацій.

Зауважимо, що вклад туризму в економічний добробут залежить від якості туристичної пропозиції. Динаміка розвитку туризму доводить, що:

- Вклад туризму в світову економіку за оцінками фахівців складає приблизно в 5%. Вплив туризму на зайнятість, як правило, декілька вище, і оцінюється в 6-7% від загальної кількості робочих місць по всьому світу.

- З 1950 по 2010 рік, обсяг прибуттів міжнародних туристів звеличвся з 25 млн. до 940 млн. чол.

- Дохід від туристичних перебувань досяг приблизно 919 млрд. дол. США (€ 693 млрд) в 2010 році.

- Прибуття в міжнародному туризмі зросли майже на 7%, порівняно з 2009р. і в 2010 році досягли 940 мільйонів чол [27].

В той же час, процес формування і розвитку сучасної сфери рекреації та туризму як значущої галузі територіальної спеціалізації неможливий тільки за рахунок використання діючих ринкових механізмів без реальної підтримки і активної координуючої участі з боку держави, формування державно-приватного партнерства, що передбачає ефективну взаємодію всіх органів влади, туристичного бізнесу, наукових і громадських організацій в реалізації проектів і програм природозберігаючої «зеленої» рекреаційно-туристичної спрямованості.

Запитання для самоперевірки

1. Які чинники сприяли переходу світової спільноти до впровадження заходів «зеленої» економіки?

2. Наведіть основні проблеми «зеленої» модернізації сфери рекреації та туризму.
3. Яка основна сутність концепції «зеленої» економіки в контексті сталого розвитку?
4. Яку декларацію прийняла конференція ООН «Ріо+20» у 2012р. В чому полягає її значення для суспільства?
5. Охарактеризуйте сучасний стан України з огляду глобальних проблем сталого розвитку.
6. Наведіть основні принципи формування «зеленої» стратегії розвитку рекреації та туризму в регіоні.
7. Що стримує якісний розвиток інфраструктури сфери туризму у Вашому регіоні?
8. Які фактори сприяють впровадженню заходів переходу до «зеленої» економіки в Причорноморських регіонах України?

Тестові завдання за темою 9

1. Рекреаційно-туристична сфера належить до:

- а) інтенсивного природокористування;
- б) екстенсивного природокористування;
- в) звичайного природокористування;
- г) охорони довкілля.

2. В основу парадигми «зеленої» економіки покладено:

- а) технополісна концепція;
- б) туризм та рекреація;
- в) вузьке і розширене відновлення сил людини;
- г) екологізація виробництва.

3. Конференція ООН «Ріо+20» у 2012р. прийняла декларацію:

- а) «Хартія туризму до 21 року»;
- б) «Порядок денний на 21 рік»;
- в) «Фактори природного середовища»;
- г) «Майбутнє, якого ми прагнемо».

4. В стратегії «зеленого» розвитку основним виділяють такий напрямок:

- а) рекреаційне ресурсоспоживання;
- б) рекреаційне будівництво;
- в) екологічне енергопостачання;
- г) використання властивостей середовища з підприємницькою метою.

5. Глобальні виклики, що постали сьогодні перед людством пов'язані :

- а) з кризою ставлення суспільства до природи;
- б) з нерівномірним доступом мешканців держав до туристичних ресурсів;
- в) з невідповідністю рекреаційних послуг рівню споживання;
- г) з кризою в фінансовій сфері держав.

Література до теми 9

1. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехманн; пер. с нем. А.Ю. Антоновского, Г.В. Гороховой, Д.В. Ефременко, В.В. Каганчук, С.В. Месяц. — М.: Логос, 2010. — 248 с.
2. Програма економічних реформ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
3. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природо-користування: монографія / [Н.М.Андреева, Б.В.Буркинський, Т.П.Галушкіна, С.К.Харічков, С.Г.Нездоймінов та ін.]; під ред. д.е.н. проф. С.К.Харічкова. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. — 484с.
4. Кравців В.С. Концептуальні засади реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні / В.С.Кравців, П.В.Жук // Регіональна економіка. — 2010. — №4.- С.7-17.
5. Буркинський Б.В. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні / [Б.В.Буркинський, Т.П.Галушкіна, В.Є.Реутов.]. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2011. — 346с.
6. Стеченко Д.М. Наукова парадигма регіонології туризму / Д.М.Стеченко // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. — Вип. IV. — Ч.І. — 2005. — С.38-43.
7. Семенов В.Ф. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності / В.Ф. Семенов, М.Д. Балджи, В.М. Мозгальова; за ред. В.Ф. Семенова: монографія. — Одеса: Вид-во «Optimum», 2008. — 201с.
8. Воробйова О.А. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері: монографія / О.А. Воробйова, І.М.Дишловий, С.К. Харічков. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. — 374с.
9. UNWTO World Tourism Barometer. Advance Realease, 2011. — Madrid: World Tourism Organization [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://statistics.unwto.org/en/publication/compendium-tourism-statistics-2011-edition/>
10. Обзор мирового туррынка [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.tourvest.ru>
11. Обзор мирового рынка туризма [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://news.finance.ua>
12. Обзор мирового туррынка [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.tourvest.ru>
13. Діяльність підприємств сфери послуг за 2011р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/expres.htm>

14. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика: / [В.М.Андерсон, Н.М.Андрєєва, О.М. Алімов та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова. — ДУ «ІЕПСР НАН України», ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, НД ІСРП.- Сімферополь:»АРИАЛ». - 2011. 589с.
15. Нездоймінов С.Г. Концептуальні підходи до «зеленого регіоналізму» як екологічного імперативу розвитку рекреації та туризму в Україні./ С.Г.Нездоймінов, Н.М.Андрєєва // Регіональна економіка. Науково-прктичний журнал. — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. — №2(64). — С.80-88.
16. The Global Cleantech Innovation Index 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.brandingreen.ru/researches/279.html>
17. Tourism investing in energy and resource efficiency. United Nations Environment Programme. 2010. — P.410-447. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://biodiv.unwto.org/en>
18. Обзор мирового экономического и социального положения, 2011. Великая «зеленая» техническая революция. Общий обзор.-Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2011. — 37с.
19. Доповідь України на Конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/34903999-643.html>
20. Еколого-економічна оцінка розвитку територій (на прикладі промислово — рекреаційної зони „Пересип-Лузанівка”). — Під наук. ред. проф. Т.П. Галушкіної. — Одеса: ТОВ „Інватц”, 2007. — 44с.
21. Харічков С.К. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму / С.К. Харічков, С.Г.Нездоймінов, І.М.Дишловий // Маркетинг і менеджмент інновацій. Науковий журнал. - 2011.- №6.- С.145-149.
22. Нездоймінов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: монографія / Нездоймінов С.Г. — Одеса: Астропринт, 2009. — 304с.
23. Зелена стратегія регіону: монографія / [Б.В.Буркинський, Т.П.Галушкіна, В.Є.Реутов, С.К.Харічков, С.Г.Нездоймінов та ін.]; за наук. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. Б.В.Буркинського, д.е.н., проф. Т.П.Галушкіної. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України. — Саки: ПП «Фенікс», 2011. — 448с.
24. Туристичні потоки в Україні за 2000-2011р.р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/expres.htm>
25. Цьохла С. Ю. Трансформація рекреаційної діяльності та розвиток регіональних ринків курортно-рекреаційних послуг(методологія, аналіз і шляхи вдосконалення): монографія / С. Ю. Цьохла.– Сімферополь, Таврія, 2008.–352 с.
26. Ковенська О.А. Звіт про виконання другого етапу науково-дослідної роботи на тему: «Дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки території». Дрогобич: ДДПУ, 2006. — С.49-55.[Електронний ресурс].Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kovenska.htm
27. UNWTO World Tourism Barometer. Advance Realease. [Електронний ресурс].Режим доступу: <http://unwto.org/ru/node/10>
28. Одрехівський М.В. Валеологічні інноваційні центри: економічні проблеми створення і функціонування. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/odrehivsky0.htm

ТЕМА 10

◆
**ЗАХОДИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОЛОГІЧНОГО ТА ЛАНДШАФТНОГО
РІЗНОМАНІТТЯ В УКРАЇНІ****10.1. Екологічна спрямованість
відповідального туризму**

Сучасні дослідження з проблем відповідального туризму ґрунтуються на концепції «сталого розвитку», яка є розвитком вчення В.Вернадського про ноосферу. Теорія і практика засвідчили, що на межі століть вчення про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції були зроблені все-світніми саммітами ООН, за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених, у 1992 році в Ріо де Жанейро та у 2002 році в Йоханесбургу. Таким чином, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного, або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Вже тепер ці потоки перевищують обсяги переміщення матеріальних товарів усемеро. Розвиток нової, «невагомої» економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а й наростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення затребуваного товару. З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усїєї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності. Соціальна складова

орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролю за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми (зменшення так званого GINI-індексу), плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур.

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових — завдання величезної складності. Зокрема взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження однакових прав сьгоднішніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань — найголовніший виклик сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій та всіх прогресивних людей світу.

Таким чином, загострення екологічних проблем в XXI ст. змушує представників усіх суспільних наук звертатись до їх осмислення. Спробу дати свою відповідь на екологічні виклики часу в своїй книзі «Синя економіка» здійснив відомий борець за відновлення екологічного балансу на планеті, член Римського клубу Гюнтер Паулі. На відміну від парадигми «зеленої» економіки, в основі «синьої економіки», яку він пропонує, лежить розуміння логіки функціонування екосистем [1, с.29]. Все живе в природі навчилося використовувати закони фізики на свою користь, тому що вони не мають винятків [1, с.3]. Г.Паулі пропонує, ґрунтуючись на них, будувати такі виробництва, які не виробляють відходів, а виробляють речовини, які можуть бути використані екосистемами, або іншими виробниками. У природі відходи, що з'являються в результаті якогось процесу, — завжди корисна речовина, матеріал, або джерело енергії для інших живих істот [1, с.8]. Екосистеми є прикладом ефективних експлуатаційних моделей виробництва та споживання, їх різноманітність по всьому світу викликає захоплення та доводить їх спроможність забезпечити всі потреби, використовуючи те, що знаходиться поруч [1, с.11]. Вони не намагаються досягти монополізму за участі небагатьох гравців на ринку, а засновані на існуванні тисяч учасників, дії яких спрямовані на раціональний розподіл та використання ресурсів. На його думку, для власного виживання суспільство повинно відмови-

тись від лінійного сприйняття виробничої та економічної діяльності, перейшовши до циклічної, регенеративної моделі, повинно скоректувати модель нашої поведінки, віднайти засоби, що дозволять забезпечити задоволення потреб всіх [1, с. 12]. Економічна система, яка зможе імітувати функціональність екосистеми, повинна працювати з тим, що доступно на місцевому рівні: енергетичними ресурсами та поживними речовинами, що отримуються в результаті природних процесів [1, с. 14]. На основі принципів, за якими працюють екосистеми, можна замінити старі стандарти виробництва новими, що передбачають каскадування поживних речовин та енергії, тоді ми отримаємо завершену економічну парадигму. Такій науковий погляд, сьогодні все більш привертає увагу і фахівців з туризму, і місцеві органи влади.

Досвід різних країн показує, що успіх розвитку туризму безпосередньо залежить від того, як на державному рівні сприймається ця галузь, наскільки вона користується державною підтримкою. Цікавим прикладом в цьому напрямку є досвід Італії, де в серпні 2011 р. було оголошено про конкурс на здобуття премії за «відповідальний туризм». Як відомо, щорічно Італію відвідують туристи зі всього світу, тому і установа даної премії сприятиме залученню додаткової уваги до проблем екології на території країни. «Ми пропагуємо розмірений, емоційно забарвлений і одночасно екологічно чистий туризм, здатний залишити в пам'яті невичерпні і незабутні спогади і несучий собою добро в світ, тому конкурс щодо премії TRI ставить головною метою пропаганду триєдності екології, культури і туризму», — відмітив мер Ассізі і президент італійського підрозділу Асоціації пам'яток світової спадщини ЮНЕСКО Клаудіо Річчі. Під «відповідальним туризмом» в Італії мається на увазі впровадження екологічно чистих проектів «зелених» технологій щодо туризму, які сприятимуть скороченню негативної дії на навколишнє середовище, збереженню і примноженню культурної спадщини з максимальною вигодою для соціально-економічного розвитку місцевого населення. Ініціатором установи італійської премії у сфері відповідального туризму стало профільне туристичне видання «L'Agencia di Viaggi». На думку фахівців видання, поява даної премії сприятиме пропаганді екологічно чистих туристичних продуктів і діяльності турфірм, що реалізують екотури. Спонсорами нагороди стали ENIT (Державне управління туризму Італії), FIAVET (Італійська федерація туристичних асоціацій і компаній) і UFTAA (Об'єднана Федерація асоціацій туристичних агентств). Офіційна церемонія відкриття відбулася в місті Ассізі 17 вересня 2011 року при партнерській підтримці Всесвітньої виставки ЮНЕСКО «Туризм-Експо» [2]. До речі досвід Італії вже реалізується в пілотних проектах у Володимирській області Росії. За визначеннями дослідників, законодавцем світової моди саме в

агротуризмі є також Італія, де багато сільських ферм і садіб процвітають за рахунок цього виду туризму. В 2011 р. пройшли переговори між керівництвом ТОВ «Італійська будівельна група» і НВО «Грін-ПК'» (Росія), щодо кола питань, пов'язаних з реалізацією туристичного проекту «Екопарк «Суздаль». Директор італійської компанії Андре Беніні запропонував росіянам використовувати досвід будівництва енергоефективних гостьових будинків для екологічного і сільського зеленого туризму в Екопарку «Суздаль», накопичений в Італії, в першу чергу в регіоні Тоскана, де більш 4-х тисяч фермерів зайняті у сфері агротуризму [3].

Звернемо увагу на те що глобальною тенденцією розвитку туризму стає співробітництво компанії Microsoft і Всесвітньої туристичної організації щодо «зелених» інновацій в секторі подорожей:

- Microsoft стає стратегічним партнером ЮНВТО по просуванню ініціатив, пов'язаних з впровадженням технологічних «зелених» інновацій в секторі інформаційних комунікацій туризму;

- Microsoft є основним розробником значимих технологічних Інтернет-проектів ЮНВТО в сфері інформаційного простору щодо просування екологічних напрямів туризму.

В 2012 році Всесвітня туристська організація (ЮНВТО) і Microsoft підписали угоду, направлену на забезпечення здобуття туристичним сектором вигод, які надає використання передових технологій, і просування впроваджень в секторі інформаційного простору майбутнього. Президент «Microsoft Internacional» Жан Філіп Куртуа відзначив, що «останніми роками в секторі туризму відбуваються фундаментальні перетворення і спостерігається його еволюція у напрямі туризму «3.0», коли користувачі заходять на вебсайти подорожів і взаємодіють між собою, плануючи тури. У зв'язку з цим, для підприємств туристичного сектора набуває усе більш важливого значення розвиток їх бізнесу на основі використання передових онлайн-технологій. Відповідно, впровадження «хмарних обчислень» (cloud computing) або «хмарних застосувань», має ключове значення, оскільки воно надає мережевий доступ до крупних платформ турбізнесу, що забезпечують більш продуктивні, ефективні і конкурентоздатні послуги» [4].

На думку виконавчого директора Всесвітньої туристської організації Марсіо Фавілья, «співпраця з Microsoft не лише вельми актуальна, враховуючи нинішню економічну ситуацію, але і необхідна зважаючи на сучасні технологічні вимоги, що пред'являються споживачами. Туризм довів, що він є лідером в області інновацій і поширення передового досвіду, і наш сектор однозначно демонструє позитивний потенціал глобалізації. Завдяки співпраці з Microsoft, ми зможемо швидше створювати інструменти навчання і поширювати їх контент, стимулювати впровадження практичних і передових технологічних рішень в секторі

інформаційних технологій і продовжувати просування туризму як рушійну силу сталого розвитку на засадах концепції «зеленої» економіки відповідно до директив ООН» [3].

Перетворення сектора туризму в напрям «Турист 3.0» допомагає споживачам орієнтуватися на середовище 3.0, вони підключаються до мережі Інтернет і дуже активно присутні в суспільних соціальних мережах. Тому, для регіональних органів управління та самоврядування дестінацій і туристичних підприємств надзвичайно поважно не лише забезпечувати свою присутність в інтернеті, але і пропонувати своїм користувачам передовий досвід і необхідні інструменти для взаємодії з постачальниками і іншими користувачами.

Центр розробки інноваційних технологій щодо туризму Microsoft (ЦРІТТМ) братиме участь в спільній діяльності по розробці технологічних проєктів, якими керує ЮНВТО. Державам-членам ЮНВТО надаватиметься переважний доступ до пропонованих послуг ЦРІТТМ, включаючи проведення перевірки застосування механізму концепції і здійснення експериментальних проєктів по впровадженню технологічних інновацій в туристичній індустрії.

Microsoft також співробітничав з Фондом Themis ЮНВТО, відповідальним за здійснення програми роботи Всесвітньої туристської організації в області освіти і професійної підготовки, в реалізації програми підготовки фахівців з технологічних інновацій і використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в цілях підвищення конкурентоспроможності і стійкості туристичного сектора. Обидві організації братимуть спільну участь в заходах щодо пропаганди використання інформаційних технологій, направлених в першу чергу на малі і середні туристичні підприємства. Крім того, вони співробітничатимуть в розробці пов'язаних з «зеленими» інноваціями в туризмі, суспільних і урядових проєктів розвитку туризму в країнах з перехідною економікою.

Проблеми впровадження механізму «зелених» технологій туризму стимулює все більший інтерес фахівців щодо вивчення закордонного досвіду відповідального туризму, і, на нашу думку, потребує визначення з основними термінами, поняттями, категоріями та видами туризму, які розповсюджуються завдяки переходу туристичної індустрії України до «зелених» програм та технологій. Тому, ми вважаємо за необхідним привернути увагу щодо тлумачення деяких понять екологічного та «зеленого» туризму. Як свідчать дослідження фахової літератури, вживання терміна « екологічний « туризм у різних контекстах, а також усе більше вхідних у моду термінів: сільський туризм, зелений туризм, природний туризм, поряд з недостатком інших словосполучень, які включають слово туризм, таких як пригодницький туризм, біотуризм і інших, може легко ввести в оману не тільки звичайного туриста або по-

чатківця власного бізнесу — господаря туристичної зеленої садиби, але й фахівця в області охорони навколишнього середовища. Спробуємо дати пояснення, щодо вживання понять «екотуризм» та «відповідальний туризм» і деяким супутнім поняттям туризму, що ототожнюються з ним, та найбільше зустрічаються в рекламних виданнях, маркетингових дослідженнях і засобах масової інформації. Науковці визначають, що вперше екотуризм (ecotourism) був започаткований в Африці в 1950 році, та пов'язан з легалізацією полювання (Камуаго, 2007). Ця потреба в рекреаційних зонах полювання привела до створення заповідників, національних парків і мисливських угідь. Сьогодні ці райони перетворилися у важливі туристичні території, які генерують величезні доходи регіонам. С кінця 1980-х в туризмознавстві поняття «екотуризм» (ecotourism), відповідальний туризм, і стійкий розвиток стали переважними. Популярність екотуризму відображає зміни в сприйняттях туристів, екологічної свідомості, і бажання більше довідатися про навколишнє природне середовище. Екотуризм став одним із самих популярних секторів індустрії туризму у світі й щорічно зростає на 10-15% (Камуаго, 2007) [5]. Про значення впливу екотуризму свідчить той факт, що вперше в 2002 році, ООН відзначила «Міжнародний рік екотуризму». У різноманітні видів туристичної діяльності, на шляху від традиційного туризму до, властиво, відповідального та екотуризму виникає надто багато розбіжностей щодо межі, на якому збереження біорізноманіття, місцевого соціально-економічного добробуту і екологічних наслідків, можуть розглядатися як «екотуризм». Із цієї причини, фахівці з охорони навколишнього середовища, спеціальні неурядові організації і уряди держав дотримуються різних підходів щодо визначання поняття «екотуризм». Екологічні організації, як правило, наполягають на тому, що екотуризм є природно-орієнтованим, стійко керованим, підтримуючим відповідальність щодо схоронності природи та екологічних утворень.

Підприємці туристичної індустрії та урядові інституції, більше уваги приділяють рекреаційному та комерційному аспекту, розглядаючи екотуризм нарівні з будь-яким іншим видом туризму, що пов'язаний із рекреаційною діяльністю та природними ресурсами. Додаткові складності виникають так само у зв'язку з тим, що під терміном «відповідальний туризм» використовується безліч понять. В ідеалі, екологічний туризм, як вважають дослідники повинен задовольняти цілому ряду критеріїв, включаючи збереження біологічного та культурного різноманіття в рамках захисту екосистем; заохочення стійкого використання біорізноманіття, спільне використання соціально-економічних вигід з місцевими громадами на основі усвідомленої згоди й участі; підвищення екологічних і культурологічних знань; зменшення обсягів і вироб-

ництва відходів; а також мінімізації власного впливу туризму на навколишнє середовище.

Наведемо декілька визначень, найбільш поширених в наукових дослідженнях з туризму і які розкривають сутність та зміст поняття «екотуризм».

Екотуризм — це природо-орієнтований туризм, що включає утворення й освіту в області навколишнього природного середовища й керований відповідно до принципів екологічної стійкості (Commonwealth Department of Tourism (1992), Australian National Ecotourism Strategy, Canberra). Екологічний туризм — це цілеспрямовані подорожі в природні території з метою розуміння місцевої культури та історії розвитку природного середовища, які не порушують цілісність екосистем, при цьому охорона природних ресурсів є вигідною для місцевих жителів» (Ecotourism Society, 1994). Міжнародний Союз охорони природи (МСОП) під екологічним туризмом розуміє подорож з відповідальністю перед навколишнім середовищем по відносно непорушених природних територіях з метою вивчення й насолоди природою і культурними визначними пам'ятками, що сприяє охороні природи, робить «м'який» вплив на навколишнє середовище, забезпечує активну соціально-економічну участь місцевих жителів і одержання ними переваг від цієї діяльності» (Ceballos-Lascurain, 1993). Є й більше коротке концептуальне визначення екотуризма: «екотуризм — це стійкий і природно-орієнтований туризм і рекреація» (Lindberg et al., 1998) [5]. Стійкість же в туризмі має на увазі позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних, і економічних переваг туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного.

В той же час терміни: природний туризм, м'який туризм, зелений туризм, біологічний туризм, екологічно відповідальний туризм, і інші терміни часто використовуються в науковій та учбовій літературі, в дослідженнях з маркетингу, хоча вони не є необхідними синонімами екотуризма. Проблеми, пов'язані з визначенням екотуризму привели до плутанини як серед туристів, так і серед фахівців туризму. Термінологічні проблеми є предметом суспільних дискусій і через вплив технології «greenwashing», — тенденції щодо комерціалізації туризму й застосуванню рекламних і маркетингових схем просування територій, що іноді веде тільки до звичайних PR-акцій та брендингу турпослуг, і іноді не мають відношення до проблем навколишнього середовища та сучасних «зелених» технологій природно-орієнтованого екологічного туризму. В деяких країнах термін «природний туризм» (nature tourism, nature-based or nature-oriented tourism) означає будь-які види туризму, які безпосередньо залежать від використання природних ресурсів у їх відносно незміненому стані, включаючи ландшафти, рельєф, акваторії, рослинність і диких тварин (Healy, 1998).

Таким чином на відміну від екологічного туризму, поняття «природний туризм» ґрунтується лише на мотивації туристів (відпочинок на природі), і, отже, не може розглядатися як стійкий вид туризму (полювання, подорожі на моторних човнах, автосафарі тощо, вплив яких може бути на природу дуже різним). Фахівці вважають, що різновидом природного туризму є біотуризм (wildlife tourism) і подорожі в дику природу (wilderness travel), метою яких можуть бути будь-які об'єкти живої природи, від окремих видів дикої природи до співтовариств і біоценозів.

Звернемо увагу і на «зелений туризм» (green tourism), розвиток якого вимагає застосування в туристичній індустрії екологічних методів і технологій. Наприклад, у німецькомовних країнах прикметник «екологічний» в сфері туризму уживається досить рідко, а найбільше широко використовується термін «м'який туризм» (Sanfter Tourismus), або «екологічний і соціально відповідальний туризм». Цей термін, як альтернативу індустріалізованому масовому туризму, запропонував в 1980 році Р. Юнгк (R. Jungk) [5].

Зелений сільський туризм (green rural tourism), або агротуризм (agrotourism, farm tourism), особливо популярний у США та країнах Західної Європи, — відпочинок у сільській місцевості (у селах, на хуторах, у зручних селянських будинках). Туристи якийсь час ведуть сільський спосіб життя серед природи, знайомляться із цінностями народної культури, прикладного мистецтва, з національними піснями та танцями, місцевими звичаями, беруть участь у традиційній сільській праці, догляду за тваринами, народних святах і фестивалях.

В туристичних регіонах також набуває популярності пригодницький туризм (adventure tourism), який часто пов'язують із екотуризмом. Однак не всі пригодницькі тури відповідають екологічним критеріям. Так, до відповідного туризму не можуть бути віднесено, наприклад, спортивні й сафарі-тури, сполучені з видобутком живих трофеїв або досягненням спортивного результату за будь яку ціну (використання зрубаних зелених дерев для спорудження переправ або рафтингу). У той же час відповідальний екологічний туризм не завжди має на увазі пригодницькі елементи квест-турів.

Резумуючі наведені поняття, звернемо увагу, що неодмінною умовою сучасного розвитку відповідального туризму як такого є екологічна пропаганда та освіта, «екологізація» регіональної економіки, включаючи сферу туризму та рекреації, підвищення загальної інформованості суспільства, забезпечення доступу до екологічної інформації, а також перехід від декларативності до реальної політики сталого розвитку та інтеграції культур.

Саме тому, у жовтні 2011 р. на 18 Міжнародному туристичному салоні «Україна — 2011», відбулася презентація результатів реалізації

проекту «Віа Регія — Україна — культурний шлях Ради Європи» (організатор Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та партнерів проекту: Європейський культурний центр, Рада з туризму та курортів). Віа Регія (Via Regia) — це назва найстарішого та найдовшого сухопутного зв'язку між Східною і Західною Європою. Довжина його 4500 км. Він існує вже понад 2000 років і поєднує 8 європейських держав, в тому числі і Україну. В сучасній формі шлях існує як Європейський транспортний коридор С — III. Міжнародна мережа використовує потенціал Віа Регії як символ об'єднання Європи. У 2006 році шлях був відзначений як «Великий культурний шлях Ради Європи» [6].

Так, як Україна є членом Ради Європи з 1995 року, то проект Віа Регія дає можливість українським туристичним партнерам брати участь у реалізації культурної програми Ради Європи. Рада Європи запроваджує ініціативи, які висвітлюють культурне підґрунтя європейського громадянства через усвідомлення факту спільної культурної спадщини. Культурні шляхи туризму займають особливе місце в Раді Європи.

За офіційним визначенням культурний шлях Європи — це шлях через одну або декілька країн чи регіонів, що займається темами, які через історичні, культурні та соціальні інтереси є європейськими на підставі географічного проходження шляху, або по змісту чи значенню. Включення вибраних цікавих місцевостей та шляхів до туристських маршрутів повинно розбудити свідомість спільної культури Європи. Усього протягом 1987-2010 рр. Радою Європи розроблено 26 культурних шляхів, які задіяні для туристичних промоцій.

Як підкреслюють засновники, головною метою програми «Культурні шляхи Європи» є демонстрація та збереження культурної спадщини різних країн; популяризація маловідомих об'єктів культурної спадщини через високоякісний культурний туризм; забезпечення основних принципів Ради Європи: права людини, культурна демократія, ідентичність та різноманіття культур, діалог, охорона довкілля, збагачення та обмін крізь кордони та століття.

Торгові шляхи, що єднали Захід і Схід, були шляхами культурного діалогу, шляхами паломників до духовних джерел, дорогами студентів до університетів, каналами поширення ідей, знань, законів і норм, які відігравали значну цивілізаційну роль. Найстаріший та найдовший сухопутний зв'язок між Східною та Західною Європою проходить з Києва до узбережжя Атлантичного океану. Він був закладений ще у кам'яному віці. У ці часи відрізок дороги між Франкфуртом-на-Майні та Бреслау (Вроцлавом) мав назву «Королівський шлях» (Via Regia) [6].

У 90-х роках багато ініціаторів в Європі почали відроджувати ці напрямки шляху під єдиною назвою Віа Регія, як символ єднання Європи.

Згодом виникли численні проекти, які поступово об'єдналися в туристичну мережу, і в 2006 році були відзначені Радою Європи як «Via Regia — великий культурний шлях Ради Європи». З того часу Україна, яка має давні європейські корені, має можливість приєднатися до створення цієї культурної та рекреаційно-туристичної мережі. Приєднання України до програми «Культурні шляхи Ради Європи» та демонстрація культурної спадщини України — є ознакою нашої європейської культурної ідентичності та самобутності, що створює туристичний імідж держави.

10.2. Основні напрями державної екологічної політики у галузі охорони довкілля

Після проголошення незалежності України в процесі розбудови молоді держави одним з найважливіших постало питання формування сучасної екологічної політики, яка б відповідала як внутрішнім потребам, так і вимогам європейського екологічного процесу.

Зусилля для вирішення природоохоронних проблем в Україні були орієнтовані у таких головних напрямках:

- формування нової екологічної політики;
- інтеграція екологічної політики у стратегію соціально-економічних реформ;
- розробка програм та міжнародних проектів з пріоритетних для України екологічних проблем;
- формування умов і можливостей для зростання внутрішнього та зовнішнього інвестування для вирішення природоохоронних проблем.

У березні 1998 р. Парламент України затвердив «Основні напрями державної екологічної політики у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». Цей документ на державному рівні проголосив довгострокову стратегію розв'язання екологічних проблем у системній сукупності та взаємопогодженості цілей, завдань, механізмів та інструментів. Він є базовим документом Національного плану дій України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Проголошена екологічна політика базується на органічному поєднанні вирішення економічних та екологічних проблем у процесі реформування суспільства, створення мотивації, бажань та умов для розв'язання екологічних проблем на національному, регіональному, місцевому та об'єктному рівнях.

Реалізація напрямів екологічної політики держави здійснюється шляхом розробки окремих національних, державних, регіональних, місцевих та об'єктних програм і проєктів. В Україні вже розроблено ряд важливих державних програм: оздоровлення басейну р. Дніпро та підвищення якості питної води, розвитку заповідної справи, утилізації відходів, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття та інші.

Сьогодні вже можна говорити про головні результати, яких досягнуто за останні роки.

1. Сформована система національного екологічного законодавства та здійснюється його гармонізація з міжнародним законодавством шляхом приєднання до конвенцій, угод, а також через запровадження європейських стандартів та нормативів.

2. Впроваджено головні компоненти економічного механізму природокористування. Забруднювати довкілля та надмірно споживати природні ресурси для держави стає економічно не вигідним.

3. Розроблено державні екологічні програми згідно пріоритетів Національної стратегії розвитку «Україна 2015».

4. Збалансовано природоохоронний бюджет з надходжень та видатків.

5. На третину зменшилися кількісні показники забруднення повітря та води, а площа заповідних територій збільшена в 1,5 рази.

Збереження природи України, насамперед її біологічного і ландшафтного різноманіття, було і залишається одним з пріоритетних напрямків реалізації екологічної політики держави, вона реалізується через розробку відповідних законодавчих актів, реформування і поліпшення існуючої системи державних органів з питань охорони довкілля [7].

Значним кроком в цьому напрямку є прийняття 28.06.1996 р. Конституції України, в якій, зокрема, констатується, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16), кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля (ст. 50), і кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

Окремого закону про збереження і раціональне використання біологічного різноманіття в Україні немає, але ці питання регулюються існуючими законами держави. Так, згідно з базовим Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) всі об'єкти рослинного і тваринного світу підлягають державній охороні, а їх використання здійснюється на основі спеціальних дозволів і за плату. Спеціальні питання з охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу регулюються Законом України «Про тваринний світ», а щодо охорони і регулювання використання рослин — Законом України «Про рослинний світ» Питання збереження біологічного різноманіт-

тя в межах територій природно-фонду висвітлені у Законі «Про природно-заповідний фонд України (1992), а щодо рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин — в Положенні про Червону книгу України (1992). Відповідне положення розробляється і стосовно збереження рідкісних рослинних угруповань — Положення про Зелену книгу України.

Важливе місце в збереженні біорізноманіття України посідають міжнародні природоохоронні конвенції. Окрім Конвенції про біологічне різноманіття, Україна з 1989 р. є стороною Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини. Крім того, 29.10.1996 р. Верховна Рада України прийняла закони про приєднання до Бернської і Рамсарської конвенцій. У 1999 р. Україна приєдналася до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕС), Боннської конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин, Угоди про збереження кажанів в Європі. Готуються документи про приєднання України до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів, а також до Угоди про збереження китоподібних Чорного та Середземного морів та прилеглих вод Атлантичного океану. Міжнародна співпраця в галузі збереження біорізноманіття є одним з пріоритетних напрямків роботи Мінекоресурсів [7].

В 1995 р. у м. Софія Україна підписала Всеєвропейську стратегію збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Ряд положень цієї стратегії лягли в основу Концепції збереження біологічного різноманіття України (розроблена на виконання Конвенції про біологічне різноманіття), яка 12.05.1997 р. затверджена постановою № 439 Кабінету Міністрів України. На основі цієї концепції розроблена Національна програма збереження біологічного різноманіття до 2015 року, а також Програма розбудови екологічної мережі в Україні.

Ряд питань охорони природних середовищ існування рослин і тварин регулюються Земельним (1992), Лісовим (1994) і Водним (1995) кодексами та Кодексом про надра (1994). Так, згідно ст. 78 Земельного та ст. 4 Водного кодексів навколо водних об'єктів передбачені прибережні захисні смуги і водоохоронні зони, а згідно Лісового кодексу (ст. 36) особливому регулюванню підлягає велика група лісів, що виконують переважно природоохоронні, захисні та рекреаційні функції (ліси I групи, згідно національної категоризації).

На виконання цих законів і кодексів розроблено цілий ряд підзаконних актів, які регулюють окремі питання збереження, використання та відтворення природних ресурсів. Розробляється спеціальний закон у сфері біотехнологій та використання генетичне змінених організмів.

Збереження природного біологічного різноманіття України, різноманіття її ландшафтів — одне з найважливіших завдань природоохоронної діяльності держави. Основним напрямком у збереженні природного біологічного різноманіття України та різноманіття її ландшафтів є формування репрезентативної, науково обґрунтованої мережі територій і об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Ця діяльність триває майже 100 років з часу організації першого в Україні (1898) заповідника «Асканія-Нова».

Закон «Про природно-заповідний фонд України» (1992) у ст. 3 дає класифікацію територій та об'єктів ПЗФ, який виділяє окремо природні території та об'єкти і штучно створені комплекси. До першої групи належать: природний заповідник, біосферний заповідник, національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, заказник, пам'ятка природи, заповідне урочище. До другої групи належать: ботанічний сад, дендрологічний парк, зоологічний парк, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва.

Класифікація об'єктів ПЗФ, його заповідні категорії, загалом, відповідають міжнародним концепціям заповідної справи.

Постановою Верховної Ради України 29.10.1992 р. затверджено Положення про Червону книгу України, яка видана в двох томах: Рослинний світ і Тваринний світ. Перший том включає 541 вид (підвид, різновидність, форму) рослин і грибів: судинні рослини (439 видів), мохоподібні (28), водорості (17), лишайники (27), гриби (30); другий том містить 382 види тварин: гідроїдні поліпи (2 види), черви круглі (2) та черви кільчасті (7), ракоподібні (26), павукоподібні (2) та багатоніжки (3), комахи (173), молюски (12), круглороті (2) та риби (32), земноводні (5), плазуни (8), птахи (67), ссавці (41).

Це вже друге, значно доповнене видання Червоної книги України. Попереднє видання від 1980 р. містило всього 151 вид судинних рослин і 85 видів тварин (29 ссавців, 28 птахів, 6 плазунів, 4 земноводних і 18 комах). Охорона видів, занесених до Червоної книги України, здійснюється шляхом заборони або суттєвого обмеження їх використання, посилення відповідальності за їх незаконне добування або знищення, створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду у місцях, які мають важливе значення для існування цих видів.

Зелена книга України, яка була розроблена спеціалістами Інституту ботаніки Національної академії наук в 1987 р., набула нормативного характеру згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.01.1997 р. Мінекобезпеки України наказом № 17 від 19.02.1997 р. затвердило Положення про Зелену книгу України, що створює правову базу для розробки заходів щодо збереження рідкісних рослинних угруповань, насамперед шляхом встановлення відповідного режиму їх використання.

Ця розробка є унікальним у світовій практиці виданням і представляє новий концептуальний підхід до збереження біологічного різноманіття, роблячи наголос на його ценотичному аспекті. В ній представлено 126 рідкісних рослинних угруповань, які склалися в процесі еволюції і потребують охорони. У ценотичному відношенні серед цих угруповань: лісових — 51, степових — 26, лучних — 16, водних — 16, болотних — 12, чагарникових — 5. Наведені цифри корелюють з ценотичним різноманіттям та ступенем змін в основних типах рослинності України [7].

Установою, відповідальною за впровадження державної екологічної політики з питань збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, є Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінекоресурсів України). Зокрема, Мінекоресурсів України здійснює нормативно-правове регулювання використання об'єктів рослинного і тваринного світу, комплексне управління, регулювання та екологічний контроль щодо їх охорони, використання і відтворення. Дослідженнями, які пов'язані з вивченням і розробкою заходів для збереження біологічного різноманіття, зайняті наукові установи та центри Національної академії наук України, насамперед інститути ботаніки, зоології, гідробіології, географії, біології південних морів, екології Карпат, молекулярної біології, мікробіології, клітинної біології та генетичної інженерії. Центральний республіканський ботанічний сад, Донецький ботанічний сад, а також установи Української академії аграрних наук (інститути землеустрою, рослинництва, землеробства, рибного господарства, агроекології тощо), Міністерства аграрної політики України (ПівденНІРО), 10 факультетів і кафедр екологічного профілю учбових закладів тощо.

Все активніше в природоохоронній діяльності бере участь громадськість. Проявом цього стало створення багатьох (біля 400) громадських організацій, асоціацій, об'єднань і груп екологічного напрямку. Для забезпечення взаємодії з ними при Мінекоресурсів створена Громадська рада.

За даними Державної служби заповідної справи, на 01.01.2011р. в Україні функціонують 19 природних і 4 біосферних заповідники, 17 національних природних парків, які відповідно до національного законодавства є природоохоронними науково-дослідними установами загальнонаціонального значення. В них працює понад 1100 чоловік, з них біля 120 науковці.

В Україні нараховується 28 ботанічних садів, 54 дендрологічних та 12 зоологічних парків, 547 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва національного значення, з яких 65 є старовинними, закладеними у XVIII та XIX ст. [7]. До об'єктів сфери охорони довкілля належать 478 генетич-

них резерватів загальною площею біля 24 тис. га. Практично відібрані всі найцінніші насадження природного походження, які представляють основні лісові угруповання. В державі існують і функціонують банки генетичних ресурсів, що включають колекції цінних порід сільськогосподарських тварин, лікарських та інших рослин, штамів промислово цінних мікроорганізмів.

Окрім Конвенції про біологічне різноманіття, іншим базовим документом для реалізації в Україні екополітики в сфері збереження довкілля є Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. На основі цих міжнародних актів була розроблена і схвалена відповідною постановою Кабінету Міністрів України Концепція збереження біологічного різноманіття України (Національна стратегія), структура і зміст якої в цілому відповідає нормам Всеєвропейській стратегії.

Українськими дослідниками фундаментальним чином проаналізовано проблему біорізноманіття, зокрема ними були здійснені розробки «Перспективна мережа заповідних територій», «Зелена книга України», «Продромус рослинності України», а також розроблена методологія інвентаризації об'єктів живої природи, складено Червону книгу України, визначники рослин, в т. ч. водоростей, грибів, різних груп тварин. Серії наукових монографій охопили систематичні, геоботанічні та екологічні аспекти природи України.

В Україні розробляються і впроваджуються на національному і регіональному рівнях програми, проекти і плани дій, спрямовані на збереження та відновлення ландшафтного і біологічного різноманіття. Серед таких слід згадати проект ТАСІС «Транснаціональна екологічна мережа Карпат», проекти Всесвітнього екологічного фонду (GEF) «Збереження біорізноманіття дельти Дунаю», «Збереження біорізноманіття Українських Карпат», науково-практична програма «Дельфін», заходи для збереження зубрів, плани дій щодо вивчення і охорони глобально вразливих птахів, проект з інвентаризації важливих місць перебування птахів тощо. Розробляється низка проектів для створення національної екологічної мережі, зокрема «Збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському екологічному коридорі», Талицько-Слобожанська екологічна мережа» тощо. На виконання рекомендацій Постійного комітету готуються плани дій щодо великих хижаків, вразливих видів кажанів. У рамках Бернської конвенції підготовлена і опублікована серія видань про стан видів рослин і тварин, занесених до додатків цієї конвенції.

Складовою частиною виконання державної екологічної політики у сфері збереження біорізноманіття є система моніторингу, яка затверджена відповідною постановою Кабінету Міністрів України. В цьому аспекті в межах своїх компетенцій державний моніторинг здійснюють

Мінекоресурсів (стан наземних та морських екосистем), Національне космічне агентство України (стан лісів), Держкомлісгосп (стан лісів, стан мисливської фауни в лісах), Держкомзем (стан рослинного покриття земель). Фоновий моніторинг, що включає стеження за біотою, здійснюється у природних і біосферних заповідниках та на інших територіях, що охороняються. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (ст. 43), основною формою узагальнення результатів спостережень за станом і змінами природних комплексів (в тому числі і біологічного різноманіття), виконаних на територіях і об'єктах ПЗФ, є Літопис природи. В рамках програми Міжнародного обліку водоплавних птахів ведеться щорічний моніторинг видів, які зимують у водно-болотних угіддях прибережної зони Чорного та Азовського морів.

Останнім часом екологічну освіту в Україні, насамперед з питань збереження біологічної складової, намагаються здійснювати з охопленням усіх вікових груп населення, хоча особлива увага надається поколінню, що підрастає. Слід коротко зупинитися на наслідках Чорнобильської катастрофи. Радіаційного опромінення зазнали чисельно дуже значні популяції багатьох видів рослин і тварин, внаслідок чого віддалені наслідки радіаційного впливу набувають властивостей, які малоімовірно при опроміненні чисельно невеликих популяцій. Наприклад, пропорційно збільшенню чисельності опромінюваних особин зростає ймовірність появи мутантних форм. Зокрема, були підстави чекати появи патогенів з підвищеною вірулентністю, що й виявлено українськими вченими під час дослідження складу рас стеблової іржі злакових рослин. Частина популяцій сосни звичайної на площі 1,5 тис. га через дію опромінення загинула зовсім. До віддалених наслідків опромінення чисельних популяцій належить також порушення стану генофонду видів. Цей негативний процес триватиме дуже довгий час, і для його упередження необхідно розробити особливу форму генетичного моніторингу, яка в достатній мірі ще не опрацьована.

Разом з тим у Чорнобильській зоні разом із припиненням діяльності людини відбувається значна перебудова структури екосистем — в деяких місцях спостерігається навіть збільшення чисельності ряду видів тварин, включаючи рідкісних. Ці факти потребують уважного розгляду і подальших досліджень.

В нашій державі є всі передумови для успішної реалізації передових світових і європейських ідей у галузі збереження ландшафтного та біологічного різноманіття. На сучасному етапі розвитку, Україна як держава, що прагне увійти у європейські структури, повинна посилити увагу проблемам охорони навколишнього природного середовища та біорізноманіття.

Таким чином, розглянути питання дають підстави зробити висновок, що державна екологічна політика передбачає: застосування еколого-економічних інструментів (зокрема, впровадження плати за природні ресурси та забруднення довкілля) в регулюванні природокористування, побудову системи регулювання екологічної безпеки шляхом здійснення ефективних упереджуючих дій та заходів щодо забруднення довкілля, забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, що може забезпечити власне можливість будь-якого природокористування.

10.3. Сучасні проблеми формування та функціонування екологічної мережі України

Територія України та її регіонів зазнає значного техногенного впливу, який багатократно перевищує світовий пересічний рівень щодо інтенсивності господарського навантаження території. В країні склалася економічно малоефективна й екологічно небезпечна система природокористування. Рівень господарського, зокрема сільськогосподарського використання територій на даний час один з найбільш високих у світі. Наслідком такої ситуації є невпинно зростаюче виснаження природних ресурсів та деградація довкілля. Найбільш конструктивним шляхом подолання такої кризової еколого-економічної ситуації повинно стати збалансоване землекористування, зокрема зростання частки природних угідь. Концепція сталого розвитку, яка виступає стратегічним напрямком соціально-економічного зростання країни, потребує раціонального, збалансованого й екологічно безпечного природокористування та формування розвиненої екологічної мережі країни.

Для забезпечення екологічної рівноваги на теренах України, забезпечення здатності екосистем до відновлення, сталого розвитку, створення сприятливих умов для розмноження і збереження об'єктів тваринного і рослинного світу утворюється екологічна мережа. Екологічна мережа (екомережа) України — це єдина територіальна система, яка створюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Відносини, пов'язані з формуванням в Україні екомережі, регулюються законами України «Про екологічну мережу України» (2004), «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» (2000), «Про Генеральну схему планування території України» (2002), Земельним кодексом України, а також законами України про окремі типи територій та об'єктів, що підлягають особливій державній охороні, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них.

Об'єкти екомережі міжнародного значення створюються відповідно до міжнародних договорів України, зокрема, Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином, як середовища існування водоплавних птахів (1971), Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972), Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ їх існування в Європі (1979), Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (1979), Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (1992), Конвенції про біологічне різноманіття (1992), Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995), Конвенції про охорону та відтворення транскордонних водотоків та міжнародних озер (1999).

Передбачається формування екомережі України шляхом створення єдиної територіальної системи, яка б складалась із структурних елементів чотирьох типів: ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Ключовими територіями у складі екомережі мають стати території та об'єкти, віднесені законодавством України до категорії природних територій та об'єктів особливої державної охорони. Це насамперед території та об'єкти природно-заповідного фонду; водно-болотні угіддя міжнародного значення; водоохоронні зони; землі лісового фонду; полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду; землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами; землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів; земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України; території, які є місцями перебування чи зростання видів тваринного та рослинного світу, занесених до Червоної книги України, та деякі інші. Саме ці території забезпечують збереження найбільш цінних і типових для цього регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття. Крім того, передбачається віднесення до складу ключових територій екомережі деяких категорій сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (пасовища, сіножаті, ділянки степової рослинності, кам'яні розсипи, піски, солончаки, що мають особливу природну цінність).

Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території, забезпечать міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу.

Буферні території — це місцевості з природним або частково змінним станом ландшафту, що оточують найбільш цінні ділянки екомережі і створюються з метою забезпечення захисту ключових та сполучних територій від дії зовнішніх негативних факторів природного походження або спричинених діяльністю людини.

До складу відновлюваних територій планується віднести території, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану. Це передусім законсервовані землі, тобто такі, що виведені з господарського обороту (сільськогосподарського або промислового) на певний термін для здійснення заходів щодо відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів, а також для встановлення або повернення (відновлення) втраченої екологічної рівноваги у конкретному регіоні. До відновлюваних територій екомережі увійдуть території, що становлять порушені, деградовані і малопродуктивні землі, а також землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, зокрема, радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають охороні як природні регіони з окремим статусом.

Проектування екомережі передбачає: а) нанесення на планово-картографічні матеріали територій та об'єктів, включених до переліків екомережі; б) визначення територій, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну, історико-культурну цінність, встановлення передбачених законом обмежень на їх планування, забудову та інше використання; в) обґрунтування необхідності включення територій та об'єктів до переліків екомережі, резервування територій для цих потреб, надання природоохоронного статусу, введення обмежень (обтяжень) для відновлюваних, буферних та сполучних територій для забезпечення формування екомережі як єдиної просторової системи; г) розроблення рекомендацій щодо визначення режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, відновлюваних, буферних та сполучних територій, які пропонується створити, а також щодо необхідності вилучення і викупу земельних ділянок; д) узгодження регіональних і місцевих схем формування екомережі із Зведеною схемою формування екомережі України, поєднання її із Всеєвропейською схемою формування екомережі та із затвердженою проектною документацією з урахуванням державних, громадських і приватних інтересів, визначення перспективних напрямів забезпечення збереження та невиснажливого використання цінних ландшафтів та інших природних комплексів, об'єктів і територій [9].

Проектування екомережі здійснюється шляхом розроблення регіональних схем формування екомережі Автономної Республіки Крим та областей, а також місцевих схем формування екомережі районів, населених пунктів та інших територій України. Регіональні та місцеві схеми формування екомережі затверджуються відповідними радами після їх погодження із територіальними органами виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. А Зведена схема формування екомережі України входить складовою частиною до Генеральної схеми планування території України і затверджується Верховною Радою України. До Зведеної схеми формування екомережі України, а також регіональних та місцевих схем формування екомережі періодично, у міру розширення можливостей для розвитку такої мережі, але не рідше одного разу на десять років, вносяться зміни органами, до повноважень яких віднесено затвердження зазначених схем. Зведена схема формування екомережі України, відповідні регіональні та місцеві схеми є основою для розроблення усіх видів проектної документації при здійсненні землеустрою, розробці містобудівної документації, а також у процесі здійснення господарської та іншої діяльності.

Закон України «Про екологічну мережу України» встановлює важливу норму: включення територій та об'єктів до переліку територій та об'єктів екомережі не призводить до зміни форми власності і категорії земель на відповідні природні ресурси, їх власника чи користувача. Включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екомережі не завдає шкоди правам тих, на чий території вони розташовані. Одночасно власники і користувачі територій та об'єктів, включених до переліків територій та об'єктів екомережі, зобов'язані забезпечувати їх використання за цільовим призначенням. З цією метою вони беруть на себе зобов'язання щодо збереження природних ресурсів, їх екологічно збалансованого та раціонального використання.

Як визначає Ю.С. Шемшученко, включення тих чи інших територій та об'єктів до складу екомережі не призводить до автоматичної зміни правового режиму їх охорони та збереження. При включенні до переліку об'єктів екомережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні за законодавством України, ці території та об'єкти зберігають охоронний правовий режим, встановлений для відповідних категорій. Якщо ж, виходячи з вимог Зведеної схеми формування екомережі України, відповідних регіональних чи місцевих схем, виникає необхідність зміни режиму охорони та використання певного об'єкта, то змінюється статус, тип або категорія відповідного об'єкта екомережі. Режим охорони та використання буферних зон, сполучних і відновлюваних територій екомережі визначається згідно з відповідною схемою екомережі [9].

Включення територій та об'єктів екомережі до відповідних переліків здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. З метою координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади — виконавців Загальнодержавної програми формування національної екомережі України на 2000-2015 роки при Кабінеті Міністрів України та при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях утворюються координаційні ради з питань формування екомережі, що є їх дорадчими органами. До їх компетенції належить:

- аналіз стану виконання основних положень Загальнодержавної програми формування національної екомережі України на 2000-2015 роки;
- організація розроблення Зведеної схеми формування екомережі України, відповідних регіональних та місцевих схем;
- організація підготовки один раз на п'ять років Національної доповіді про стан формування національної екомережі;
- сприяння реалізації міжнародних програм і проектів технічної допомоги, залучення іноземних інвестицій, спрямованих на формування національної екомережі;
- забезпечення широкого інформування населення про стан та перспективи формування екомережі;
- підготовка пропозицій щодо формування основних засад державної політики і механізму її реалізації в галузі збереження ландшафтного та біорізноманіття;
- впровадження принципів екосистемного підходу в природоохоронній діяльності.

Положення про координаційні ради з питань формування екомережі при Кабінеті Міністрів України та при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях та їх персональний склад затверджуються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Закон України «Про екологічну мережу України» передбачає здійснення системи державного моніторингу екомережі для оцінки її цілісності, стану природних комплексів та об'єктів, включених до переліків екомережі, своєчасного виявлення негативних змін та прогнозування їх можливого розвитку, розроблення відповідних прогнозів та рекомендацій щодо формування, збереження та використання екомережі. Державний моніторинг екомережі входить до складу моніторингу навколиш-

нього природного середовища і здійснюється в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Території та об'єкти екомережі підлягають і державному обліку. Такий облік є складовою державного земельного кадастру, державних кадастрів інших природних ресурсів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, державної статистичної звітності і здійснюється в порядку, що визначається законом. З метою врахування інтересів громадян та їх об'єднань у формуванні, збереженні та використанні екомережі територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища інформують населення через засоби масової інформації та письмово відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування про розроблення схем екомережі. Громадяни та їх об'єднання залучаються до обговорення проектів схем екомережі та стану їх виконання. При цьому можуть проводитися громадські слухання відповідних проектів.

Державний контроль за формуванням, збереженням та використанням екомережі здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. У порядку, визначеному законом, може здійснюватися також громадський контроль за формуванням, збереженням та використанням екомережі. Передбачається, що формування національної екомережі України забезпечить її поєднання з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, сприятиме розвитку міжнародної співпраці у цій сфері [9].

Сучасний стан природних ландшафтів України, на жаль, лише частково відповідає критеріям віднесення їх до Всеєвропейської екологічної мережі. У цілому, за даними Національної доповіді України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі, підготовленої до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (Київ, 2003), природні ландшафти існують майже на 40 % території України. У найменш зміненому вигляді вони збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях, площа яких становить 19,65 % території країни. Враховуючи, що лише 44 % лісів виконують захисні та природоохоронні функції, є підстави вважати, що стан, близький до природного, мають ландшафти на площі 12,73 % території країни. Одночасно наслідки нераціонального використання природних ресурсів у минулому, а саме екстенсивне природокористування, нехтування екологічним обґрунтуванням у процесі розвитку агропромислового комплексу, зарегулювання стоку річок, осушення боліт, стихійний розвиток колективного садівництва та інші невпорядковані дії, призвели до

знищення майже 70 % цінних природних комплексів і ландшафтів України.

Таким чином, пріоритетним у сфері політики збереження біорізноманіття визнано створення національної екологічної мережі. Звернемо увагу, що Національна екомережа включає ділянки природних ландшафтів, майже не змінених або частково змінених людиною, а також території і об'єкти ПЗФ, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, визначені законодавством України, поєднані між собою природними коридорами. Крім того, до складу екомережі, згідно програми, входять окремі прибережні ділянки акваторії Азовського і Чорного морів.

Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» (далі — Програма) передбачає відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) формування екологічної мережі як частини єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту. Особливого значення набуває природно-заповідна мережа України як основа екологічної мережі держави. Території та об'єкти ПЗФ є основними природними елементами екомережі і складають її природні ядра.

Нині спостерігається значне поживлення міжнародних зв'язків в питаннях заповідної справи. Україна приєдналась до ряду важливих міжнародних конвенцій і прийняла певні зобов'язання, для виконання яких було прийнято ряд урядових документів — про концепцію збереження біологічного різноманіття, про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення тощо. Посилюється обмін міжнародним досвідом, звичним стало проведення спільних досліджень, в тому числі і по створенню транскордонних природоохоронних об'єктів тощо.

Одним з напрямів реалізації розбудови екологічної мережі в Україні, метою якої є збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, виступає створення нових об'єктів природно-заповідного фонду. Отже, Програма передбачає збільшення площі ПЗФ, удосконалення екологічного законодавства, посилення екологічної інформованості населення та поліпшення екологоосвітньої діяльності. Збільшення площі ПЗФ, яка згідно Програми формування екомережі у 2015 році буде складати 10,4% від площі нашої країни (зараз близько 6%), має відбуватися з урахуванням забезпечення шляхів міграції і поширення видів рослин і тварин (так звані екокоридори), що сприятиме формуванню природних зв'язків між існуючими природо-охоронними об'єктами і тими, що створюються, тобто формуванню територіально цілісної системи ландшафтів [10].

Фінансування виконання комплексу заходів, передбачених Програмою формування національної екомережі України, має здійснюватись за рахунок Держбюджету України, а також може здійснюватись підприємствами всіх форм власності та іншими юридичними особами.

Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення частини земель господарського використання до категорії, що підлягають особливій охороні, з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів. Багатство природних ландшафтів є природною спадщиною українського народу і має служити нинішньому та майбутньому поколінням.

Основною метою Національної Програми екологічної мережі України на 2000-2015 роки (як вже неодноразово підкреслювалося) є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин та тварин, а також яка б забезпечила збереження природних екосистем.

Наявна площа та територіальна структура земель України, що підлягають особливій охороні (території та об'єкти ПЗФ; курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, поєззахисні та інші), дають підстави для їх віднесення до територіальної системи з певними ознаками екомережі. Але сучасний стан природних ландшафтів України лише частково відповідає критеріям віднесення їх до Всеєвропейської екологічної мережі [10].

Посилення в державі роботи по оптимізації природно-заповідної мережі і інтеграції її в загальноєвропейську мережу обумовлює необхідність перегляду категорій ПЗФ України. Адже саме у категоріях виявляється функціональне значення природно-заповідних територій, визначається їх режим, що обумовлює охорону біологічного та ландшафтного різноманіття.

Сучасний склад категорій ПЗФ був встановлений Законом України «Про природно-заповідний фонд України» у 1992 р. Деякі категорії (регіональний ландшафтний парк) були введені вперше, інші (біосферні заповідники) на той час тільки розпочинали своє функціонування.

Серед усіх категорій територій і об'єктів ПЗФ за кількістю найбільшу частку мають пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища — разом біля 90% від кількості всіх існуючих заповідних об'єктів. Однак за площею розподіл об'єктів ПЗФ України є іншим: близько 80% ПЗФ припадає на національні природні (до 35 %) та регіональні ландшафтні парки і заказники. На сучасному етапі заповідної справи значна увага приділяється створенню національних природних парків, які на відміну

від заповідників, мають внутрішнє зонування, що враховує можливості не тільки заповідання цінних природних об'єктів, фауни і флори, а й ведення певних видів господарської діяльності, традиційних для місцевого населення.

На сьогодні в Україні існує 47 НПП відповідно Указів Президента. Система національних природних парків почала формуватися з 1980 р. — з часу створення першого — Карпатського НПП. Далі були створені Шацький НПП (1983 р.) та НПП Синеvir (1989 р.). Другим етапом створення НПП був період незалежної України. Саме в 1990-х роках були створені Азово-Сиваський (1993 р.), Вижницький (1995 р.), Подільські Товтри (1996 р.), Святі гори (1997 р.), Ужанський, Деснянсько-Старогутський НПП (1999 р.). Третім етапом становлення національних природних парків України був етап ХХІ ст., коли були створені НПП Гуцульщина (2002 р.), Ічнянський, Галицький, Гомільшанські ліси (2004р.), Мезинський, Великий Луг (2006 р.), Гетьманський, Бузький Гард (2009р.), Тузловські лимани, Хотинський, Приазовський, Олешківські піски (2010р.).

Серед законодавчо визначених природних парків функціонують лише 24 [9]. Важливим є аналіз національних природних парків України в зонально-регіональному аспекті. Порівняно з іншими рівнинними регіонами України, зона Полісся відзначається тим, що тут збереглися лісові масиви з природною рослинністю, площа яких сягає кількох сотень тисяч га, а також луки і болота. Тут існують такі НПП як Шацький, Деснянсько-Старогутський. Збереженість природи лісостепової зони нижча, ніж в лісовій зоні. Представниками НПП цієї зони є Яворівський і Подільські Товтри. Ландшафти степової зони зазнали суттєвої трансформації господарською діяльністю. Сьогодні природна рослинність степу, включаючи й штучні ліси, займає не більше 6% її площі. Природні ділянки із степовою в минулому рослинністю майже повністю освоєні. Вони збереглися значною мірою завдяки створенню на них таких НПП як Святі Гори, Азово-Сиваський, Приазовський національні природні парки. В степовій зоні на території 7 адміністративних областей створено 14 природних парків.

Висока різноманітність та збереженість ландшафтів Карпат обумовлюють і значну кількість та розміри природно-заповідних територій у горах.

На цій гірській території є 6 НПП, а саме Карпатський, Синеvir, Сколівські Бескиди, Ужанський, Вижницький, Гуцульщина [10].

Звернемо увагу, що Схема регіональної екологічної мережі Одеської області розроблена і затверджена на виконання вимог законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» і «Про екологічну мережу Укра-

їни», Програми формування екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки, затвердженої рішенням Одеської обласної ради від 18.11.2005 р. № 705-ІУ, міжнародних угод і зобов'язань України у природоохоронній сфері. Цей документ визначає пріоритети і концептуальні основи формування, збереження та невиснажливого використання екомережі області, розвитку системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, формування структурних елементів екомережі на місцевих рівнях.

Картосхема екомережі розроблена на основі топографічної карти Одеської області в масштабі 1:200 000 з указанням усіх складових екомережі, зокрема її ядер, природних регіонів, природних коридорів регіонального, національного та міжнародного рівня, сполучних територій, буферних захисних зон. Картографування складових елементів екомережі має точність $\pm 20-50$ м, що цілком достатньо для ескізної карти-схеми. Зазначено, що з міжнародних елементів екомережі на території Одеської області проходять 2 коридори — Нижньо-Дунайський природний регіон (М1) та Азово-Чорноморський (М2). З елементів національної екомережі України — 5 природних коридорів: Азово-Чорноморський (І), Прибережно — Дністровський (ІІ), Південно — Український (ІІІ), Галицько — Слобожанський (ІV) та Прибережно — Бузький (V). З елементів регіонального рівня запропоновано виділити 14 коридорів: Кодимськo — Савранський (1), Кодимськo — Слобідськo — Байтальський (2), Слобідськo — Ягорлицький (3), Кучурганський (4), Велико-Куяльницький (5), Тилігульський (6), Нижньо-Дунайський (8), Ялпuzький (9), Катлабузький (10), Киргиз — Китайський (11), Сасик — Когильницький (12), Хаджидерський (13) та Чорноморський прибережно — морський (14).

Стосовно земель, що входять до складу екомережі, то згідно із законодавством в регіональну екомережу включено в першу чергу землі природно-заповідного фонду — це власне природні ядра екомережі, а також землі лісового і водного фонду, землі оздоровчого, рекреаційного призначення, території та землі, які є місцями мешкання і зростання об'єктів тваринного і рослинного світу, занесених в червону і Зелену книги України, водно-болотні угіддя, малопродуктивні і деградовані сільськогосподарські землі — все це сполучні, буферні і відновлювальні елементи екомережі. Сюди ж входять яри та балки, пасовища і сіножаті.

Проблемою в побудові екомережі Одеської області є надзвичайно висока ступінь господарської освоєності території. Наявний земельний фонд максимально поділений і розпайований за різними землекористувачами, що значно буде ускладнювати розробку екомережі на місцях на районних рівнях. За основними категоріями землекористувачів до скла-

ду екомережі включено землі: природно-заповідного фонду, держлісфонду, водного фонду, деградовані сільськогосподарські землі в розрізі адміністративних районів.

Отримана в ході розробки Схеми площа екомережі Одеської області становить близько 18235,82 кв. км, що дорівнює близько 55 % від загальної площі області. Формування екологічної мережі в регіоні більшою мірою планується за рахунок деградованих земель, частка яких в землях екомережі становить 37,6% (12422,6 кв.км). Частка земель держлісфонду та водного фонду приблизно однакова — 6,7% та 6,9 %, земель природно-заповідного фонду — 5%.

Таким чином, в Україні створення екологічних мереж європейсько-го рівня тільки розпочинається. Хоча для України, де ще збереглися значні масиви малопорушених природних екосистем, створення таких мереж є особливо актуальним. До екологічної мережі входять території з різним режимом використання, але які є взаємозалежними і функціонують як одна ціле. За своєю структурою екологічні мережі є ієрархічними системами, у які входять екологічні ядра та лінійно витягнуті елементи для з'єднання екоядер між собою, які називають екологічними коридорами. Екологічна мережа повинна здійснювати стабілізацію екологічного стану територій, оскільки вона створюється з метою зменшення антропогенного впливу на ландшафти та попередження деградації їх.

Запитання для самоперевірки

1. Як можна визначити поняття «відповідальний» туризм?
2. Наведіть основні принципи концепції сталого розвитку туризму і рекреації.
3. В чому полягає співробітництво UNWTO і корпорації Microsoft в сфері рекреації та туризму?
4. Як впливає екологічний туризм на збереження біорізноманіття?
5. Які фактори впливають на розвиток «природного» туризму в Україні?
6. Наведіть напрями культурного шляху «Via Regia» в Україні?
7. В чому полягають основні принципи державної екологічної політики в Україні?
8. Охарактеризуйте сучасні проблеми екологізації рекреаційно-туристичної діяльності.
9. Які напрями формування екологічної мережі в Україні?
10. Наведіть структуру екологічної мережі.

Тестові завдання за темою 10

1. Проектування екомережі не передбачає:

- а) нанесення на планово-картографічні матеріали територій та об'єктів, включених до переліків екомережі;
- б) визначення територій, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну, історико-культурну цінність, встановлення передбачених законом обмежень на їх планування, забудову та інше використання;
- в) обґрунтування необхідності включення територій та об'єктів до переліків екомережі, резервування територій для цих потреб, надання природоохоронного статусу, введення обмежень (обтяжень) для відновлюваних, буферних та сполучних територій для забезпечення формування екомережі як єдиної просторової системи;
- г) нанесення на планово-картографічні матеріали територій та об'єктів, включених до курортних установ.

2. Основою екологічної мережі держави є :

- а) туристично-рекреаційна система;
- б) біологічне різноманіття;
- в) екологічний туризм;
- г) території та об'єкти природно-заповідного фонду.

3. Формування екомережі України передбачається шляхом створення:

- а) єдиної територіальної системи, яка б складалась із структурних елементів чотирьох типів: ключові, сполучні, буферні та відновлювані території;
- б) єдиної територіальної системи, яка б складалась із структурних елементів заповідних зон;
- в) єдиної територіальної кадастрової системи об'єктів природно-заповідного фонду;
- г) єдиної територіальної системи, яка б складалась із рентних відношень власників та орендарів у заповідних зонах.

4. З міжнародних елементів екомережі на території Одеської області проходять:

- а) 2 природних коридорів;
- в) 5 природних коридорів;
- б) 3 природних коридорів;
- г) 14 природних коридорів.

5. Концепція сталого розвитку суспільства системно поєднала такі головні компоненти:

- а) економічні, природоохоронні і соціальні;
- в) технологічні, економічні, природні;
- б) медико-біологічні, економічні, природоохоронні;
- г) економічні, технологічні, екологічні і соціальні.

Література до теми 10:

1. Паули Г. Сия економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. Доповідь Римського клубу / Г. Паули; пер. с англ. А.Побережна. — Risk Reduction Foundation; Paradigm Publication, Taos. — 2012. — 320 с.

2. Премія за відповідальний туризм [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.rejoinslatribudesplanteurs.org/ru>

3. [Електронний ресурс]- Режим доступу:<http://www.italiatour.ru/page/page>

4. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2012-02-28/microsoft-i-vsemirnaya-turistskaya-organizatsiya-budut-stimulirovat-innovat>

5. Туризм зелений, екологічний, зелений, або сільський. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.ecotyrizm.com/zelenuj.php>

6. Виа-регія как символ об'єднання Європи [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www.via-regia.org/news/news11/news21_11.php

7. Стеценко М., Домашлінець В. Природа України в контексті екополітики. // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. — К.: Національний екологічний центр України, 2000.- 244с.

8. Воробйова О.А. Збалансоване природокористування та господарювання в рекреаційно-туристичній сфері: монографія / О.А. Воробйова. — Одеса: ППРЕЕД НАН України, 2012. — 248с.

9. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. — 720 с.

10. Барабоха Н.М., Барабоха О.П., Ушатий В.М. Роль національних природних парків у формуванні екологічної мережі України. [Електронний ресурс]Режимдоступу:<http://pnpp.info/index.php?option>

11. Доповідь України на Конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/34903999-643.html>

12. Сталлий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика: / [В.М. Андерсон, Н.М. Андреева, О.М. Алимов та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова. — ДУ «ІЕ ПСР НАН України», ППРЕЕД НАН України, СумДУ, НД ІСРП.-Сімферополь:»АРИАЛ». -2011 — 589с.

13. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : Закон України від 21 верес. 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 47 — Ст. 405.

14. Малишева Н. Р. Правові засади формування, збереження та раціонального використання національної та регіональної екологічної мережі України // Екологічне право України: Академічний курс : підручник. — К., 2005.

15. Про Генеральну схему планування території України : Закон України від 7 лют. 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 30. — Ст. 204.

16. Про екологічну мережу : Закон України від 24 черв. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 45. — Ст. 502.

17. Водний кодекс України : прийнятий 6 черв. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 24. — Ст. 189.

18. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. / О. Г. Топчієв.- О. : Астропринт, 2005. — 632 с.

19. Харичков С. К. Экономика и экология: совместимость развития (мировой опыт и украинская перспектива). / С.К. Харичков, Н.Н. Андреева, Л.Е. Купинец.- Одеса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2007.-180 с.

ТЕМА 11

◆
**МАРКЕТИНГОВІ ПІДХОДИ
ДО ФОРМУВАННЯ ЗАДОВОЛЕНСТІ
СПОЖИВАЧІВ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ****11.1. Поведінка споживача як чинник маркетингу
рекреаційних послуг**

В умовах трансформації національної економічної системи у напрямку ринкової моделі господарювання із виникненням і становленням малого та середнього підприємництва, перед українськими науковцями, економістами та маркетологами постало питання про формування нових підходів при організації та управлінні комунікаційною діяльністю підприємства в т.ч. і у туристично-рекреаційній діяльності. Протягом останніх років маркетологи поступово відмовляються від застосування стратегії масового маркетингу і все більше орієнтуються на нові тенденції в цій сфері. Зміни, які відбуваються в маркетингових комунікаціях сьогодні, спричинені впливом двох факторів. По-перше, через подібнення ринків збуту маркетологи вже не орієнтуються на масовий маркетинг, все частіше застосовуються вузько спрямовані маркетингові програми, метою застосування яких є налагодження тісних стосунків з покупцями спеціалізованих мікроринків. По-друге, швидкий розвиток комп'ютерних та інформаційних технологій сприяє активному обміну інформацією між розрізненими ринками збуту та розвитку нових каналів комунікацій для звернення до чітко визначених груп покупців зі спеціалізованою інформацією.

Створення ефективних маркетингових комунікацій — одне з найголовніших завдань сучасного туристичного підприємства, яке прагне задовольнити потреби споживачів, маючи при цьому стабільний довгостроковий прибуток. Переміщення інтересів до індивідуального маркетингу в рекреаційно-туристичних умовах породжує нове покоління спеціалізованих вузько спрямованих стратегій комунікацій.

Досвід економічно розвинених країн свідчить, що застосування маркетингу впливає на активізацію соціально-економічного розвитку адміністративних територій. Залучення комплексу маркетингових технологій в рекреаційно-туристичній сфері України дозволить сформувати конкурентоспроможний ринок послуг підприємств рекреації та туриз-

му; позитивно вплине на процеси ціноутворення і підвищення якості пропонованих послуг.

Для успішної адаптації маркетингових технологій необхідно визначити проблеми рекреаційних підприємств, вирішення яких може бути активізовано за допомогою інструментів маркетингу. Практичне використання маркетингу передбачає: виявлення чинників, що впливають на розвиток рекреаційно-туристичної сфери; прогнозування сценаріїв розвитку територій та рекреаційно-туристичних підприємств; регулювання сфери природокористування і обґрунтування методів маркетингового аналізу сегментів попиту.

У сучасній науковій літературі висвітлено окремі аспекти маркетингу рекреаційно-туристичної сфери. Так, Черчик Л.М. запропонувала залучати до розвитку рекреаційно-туристичної сфери систему комплексного маркетингового аналізу рекреаційно-туристичних територій як складову регіонального маркетингу [1]. Проблемам аналізу ринку туристичних послуг та маркетингу турпродукту присвячено праці Конищевої Н.І., Рудь Д.В., Шинкаренко М.Н., Карягіна Ю.О., Тимошенко З.І., Демури Т.О., Муніна Г.Б., Шульгіної Л.М. [2-4]. Принципи і концепції екологічного маркетингу досліджувались в роботах Садченко О.В. [5]. В той же час, сучасні реалії розвитку ринку вимагають подальших розробок щодо впровадження організаційно-економічного механізму формування попиту та поведінки споживачів рекреаційно-туристичних послуг, що засновані на маркетингових технологіях.

Для активізації розвитку регіональної рекреаційно-туристичної сфери необхідно виявити проблеми, які можуть бути вирішені за допомогою маркетингового аналізу попиту та поведінки споживачів рекреаційних послуг. Це дасть змогу врахувати особливості попиту споживачів при формуванні стратегії управління еколого-економічним розвитком регіональної рекреаційно-туристичної системи (РРТС) з використанням організаційно-економічних механізмів, заснованих на маркетингових технологіях дослідження поведінки споживачів рекреаційних послуг.

Як визначають фахівці, в основі теорій «поведінки споживачів» лежить ряд фундаментальних наукових дисциплін (соціологія, психологія та соціальна психологія, загальна економічна теорія, антропологія, соціальна історія та історія культури) і прикладних дисциплін (маркетинг і менеджмент). Проблема поведінки споживачів є ключовою: весь курс маркетингу в туризмі — це розробка технологій реакції туристичної компанії на споживчу поведінку під час реалізації туристичного продукту. Споживання туристичного продукту — це загальний процес, що включає цілий ряд окремих процесів: вибір туристичного продукту, купівля, споживання. Тут турист є кінцевим споживачем, тобто придбан-

ня путівки виходить за межі даного предмета. Водночас поведінка споживача вивчає поведінку людини тільки в ринковому контексті. Від кінцевого споживача треба відрізнити покупців, виробників і посередників. Логіка їхньої поведінки абсолютно інша, і її потрібно вивчати окремо від поведінки кінцевих споживачів [3,4].

На сучасному світовому ринку туристично-рекреаційних послуг відчувається переважання від пропозиції туристичних продуктів, головним соціальним завданням є не виробництво і пропозиція, а їхній продаж. Науково-технічна революція в середині століття дала новий різкий поштовх розвитку суспільства, в західних країнах починається ера масового високоорганізованого безпечного туризму як до країн Європи, так і до інших екзотичних країн.

Як результат, туристичних продуктів стало пропонуватися більше, ніж населення могло б спожити. За цих умов поступово то в одній, то в іншій країні проблема просування і продажу туристичного продукту стає центральною. Це призводить до того, що за туристом починають буквально «полювати», переконуючи його за допомогою реклами купити туристичний продукт саме цієї компанії. Сучасний споживач змінюється і розвивається, можливо, швидше, ніж будь-коли раніше. Його вимоги стають складнішими. Цей напрям веде до нового розвитку пропозиції послуг на туристичному ринку. Розуміння зразків поведінки споживача надає можливість визначити момент, коли потрібне втручання в процес, щоб отримати бажані результати. Проблема вивчення поведінки споживача полягає в тому, що тоді, як багато загальних моделей поведінки споживача були «просунуті», проводилося небагато емпіричних досліджень для перевірки цих моделей на практиці — порівняно з фактичними зразками поведінки.

Як визначає авторській колектив, який очолював Карягін Ю.О., робота та розвиток моделі дослідження поведінки споживача туристично-рекреаційних послуг дадуть змогу ідентифікувати подальші сфери дослідження і зробити певні пропозиції щодо того, наскільки корисними були соціологічні дослідження до теперішнього часу, для їхнього застосування до практичних дій маркетингу. Поведінка споживача під час придбання туристичного продукту важко піддається дослідженню [3]. Це особливо доречно в галузі туризму та рекреації, де рішення купити має емоційне значення. Реалізація туристичного продукту, наприклад, залучає споживача до великого кола питань і проблем. На процесі ухвалення рішення споживачів впливають багато внутрішніх і зовнішніх мотиваційних детермінантів. Туристичний продукт, наприклад, дуже відрізнятиметься від досвіду купівлі щоденного продовольчого продукту в універсамі. Він забирає набагато більше часу і вимагає прискіпливішого вибору, особливо якщо купівля путівки до курорту

становить високу долю доходу споживача. Звернемо увагу, що рекреація та туризм — це діяльність, яка обслуговується безліччю інших галузей економіки. Всі вони повинні дотримуватися головної концепції сфери туризму: «турботи про гостей і задоволення їхніх бажань» — є сучасна гостинність. Термін «гостинність» все більше використовується в Європі, щоб замінити традиційніші терміни типу «готельні послуги». Виходячи з цих властивостей рекреації та туризму, слід добре продумувати дії, що спрямовуються на розвиток у відвідувача мотивацій придбати туристичний продукт. Вони можуть коливатися від уведення системи швидкого харчування до тематичних парків розваг, ресторанів та курортів.

Туризм, як вид рекреації залучає туриста до пошуку радісних подій, він заснований на фізичному задоволенні, яке для різних споживачів означає різне. Наприклад, молодий турист частіше подорожує разом з друзями. Освітній туризм привертає туриста, який мандрує для отримання знань. Релігійний туризм — одна з найстаріших форм туризму привертає мандрівних людей швидше як почуття обов'язку, ніж для задоволення.

Тому розгляд ролі поведінки споживача в сфері рекреації та туризму є вивченням того, чому люди купують той або інший туристичний продукт. Процес поведінки споживача — це процес, вибору споживачем того або іншого продукту. Дуже важливий психологічний процес, що проходить у передкупівельний момент, а потім на стадії покупки. Поведінка споживача під час придбання туристично-рекреаційного продукту — процес, коли індивідууми або група людей купують, використовують або розпоряджаються туристичними товарами, послугами, ідеями або спробами задовольнити рекреаційні потреби та бажання. Розуміння поведінки споживача щодо купівлі туристичного продукту життєво важливе: за таких умов туристичний маркетинг повинен бути ефективним. Тоді упроваджується ідея, що туристичні та рекреаційні підприємства повинні концентруватися на споживачів й усіх його діях.

Туроператори іноді вважають, що споживач рекреаційних послуг також може піддаватися переконанню купити їх власний туристичний продукт. Часто переконання споживача виступає на перший план (перед концентрацією на споживачі і його розміщенні в центрі процесу покупки, яке часто згадується як суверенітет споживача). Потреби — це головний пріоритет споживача, під яким розуміється, що туристична фірма зобов'язана постійно досліджувати попит споживача туристичного продукту і причини цього попиту.

Кожна туристична фірма повинна прагнути постійно з'ясовувати, що споживач хоче і хотітиме, та наполегливо трудитися, щоб створити потрібний туристичний продукт. Головною умовою правильної розроб-

ки туристично-рекреаційного продукту є розуміння поведінки споживача і здатність передбачити, як воно зміниться в майбутньому. Це дасть їм змогу переконати споживача вибирати їхні рекреаційні послуги та туристичні продукти, а не ті, які пропонують конкуренти. Це також надасть можливість туристичній компанії розробляти туристичні продукти, які правильно позиціонуються на цільовому туристичному ринку.

Задоволення потреб і бажань споживача в рекреації є найважливішою функцією туристичного маркетингу і ставить споживача або клієнта в центр процесу ухвалення рішення про покупку. З цього витікає ринковий підхід, який ставить попит споживача в центр відносин. Усвідомлення потреб споживачів відносин і процесів їхніх рішень дає змогу менеджеру з маркетингу в туризмі поліпшити процес ухвалення ними рішення, передбачити поведінку споживачів туристичного продукту в майбутньому, і, отже, уникнути переоцінки або недооцінки потреб людей у відпочинку. Розуміння поведінки споживача туристичного продукту також має велике значення для розробки нового туристичного продукту і нових засобів обслуговування та вдосконалення старих.

Розробка ефективних рекламних кампаній також вимагає ясного уявлення про поведінку споживача курортного або туристичного продукту. Сегментація ринкових переваг використовується для проектування рекламної кампанії на певних вигодах, ідентифікація частки споживачів, які могли користуватися тією або іншою перевагою, дає змогу здійснювати ефективні рекламні кампанії і визначити циклічні та сезонні зміни. Сегментація споживачів рекреаційних послуг надає можливість ідентифікувати чіткі групи людей і їхні цілі з туристичними продуктами, що чітко позиціонуються.

Розуміння поведінки споживача туристичного продукту допомагає планувати маркетинг, а розуміння індивідуальних споживачів — знайти точку зіткнення і привабливість туристичного продукту. Аналіз ринкових можливостей туристичної компанії та орієнтація на споживача завершується етапом, що має не тільки виняткове значення з погляду успішної діяльності на турринку відповідно до маркетингової концепції, але й володіє величезною практичною цінністю.

Річ у тому, що в системі ринкової економіки напрями діяльності будь-якого рекреаційного підприємства визначає споживач, який купує послуги продукт на свій власний розсуд, і тим самим вказує підприємству, що необхідно пропонувати на ринку. Туристичні фірми, санаторно-курортні заклади, що пропонують послуги, які ефективно задовольняють потреби і запити клієнтів, приносятиме дохід. І навпаки, той, хто не зуміє цього, втрачатиме споживачів зі всіма наслідками, які звідси витікають.

Таким чином, дослідження споживачів, виявлення основних мотивів придбання і аналіз споживчої поведінки під час купівлі рекреаційно-туристичних послуг озброює керівників і фахівців підприємств могутнім арсеналом, без якого неможлива успішна діяльність на сучасному туристичному ринку.

Сучасні підходи до розуміння поведінки споживачів надає такі можливості:

- прогнозувати їхні потреби;
- знаходити рекреаційно-туристичні продукти, що мають найбільший попит;
- покращувати взаємовідносини з потенційними споживачами;
- здобувати довіру споживачів за рахунок розуміння їхніх запитів;
- розуміти, чим керується споживач, ухвалюючи рішення про придбання послуг;
- з'ясувати джерела інформації, що використовуються під час ухвалення рішення про купівлю;
- встановлювати, хто і як впливає на вироблення і ухвалення рішення про придбання рекреаційних та туристичних послуг;
- формувати відповідну стратегію туристичного маркетингу і конкретні елементи найбільш ефективного комплексу маркетингу;
- створювати систему зворотного зв'язку із споживачами санаторно-курортних послуг та туристичного продукту;
- налагоджувати ефективну роботу з клієнтами [3].

Формування сучасного розуміння споживачів у маркетингу виходить з таких принципів:

- споживач незалежний у виборі напряму та послуг; поведінка споживачів рекреаційних послуг та туристичного продукту досягається за допомогою досліджень; поведінка споживачів туристично-рекреаційних послуг соціально законна; поведінка споживачів послуг рекреації та туризму піддається впливу.

Звернемо увагу, що маркетинг може мати достатньо сильний вплив на мотивацію і поведінку споживачів рекреаційно-туристичних послуг. Це досягається за умови, що пропоновані послуги, дійсно, є засобом задоволення потреб клієнта [5]. При цьому не повинно дбати про яке-небудь маніпулювання поведінкою споживачів. Велику кількість чинників, що впливають на споживачів туристично-рекреаційних послуг, можна поділити на дві групи:

- зовнішні спонукальні чинники;
- особові чинники.

Зовнішні спонукальні чинники включають:

- чинники маркетингу;
- чинники середовища.

Таким чином, у результаті збирання інформації підвищується обізнаність споживачів з ресурсом бренду і властивостями рекреаційних та туристичних послуг, які пропонуються на туристичному ринку. Підприємства сфери рекреаційно-туристичних та санаторно-курортних послуг в умовах конкуренції повинні розробити такий комплекс маркетингу, який вводить би їх ресурс бренду і в комплект обізнаності, і в комплект вибору споживача.

11.2. Дослідження факторів задоволеності споживачів рекреаційних послуг

Як відомо, вагомим аргументом щодо оцінки послуг підприємств рекреаційної діяльності, виступає задоволеність відпочиваючого, а його проявом є повторний приїзд на оздоровлення. Категорія задоволення має дві складові: функціональну та психологічну. Раніш основна увага приділялася забезпеченню функціонального задоволення відпочиваючого, яке проявлялося у наступному:

- інтенсивному лікуванні;
- широкій пропозиції медикаментів та медпрепаратів;
- організації харчування;
- створення житлових умов для середньостатистичного мало вибагливого громадянина.

Психологічний тип задоволеності забезпечується пропозицією індивідуального обслуговування, урізноманітнення форм та засобів лікування, орієнтації у бік оздоровлення переважно природними факторами, розвиток індустрії гостинності та створення житлових умов, наближених за рівнем до умов курортних готелів, висока якість приготування харчування та обслуговування у курортних їдальнях, чуйність, увага, люб'язність персоналу. Для подальшого дослідження сучасних рекреаційних потреб, необхідно сформувати наступну інформацію про споживачів:

- характеристика туристичних потоків;
- профілі цільових сегментів;
- інформація про постійних клієнтів (ім'я, реквізити, місце роботи, спосіб оплати послуг, тривалість відпочинку, частота звернення до підприємств санаторно-курортного комплексу, споживчі переваги під час відпочинку) [6].

Попит на рекреаційні послуги досить гнучкий, залежить від рівня доходів і цін, зазнає впливу політичних та соціальних факторів, має сезонні коливання. Рекреаційна пропозиція натомість більш стабільна, не

створює запасів, рекреаційні послуги використовуються безпосередньо за місцем їхнього виробництва. За статистичними даними, кожен четвертий мешканець має потребу в лікуванні і є потенційним клієнтом підприємств санаторно-курортного комплексу.

Для створення узагальненого портрету клієнтів підприємств санаторно-курортного комплексу може бути застосований метод соціологічного опитування. Головною метою першого етапу опитування буде виявлення географії попиту, споживчого вибору, ступеня задоволення відпочинком, мотивів та перешкод при проведенні відпочинку. Як свідчить прикладний досвід проведення опитувань споживачів, наприклад, цільовий ринок споживачів підприємств санаторно-курортного комплексу Одеського регіону можна охарактеризувати таким чином:

- за віком: від 35 років та старші;
- за рівнем доходів: від 2500 грн. на місяць і вище;
- за потребами: послуги лікування, відпочинку, проживання тощо;
- за статтю: кількість жінок декілька переважає над кількістю чоловіків (по різних оцінках на 10-30%);
- за організацією відпочинку: самостійно або за допомогою різних організацій;
- за повторюваністю відвідувань; 21,1% опитаних вже бували в санаторіях Одеської області, а 78,9% приїхали вперше;
- за тривалістю відпочинку: середня тривалість відпочинку складає 10-16 днів (при цьому перебування, пов'язане з лікуванням, як правило, складає близько 20 днів);
- за соціальним станом: серед респондентів переважає професійна група службовців, значна питома вага студентів, абітурієнтів та учнів [6].

В табл. 11.1 згруповано основні вимоги, які висувують споживачі рекреаційних послуг.

Важним етапом в процесі збору інформації про зовнішні умови є створення баз даних інформації про зовнішні умови діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу.

Перш за все, це стосується використання бази даних, орієнтованої на клієнтів (таблиця 11.2) і бази даних підприємств-конкурентів.

Взагалі щодо основних факторів, що регламентують роботу підприємств туристсько-рекреаційного комплексу, то важливим фактором є місце розташування.

Як свідчить досвід Росії протягом багатьох десятиліть сформувалася могутня українська діаспора, розташована у великих промислових центрах.

Сюди, у першу чергу, варто віднести райони Східного Сибіру (Тюменська область, Красноярський край), північні і центральні регіони Росії.

Таблиця 11.1

ВИМОГИ СПОЖИВАЧІВ ПОСЛУГ

Види вимог споживачів	Сутність вимог споживачів
Матеріальні	Фізичний комфорт, інтер'єр приміщення, зовнішній вигляд будівлі і території, меблі, устаткування тощо
	Зручність
	Фізичні властивості та переваги
	Безпека
	Довготривалий ефект
	Інвестиційна цінність
Нематеріальні	Соціальна прийнятність
	Мінімум сумнівів після оплати послуги
	Відповідність сподіванням членів групи споживачів
	Патріотичні почуття
	Зручне розташування рекреаційного підприємства
	Новизна послуги
	Якість обслуговування

Таблиця 11.2

ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛІЄНТІВ

Типи клієнтів	
Фізичні особи	Юридичні особи
Стать, вік та етап життєвого циклу, склад сім'ї, рівень освіти, рівень доходу, соціальний стан	Загальна інформація (адреса, реквізити)
Регіон мешкання і роботи, рід заняття, спосіб життя	Структура клієнтів, їх надійність
Мотиви вибору підприємства санаторно-курортного комплексу	Мотивація співробітників, які ухвалюють рішення щодо покупки
Потреби в нових послугах	Потреби в нових або вдосконалених послугах

Частина населення українського походження, безумовно, відчуває ностальгію по рідних місцях і готова провести свою відпустку на батьківщині.

Аналіз діяльності підприємств показав, що 70% ліжкового фонду рекреаційних закладів спрямовано на людей середнього достатку, ще по 15% розраховано на вищий та VIP-рівень споживання послуг.

Слід визначити, що враховуючи, наприклад, унікальність курортних факторів Одеської області, є всі шанси на перемогу в цій жорстокій конкуренції. До того ж, у підприємств санаторно-курортного комплексу є одна суттєва перевага — на противагу іноземним курортам, вони максимально розвивають лікувальну частину, орієнтуються на високоефективні наукоємні лікувальні технології.

Взагалі щодо основних факторів, що регламентують роботу рекреаційних підприємств, належить його місце розташування. Одеська область вважається досить високою за рівнем конкуренції.

Приведена аргументація дала підстави В. Лебедевої скласти наступну схему розподілу потоку відпочиваючих в рекреаційних підприємствах (рис. 11.1).

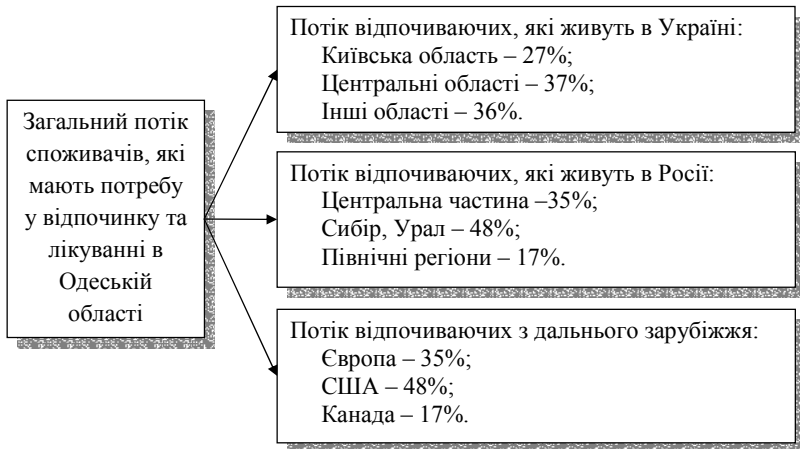

Рис. 11.1 Розподіл потоку відпочиваючих

Зокрема, при оцінюванні відповідності між вартістю відпочинку та його якістю представники двох груп респондентів виявили однаковість. Більшість респондентів вважають, що вартість відпочинку лише частково відповідає якості обслуговування. Проте спостерігається парадоксальна ситуація: 24% респондентів-організаторів відпочинку вва-

жають, що вартість послуг не відповідає якості відпочинку й обслуговування. Таким чином, вони фактично погоджуються з рекламацією на самих себе, на свої послуги. Про невідповідність між вартістю відпочинку та його якістю заявили 17,3% респондентів, що відпочивали у 2007 р. і 11,7% у 2008 р [7].

З огляду на вище викладене, ринок рекреаційних послуг Одеської області можна охарактеризувати як недостатньо збалансований. Пропозиція в цілому відповідає лише невибагливому споживачеві (відпочинок на морському узбережжі, розрахований на рекреантів з низьким і середнім рівнем доходів), що свідчить про реальну оцінку сучасної ситуації Одеської області, розуміння основних негативних аспектів його функціонування. Отримані результати дослідниками свідчать про те, що значна частина рекреаційних підприємств Одеської області невіправдано завищує ціни на свої послуги. Це вимагає втручання з боку органів державного управління та контролю, активного захисту прав споживачів.

З метою як найповнішого вивчення рекреаційного попиту запропоновано використовувати наступні методичні прийоми дослідження:

- аналіз статистичних відомостей про відвідування рекреантами конкретної території в динаміці (об'єм рекреаційного попиту, його структура, кількість днів перебування, об'єм прибутку тощо);
- зіставлення географічного розподілу рекреаційного потенціалу з центрами постійного перебування рекреантів;
- соціологічні методи і прийоми — спостереження, письмовий, усний та опит на сайтах підприємств санаторно-курортного комплексу [8].

Звернемо увагу, що однією з найбільш вдалих можливостей досягнення високої окупності маркетингових заходів полягає у використанні базової концепції життєвого циклу клієнта (customer lifecycle — CLF), а саме в оцінці цього показника, розумінні його і отриманні прибутку. Якщо розібратися в ідеї життєвого циклу, то її можна вдало застосувати відносно потреб рекреаційного підприємства і доступних ресурсів, незважаючи на складнощі ринку.

Життєвий цикл клієнта це поведінка клієнта по відношенню до підприємства протягом часу. Клієнти вступають у взаємовідносини з рекреаційним підприємством і з часом вирішують — продовжити ці стосунки або припинити їх. У будь-який момент життєвого циклу клієнт з тією або іншою вірогідністю може продовжити стосунки з ним. Клієнтська поведінка міняється з часом, і ці зміни — ключ до майбутнього. Кожен з нас міняється рік від року. Змінюється життєвий досвід і образ думок, відбуваються зльоти і падіння, які впливають на поведінку і погляди. І хоча моделювати поведінку людини можна в конкретні моменти, ще вигідно розглянути його протягом періоду часу.

Якщо зберігати інформацію про взаємодії з покупцем, то потім можна прогнозувати поведінку клієнта протягом життєвого циклу — чи буде він з більшою або меншою вірогідністю вести діалог та відносини з підприємством.

Якщо проводити таке прогнозування, то можна досягти максимальної окупності маркетингових заходів, звертаючись до тих клієнтів, які найімовірніше купуватимуть, прагнучи зберегти клієнтів, в яких згасає інтерес, і не витрачаючи засобів на клієнтів, з боку яких вірогідність покупок мала. Якщо розуміти і передбачати поведінку споживача рекреаційних послуг в рамках життєвого циклу, то можна дати відповіді на інші важливі питання, у тому числі:

- як можна порівняти довгостроковий вплив на цінність клієнтів різних рекламних підходів, а також вибору продуктів і встановлення цін;
- коли клієнт припинить покупки і візити в рекреаційний заклад і як ефективно відстрочити цю подію;
- як можна оцінити вплив на цінність клієнта операційно-орієнтованих змін, таких як впровадження змін в дизайні сайту курорту;
- яка цінність клієнта протягом життєвого циклу в порівнянні з іншими клієнтами, і як її можна ефективно підвищити.

Життєвий цикл клієнта важливіший для інтерактивного бізнесу, чим для звичайного. Зміни поведінки відбуваються швидше на початку життєвого циклу, але і падіння буває ще швидшим, і життєвий цикл досягає свого кінця. Швидкість і рівень зміни поведінки дуже важливі для моделювання інтерактивної поведінки. Зазвичай очікуються невеликі зміни в часі, але швидкі і наростаючі зміни — важливіші і є сигналом до дій. Краще розуміння життєвого циклу клієнта дає динамічне уявлення про його поведінку відносно закупівель в часі. Особливо хорошого підвищення ефективності із застосуванням технологій управління ЖЦ вдається досягти в наступних областях:

- придбання клієнтів;
- збереження клієнтів;
- прогнозування потоку клієнтів.

Дані життєвого циклу дозволяють точно прогнозувати вплив запропонованих маркетингових заходів на доходи і склад клієнтської бази (КБ). Крім того, аналіз КБ дозволяє автоматично виявити ключові недоліки, можливості і завдання. Таким чином можна знайти найбільш зручні шляхи підвищення прибутку і зниження витрат, з'ясувати, яких клієнтів курортна установа повинна захищати, і оцінити якість нових клієнтів. Важно шукати різні шляхи виконання «сценаріїв», щоб краще прогнозувати ефективність конкретних маркетингових ініціатив, оцінюючи витрати клієнта і його цінність.

Успішні рекреаційні підприємства зобов'язані обчислювати цінність конкретних клієнтів протягом життєвого циклу, а також аналізувати клієнтську базу в цілому. Використовуючи технології управління життєвим циклом, можна отримати максимальну користь з маркетингових заходів, гарантуючи залучення, збереження і своєчасну реакцію на потреби найбільш прибуткових груп покупців рекреаційних послуг, що швидко змінюються [9].

Управління життєвим циклом клієнта (Customer Lifecycle Management — CLM) включає безліч різних показників, які необхідно враховувати, але основний момент — час. Весь життєвий цикл повинен чітко оцінюватися на всьому його протязі, його потрібно розглядати відносно конкретного клієнта або в середньому по групі клієнтів. Тут враховується історія покупок, куди входить їх частота і кількість, об'єм засобів, витрачених на придбання і збереження клієнтів, ресурси, виділені на кожен продаж, а також після продажне обслуговування і підтримку, тривалість клієнтських взаємин з компанією. Оцінка змін в клієнтському життєвому циклі може бути як дуже складною, так і дуже простою, залежно від того, яка міра точності необхідна. Інколи доводиться витрачати роки і навіть десятиліття, щоб обчислити і порівняти всі показники, інколи це вдається зробити за 6 місяців. Все залежить від типу бізнесу, чим дрібніше рекреаційне підприємство — тим простіше.

В першу чергу необхідно провести сегментацію клієнтської бази по тих змінних, які плануються обчислювати. Найважливіше при сегментації — пам'ятати, що час — найбільш критичний чинник. Сегментація не має бути одноразовою операцією. Розділення клієнтської бази на різні групи, відіграє свою роль, допомагаючи краще розібратися, наскільки успішним в даний момент є управління життєвим циклом клієнта. Попередні результати виміру потрібно проводити не пізніше, ніж проведе повторну покупку самий неактивний з вторинних покупців.

Для покращення комунікацій можливо використовувати модель впливу на клієнта, що була розроблена Р. Лейвіджем і Г. Стенером [8]. Методична сутність моделі щонайкраще може бути представлена узагальненою авторською схемою, що враховує динамічний ефект маркетингового комунікаційного впливу на споживача та відповідні ефекти (див. рис. 11.2).

Сутність моделі припускає, що процес впливу на сегмент розбитий на чотири послідовних етапи:

- інформованість (А);
- відношення (В);
- первинна покупка (С),
- повторна покупка (D)).

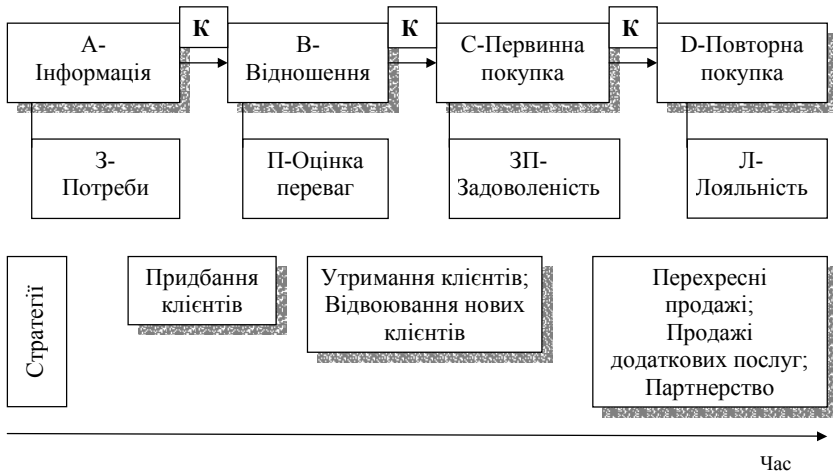

Рис. 11.2. Модель врахування динамічного ефекту маркетингового комунікаційного впливу на клієнта при виборі стратегій

Перш за все, клієнт відчуває потребу та вивчає переваги, тобто формує знання та потреби (З). Здійснюючи комунікаційні контакти з клієнтом, набір повідомлень спочатку формує в ньому інформованість — клієнт запам'ятовує марку товару або виділену характеристику продукту (поінформованість (А)).

За результатами наступної серії комунікаційного впливу формується позитивне відношення до товару, тобто клієнт сприймає товар як один із кращих у своїй категорії (відношення (В)).

І, нарешті, ще одна порція контактів підштовхує клієнта до першої покупки товару даної марки (первинна покупка (С)). У випадку, якщо досягнуто певну задоволеність від даного товару (ЗП) і торговельна марка адекватно сприймається клієнтом, то при наступній серії повідомлень (К) відбувається повторна покупка (Э).

Ефективність комунікаційного процесу можна розглядати в рамках двох змінних. Перша змінна $E1$ позначає відповідний етап маркетингової комунікації, найчастіше інтерпретується як час при фіксованих за часом етапах:

$$E1 \subset [A, B, C, D] \quad (11.1)$$

Друга змінна $E2$ описує умовну факторну ефективність комунікації відповідного етапу, тобто функціонально залежна стосовно етапу:

$$E^2 = f(\Pi, 3\Pi, \mathcal{L}) \quad (11.2)$$

$$\begin{cases} E^B = f(\Pi) \\ E^C = f(3\Pi, \mathcal{L}) \\ E^D = f(\Pi, 3\Pi, \mathcal{L}) \end{cases}$$

де Π — сформований рівень переваги підприємства;

3Π — рівень викликаної або відчутної задоволеності від послуг підприємства;

\mathcal{L} — лояльність до послуг підприємства.

Таким чином, модель описує ефективність, як систему трьох факторів (ефектів), що умовно співвідносяться на певних етапах комунікації.

Запропонована модель впливу дає однозначне розуміння динамічної довжини комунікаційного контакту до закріплення підприємства санаторно-курортного комплексу на ринку з певною продукцією (повторна покупка (D)), а також неоднозначності оцінки ефекту комунікаційного впливу. Очевидно, що економічний ефект проявляється на етапах C і D.

На рисунку 11.3 наведена модель оцінки задоволеності клієнтів послугами рекреаційних підприємств.

Розглянемо етапи запропонованої моделі.

На першому етапі потрібно сформувати репрезентативну вибірку клієнтів.

На другому етапі були визначені фактори, які найбільшою мірою впливають на відношення клієнтів до підприємств.

До них відносяться: якість наданих послуг, ціна послуги, сервіс підприємства (додаткові послуги), рівень обслуговування, доступність інформації, надійність підприємства та компетентність персоналу.

На третьому етапі формується анкета для клієнтів, яка дозволяє сформувати певну базу даних щодо первинних клієнтів, та тих, що вже відпочивали у даному підприємстві санаторно-курортного комплексу.

На четвертому та п'ятому етапах респонденти ранжують усі вказані фактори по ступеню їх важливості від 1 до 7, якій є найвищим (табл. 11.3.)

Вага факторів визначається за допомогою формули:

$$V_i = R_i / \sum R_i \quad (11.3)$$

де V_i — вага i -го фактору,

R_i — ранг i -го фактору.

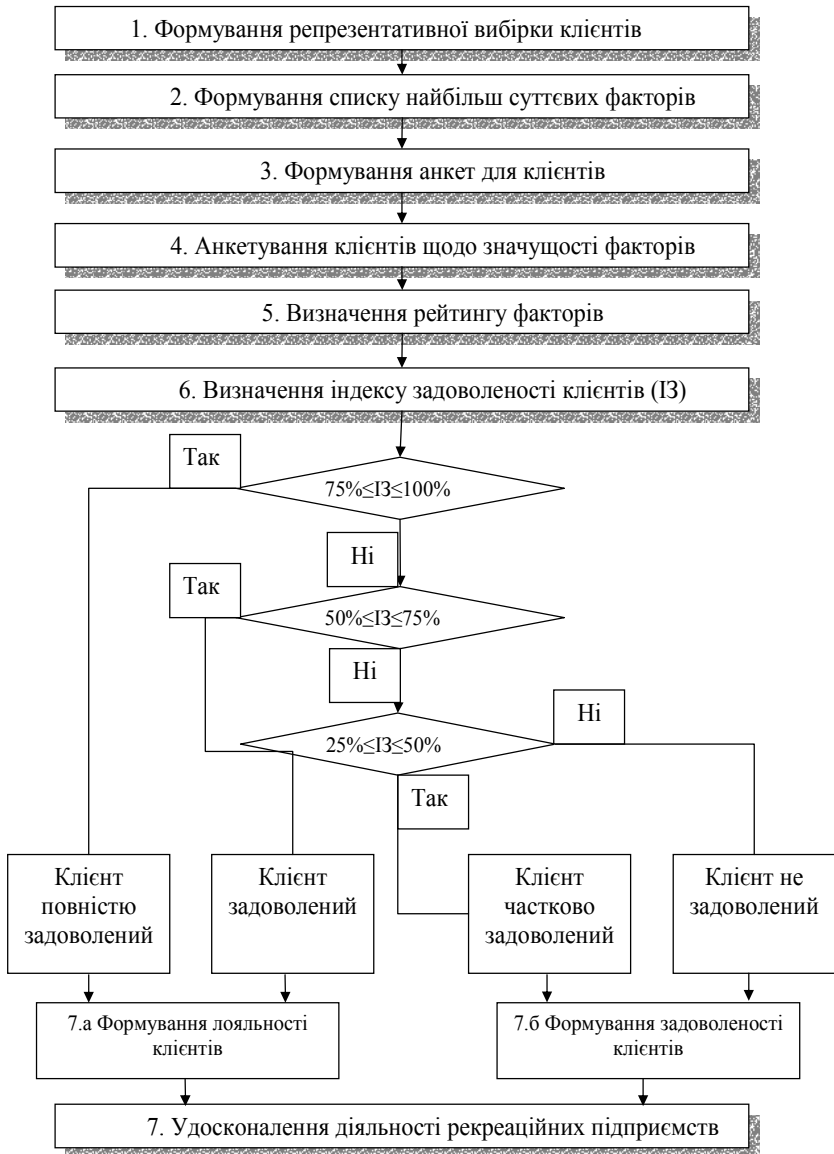

Рис. 11.3. Модель оцінки задоволеності клієнтів послугами рекреаційного підприємства

Таблиця 11.3

РАНГ ФАКТОРІВ ЗА ДУМКОЮ СПОЖИВАЧІВ

Критерій оцінки задоволеності	Ранг факторів	Вага факторів
1. Якість наданих послуг	7	0,25
2. Рівень обслуговування (швидкість роботи, доброзичливість персоналу)	6	0,21
3. Ціна послуги	5	0,17
4. Сервіс підприємства (додаткові послуги)	4	0,14
5. Компетентність персоналу	3	0,11
6. Надійність підприємства	2	0,08
7. Доступність інформації: ЗМІ, зовнішня реклама, сайт	1	0,04
	Усього	1,00

(Джерело: за даними опитування)

На підставі отриманих даних може бути сформований індивідуальний комплекс заходів щодо впливу на клієнта з врахуванням виявлених недоліків.

На шостому етапі клієнти відповідають на друге запитання анкети — визначають своє задоволення від відпочинку на підприємстві. Задоволеність вимірювалась із використанням п'ятибальної шкали (1 — «зовсім не задоволений», 5 — «повністю задоволений»). Розрахунок індексу задоволеності клієнта CSI (Customer Satisfaction Index) виконується за допомогою формули:

$$CSI = \sum O_i \cdot V_i \quad (11.4)$$

де CSI — індекс задоволеності;

i — номер критерію оцінки;

n — загальна кількість критеріїв оцінки;

O_i — оцінка i -го критерію;

V_i — вага i -го критерію.

Порядок розрахунку індексу задоволеності наведений у додатку Д.

У таблиці 11.4 представлені результати розрахунку індексу задоволеності на основі опитування клієнтів підприємств санаторно-курортного комплексу Одеського регіону.

Таблиця 11.4

ІНДЕКС ЗАДОВОЛЕНОСТІ КЛІЄНТІВ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Критерій оцінки задоволеності	Підприємство			
	ППСП «Біла Акація»	ДП Клінічний санаторій Лермонтовський	ТОВ «Золота нива»	ТОВ «Примор'я»
Індекс задоволеності	3,91 (78,20%)	3,21 (64,20%)	3,07 (61,40%)	2,67 (53,42%)

Важливим завданням виміру рівня задоволеності є визначення такого рівня у відсотках від максимального, при якому клієнт вирушає з підприємства (так само як і припиняє свою участь в програмі), і рівня зменшення задоволеності, коли клієнт може скорочувати частоту своїх звернень і перелік послуг. Максимальне значення задоволеності — 140. Аналізуючи історію взаємин з клієнтом, розраховують значення цього індексу.

Стосовно сфери рекреаційних послуг запропоновано використовувати значення менше 75% для зони середньої задоволеності, значення 50% — зони слабкої задоволеності і менше 25% — для зони втрати клієнтів.

Так, індекс задоволеності клієнтів ППСП «Біла Акація», рівний 3,91 балам, відповідає 78%, що свідчить про те, що задоволеність клієнтів знаходиться у зоні задоволеності.

11.3. Формування програм лояльності споживачів рекреаційного підприємства

Наявність лояльної клієнтської бази є дуже сильною конкурентною перевагою і, як наслідок, вирішальним чинником перемоги в ринковій боротьбі і заставою стабільності і успіху в бізнесі. Головною особливістю будь-якої програми лояльності є її орієнтація на довгострокові стосунки із споживачем. Тому програма, побудована лише на наданні знижок, рано чи пізно приведе до збитків, адже в ціновій війні переможців не буде. З'ясувати, як утримати клієнта, хто і чому постійно віддає перевагу відповідному підприємству, що заважає діяти так іншим споживачам, перетворити випадкових покупців і постійних клієнтів на лояльних прибічників підприємству — ось завдання для сучасного фахівця.

Сучасний досвід діяльності підприємств рекреаційно-туристського комплексу вказує на необхідність зміни акцентів при формуванні кон-

курентних переваг від цінових методів ведення конкуренції до нецінових, пов'язаних з побудовою систем взаємин з клієнтами, що дозволяють взаємодіяти з ними в тривалій перспективі.

Враховуючи недостатність опрацьованості методологічних основ формування лояльності клієнтів, В. Лебедевою запропоновано послідовність етапів даного процесу, яка представлена на рис. 11.4 [11,12].

Рис. 11.4. Алгоритм процесу формування лояльності клієнтів рекреаційного підприємства

Можливості для бізнесу, що надаються інформаційними технологіями, полягають в збільшенні лояльності споживачів, можливості сфокусуватися на найбільш вигідних споживачах і понизити витрати на не-

ефективні маркетингові комунікації, збільшивши адресність всіх маркетингових рішень на основі наявної в базі даних інформації про клієнтів (додаток Д2).

На відмінність від задоволеності лояльність визначає намір здійснення наступної покупки. Зв'язок між задоволеністю і лояльністю на ринках, де споживачі мають високу свободу вибору, є безпосередньою — зі зростанням задоволеності також збільшується і рівень лояльності. Лояльність забезпечує лише максимальна задоволеність. При цьому частково задоволені клієнти з високою вірогідністю можуть змінити підприємство, у якому вони будуть відпочивати. І це не дивлячись на те, що їх поведінка (об'єми і кількість послуг в даному періоді) свідчить про лояльність.

Індекс лояльності є найбільш значимим показником при аналізі клієнтської бази даних, оскільки саме він дозволяє проаналізувати поведінковий аспект (на основі повторних покупок, їх частоти, терміну співпраці з підприємством), думки і переваги споживчих сегментів, а також їх бажання рекомендувати дане підприємство (що відбувається в результаті перевищення чекань даного споживача).

Для виміру рівня лояльності споживачів може бути використаний кількісний опит, де респондент у відповідь на питання анкети дає інформацію по наступних основних параметрах:

- лояльність перцепції (думки, стосунки);
- транзакційна (поведінкова) лояльність;
- вірогідність рекомендації компанії (продукту) іншим людям;
- нечутливість поведінки покупця до дій конкурентів.

Можна запропонувати використовувати набір тверджень в анкеті, з якими респондент повинен виразити згоду — незгоду за шкалою Лайкерта (по 10-тибальної шкалі, від «повністю не згоден» до «повністю згоден»).

Твердження 1-8 відносяться до перцепційної лояльності. Твердження 10-12 — до транзакційної лояльності. Твердження 9 визначає рівень рекомендації підприємства іншим людям. Нечутливість поведінки покупця до дій конкурентів визначається твердженнями 13 та 14.

Для побудови індексу лояльності розраховується середньоарифметичне значення для середніх балів за кожним твердженням по наступній формулі:

$$L_j = 1 / N_j \sum L_{ij} \quad (11.5)$$

де L_j — значення індексу лояльності,

i — порядковий номер твердження $i = 1, n$,

N_j — кількість тверджень що визначають j -тий вид лояльності;

j — вид лояльності, $j=1, 4$.

Значення індексу лояльності знаходиться в інтервалі [1; 10]. Динаміка індексу лояльності клієнтів підприємств санаторно-курортного комплексу за п'ятирічний період представлена в таблиці 11.5.

Таблиця 11.5

ІНДЕКС ЛОЯЛЬНОСТІ КЛІЄНТІВ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Напрявлення	Підприємства			
	ППСП «Біла Акація»	ДП Клінічний санаторій Лермонтовський	ТОВ «Золота нива»	ТОВ «Примор'я»
Перцепційна лояльність	3,67	3,78	3,54	3,79
Трансакційна лояльність	4,72	5,32	5,83	6,84
Рекомендація підприємства іншим людям	3,28	4,55	5,78	6,83
Нечутливість поведінки покупця до дій конкурентів	6,83	5,83	4,53	3,43
Середній індекс лояльності	4,63	4,87	4,92	5,22

Відстежуючи зміни індексів задоволеності і лояльності за різні періоди роботи підприємства, можна прогнозувати ситуацію і коректувати його стратегію щодо залучення і утримання клієнтів.

Враховуючи особливості українського ринку рекреаційних послуг, були виділені основні етапи розробки і впровадження програми лояльності.

У основні виділення етапів лежать шість аспектів ефективних програм лояльності:

- якість самого продукту;
- кваліфікований персонал;
- чітке розуміння цілей впровадження програми;
- привілеї програми, цікаві для її учасників,
- технічна і технологічна бази,
- правильне економічне обґрунтування програми,
- забезпечення інтересів всіх сторін, без наявності і виконання яких ефективність програми не може бути досягнута.

В результаті аналізу мікро — і внутрішнього середовища підприємств були отримані дані про проблемну і бажану поведінку клієнтів.

Так, відповідно до поставленої мети дослідження може бути запропоновано набір методик для їх досягнення з врахуванням переваг цільових груп клієнтів. Для досягнення мети «збільшення відсотка продовження договорів з прибутковими клієнтами» запропоновані такі методики, як:

- створення сервісу для кращих клієнтів з нестандартною системою заохочення;

- дарування додаткових безкоштовних днів тим, хто знов і знов обирає підприємство для відпочинку й оздоровлення.

«Пізнавши» в клієтові постійного покупця, підприємство може скористатися цією інформацією таким чином:

- відновити по інформаційній системі історію взаємин з клієнтом: що він купує, які послуги замовляє, як змінювалася динаміка об'єму наданих послуг з часом;

- знаючи загальний об'єм (у грошовому еквіваленті) наданих клієнтові послуг і тривалість взаємин, можна встановити, наскільки цікавий цей клієнт, і надати йому відповідну знижку або навіть надати додаткові безкоштовні послуги (зробити «дарунок»).

Тому перед тим, як почати впроваджувати програму лояльності, важливо з'ясувати для себе, яких конкретних результатів очікує підприємство:

- зростання обсягів продажу,
- частіша повторюваність покупок,
- крос-продажу (продаж клієнтові додаткових товарів чи послуг).

Програма лояльності — це не тільки те, що клієнт починає витрачати більше грошей на підприємстві, а те, що сам клієнт змінюється і змушує змінюватись підприємство [12].

Підприємство дізнається про свого клієнта — чому він надає перевагу, його смаки і те, що він чекає від компанії. Це і є однією з основних переваг програми лояльності перед звичайним стимулюванням збуту. Клієнт усвідомлено пропонує підприємству дізнатись про себе більше, та отримані підприємством знання при правильному їх використанні сприяють росту самого підприємства.

Впровадження методів формування лояльності і розробки відповідної програми дозволить підприємствам санаторно-курортного комплексу добитися підвищення рівня утримання існуючих клієнтів (поточний рівень складає 64%), що є першою і основною метою програми лояльності.

Першою і основною метою програми лояльності є підвищення коефіцієнта утримання існуючих клієнтів до 80%. У найспрощенішому ви-

гляді основа позитивної дії маркетингу стосунків виглядає у вигляді «петлі», що зв'язує клієнта, підприємство і персонал (рис. 11.5).

Ключові чинники отримання лояльності клієнтів для рекреаційних підприємств полягають у наступному: позитивний досвід взаємодії — 73%, хороші рекомендації близьких і друзів — 59%, — стійка репутація компанії — 55%, позитивний рейтинг з боку сторонніх організацій — 46%, позитивні відгуки клієнтури — 39%, реклама за участю знаменитостей — 26%, добродійна або суспільна діяльність підприємства — 21%.

Рис. 11.5. «Петля» позитивної дії маркетингу стосунків

Ефективність програми лояльності клієнтів можна оцінити за наступною формулою:

$$E = \Delta R - \Delta V \quad (11.6)$$

де E — показник ефективності реалізації програм лояльності;

ΔR — зміна обсягів продажу продукту від реалізації програм лояльності;

ΔV — додаткові витрати на впровадження програм лояльності.

Позитивне значення показника свідчить про ефективність програм лояльності, нульове та негативне значення свідчить про необхідність припинення або реінжинірингу програм лояльності. Прогнози економічної ефективності від впровадження програм лояльності клієнтів рекреаційних підприємств Одеського регіону наведені в таблицях 11.6-11.7.

Таким чином, на кожен вкладений 1 грн. у проект впровадження програм лояльності клієнтів, наприклад ППСП «Біла Акація» одержить 1,38 грн. чистого прибутку при терміні окупності 1,7 року.

Таблиця 11.6

**РОЗРАХУНОК ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІД ВПРОВАДЖЕННЯ
ПРОГРАМ ЛОЯЛЬНОСТІ КЛІЄНТІВ ППСП «БІЛА АКАЦІЯ»**

Показники	Роки			Усього
	2009	2010	2011	
1. Витрати на розробку програм лояльності клієнтів, тис. грн.	208,460	84,400	32,100	324,960
2. Очікуваний дохід від упровадження програм лояльності, тис. грн.	286,113	286,113	286,113	858,339
3. Середній індекс лояльності клієнтів	0,49	0,51	0,55	-
4. Безпечні грошові потоки, тис. грн.	140,20	145,32	157,36	442,88
5. Дисконтна ставка, %	19			
6. Щорічна інфляція, %	7,5			
7. Реальна ставка дисконту, %	11,5			
8. Процентний фактор нинішньої вартості при реальній ставці дисконту 7 %	0,897	0,804	0,721	-
9. Нинішня вартість грошових потоків, тис. грн.	140,20	146,05	162,08	448,33
10. Чистий приведений дохід, тис. грн.				123,37
11. Індекс прибутковості				1,38
12. Строк окупності, рік.				1,70

Таблиця 11.7

РОЗРАХУНОК ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ЛОЯЛЬНОСТІ ДП ЛЕРМОНТОВСЬКИЙ, ТИС. ГРН.

Показники	Роки			Усього
	2008	2009	2010	
1. Витрати на розробку програм лояльності клієнтів, тис. грн.	208,460	84,400	32,100	324,960
2. Очікуваний дохід від впровадження програм лояльності, тис. грн.	286,113	286,113	286,113	858,339
3. Середній індекс лояльності клієнтів	0,95	0,80	0,70	-
4. Безпечні грошові потоки, тис. грн.	271,805	228,888	200,277	700,970
5. Дисконтна ставка, %	25			
6. Щорічна інфляція, %	10			
7. Реальна ставка дисконту, %	15			
8. Процентний фактор нинішньої вартості при реальній ставці дисконту 7 %	0,870	0,756	0,658	-
9. Нинішня вартість грошових потоків, тис. грн.	236,352	173,072	131,685	541,109
10. Чистий приведений дохід, тис. грн.				216,149
11. Індекс прибутковості				1,67
12. Строк окупності, рік.				1,80

Таким чином, на кожну вкладену 1 грн. у проект впровадження програм лояльності клієнтів, ДП Лермонтовський одержить 1,67 грн. чистого прибутку при терміні окупності 1,8 року.

Наведені результати дослідження дозволяють зробити загальний висновок про те, що програма лояльності, що успішно діє, направлена на забезпечення конкурентних переваг рекреаційного підприємства.

Запитання для самоперевірки

1. Які складові функціонального задоволення відпочиваючого використовуються як основні?
2. Які інформаційні дані про споживача необхідно мати для проведення дослідження сучасних рекреаційних потреб?
3. Які методичні прийоми дослідження необхідно використовувати при вивченні рекреаційного попиту?
4. Яка базова концепція маркетингу є важливою для досягнення високої окупності рекреаційних послуг?
5. На які чотири етапи поділяється модель впливу на клієнта за Р. Лейвиджем і Г. Стенером
6. Надати характеристику алгоритму процесу формування лояльності клієнтів рекреаційного підприємства.
7. Які аспекти ефективних програм лояльності Вам відомі?
8. Надати характеристику поняттю «Петля» позитивної дії маркетингу стосунків.
9. Визначити вплив програми лояльності за результатом розрахунку економічної ефективності на прикладі ППСП «Біла Акація».
10. Визначити вплив програми лояльності за результатом розрахунку економічної ефективності на прикладі ДП Лермонтовський.

Тестові завдання за темою 11

- 1. Функціональне задоволення відпочиваючого складається з:**
 - а) інтенсивного лікування;
 - б) широкої пропозиції медикаментів та медпрепаратів;
 - в) організації харчування;
 - г) усі відповіді правильні.
- 2. Найбільш вдала можливість досягнення високої окупності клієнтських маркетингових заходів полягає у:**
 - а) концепції життєвого циклу клієнта;
 - б) Boston Consulting Group;
 - в) GE/McKinsey;
 - г) General Electric.
- 3. Підвищення ефективності із застосуванням технологій управління життєвого циклу клієнта не вдається досягти в наступних областях:**
 - а) придбання клієнтів;
 - б) збереження клієнтів;
 - в) розміщення клієнтів;
 - г) прогнозування потоку клієнтів.

4. Найбільш значимим показником при аналізі клієнтської бази даних є:

- а) індекс доступності;
- б) індекс лояльності;
- в) індекс амортизації;
- г) індекс туристичного навантаження.

5. До основних етапів програми лояльності не відноситься:

- а) якість самого продукту;
- б) технічна і технологічна бази;
- в) собівартість товару;
- г) кваліфікований персонал.

Література до теми 11

1. Черчик Л.М. Маркетинг рекреаційних територій: теорія, методологія, практика. Монографія. /Л.М.Черчик. — Луцьк: ЛДТУ, 2006. — 136 с.
2. Конищева Н.И., Рудь Д.В., Шинкаренко М.Н. Анализ рынка туристических услуг на основе маркетингово-социологических исследований // Вісник ДІТБ, 2005, № 9. — С. 149 — 162.
3. Карягін Ю.О., Тимошенко З.І., Демура Т.О., Мунін Г.Б. Маркетинг турпродукту. Підручник. — К: Кондор, 2009. — 394 с.
4. Шульгіна Л.М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу: Монографія. /Л.М.Шульгіна.- К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. — 597 с.
5. Садченко Е. В. Принципы и концепции экологического маркетинга [монография] /Е.В. Садченко. — Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины.- Одесса:Астропринт, 2002.- 398с.
6. Гродзинська І.О. Необхідні заходи для збільшення долі туристично-рекреаційної діяльності у макроекономічних (бюджетних) показниках на прикладі Одеської області / І.О. Гродзинська, В.В. Лебедева // Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — Одеса, 2008. — № 11 (67). — С. 3-10.
7. Гродзинська І.О. Формування сценаріїв розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу / І.О. Гродзинська, В.В. Лебедева // Торгівля і ринок України: тематичний збірник наукових праць з проблем торгівлі і громадського харчування. — Донецьк : ДОНДУЕТ, 2010— Вип.28.— Т.2.—С.55–61.
8. Гродзинська І.О. Управління інноваційною діяльністю підприємств санаторно-курортного комплексу / І.О. Гродзинська, В.В. Лебедева // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі України, Луцьк. — 2010. — С. 81–83.
9. Гродзинская И.А. Механизм формирования стратегии развития предприятия санаторно-курортного комплекса / И.А. Гродзинская, В.В. Лебедева // Wykształcenie i nauka bez granic- 2009, Przemysł : Nauka I studia, — 2009, — vol. 5, — P. 36-39.
10. Гродзинская И.А. Стратегия развития санаторно-курортного и туристическо-рекреационного комплекса на примере Одесской области / В.В. Лебедева, И.А. Гродзинская // Міжнародний вектор туризму: сьогодення, майбуття.

матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. — Вип. 3. — Луганськ: Знання, 2008. — Ч.2. — С. 17-20 (0,3 друк.арк.) (особистий внесок: визначено елементи стратегії курортного комплексу).

11. Лебедева В.В. Формування моделі управління підприємствами санаторно-курортного комплексу / В.В. Лебедева // Науковий вісник — ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2009. — № 3 (81). — С. 34–40.

12. Лебедева В.В. Формування портрету клієнтів підприємств санаторно-курортного комплексу / В.В. Лебедева // Науковий вісник — ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2010. — № 5 (106). — С. 21–28.

13. Organization development and transformation: managing effective change / edition by Wendell L. French, Cecil H. Bell, Jr., Robert A. Zawacki. — 4thed, 1994. — 164 p. 195

ПІСЛЯМОВА

За останні роки рекреалогія пройшла шлях від замкненості окремих наук і дисциплін до їх взаємодії; одноаспектного вивчення феномена відпочинку до багатоаспектного; вузької спеціалізації до субстрактності; множини наукових уявлень до цілісності наукових знань про відпочинок; одновимірності уявлень до системної багатовимірності поглядів. Рекреалогія є молодою, але досить динамічною галуззю знання, розвиток якої залежатиме від подальшого накопичення і диференціації рекреаційних потреб. Поступово формується понятійно-термінологічний апарат науки, обґрунтовуються окремі теоретичні узагальнення, гуманно- та економо-центричні концепції, закони. Напрямок її подальшого розвитку все більше визначається інтеграцією туризму і рекреації в межах туристично-рекреаційного комплексу. Рекреаційна система одночасно може розглядатись як складова суспільної системи, суспільного життя, суспільного виробництва, певної сфери людської діяльності. Інтеграція різних напрямів рекреаційної діяльності в єдину систему відновлення здоров'я обумовлена рівнем суспільних відносин. Можна вважати, що виокремлення об'єкта рекреалогії є результатом рекреаційного природокористування як форми взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізовується через систему заходів з освоєння, використання, перетворення та охорони природних комплексів. Він має регіональну локалізацію і може розглядатися як складова регіональної економічної та соціальної політики. Важливою методологічною проблемою рекреалогії є співвідношення між поняттями туризм — турист і рекреація — рекреант, які недостатньо розмежовані за відсутністю чітких критеріїв і недосконалістю понятійно-термінологічного апарату.

Рекреація, навіть без ототожнення її з відпочинком, є поняттям більш широким, ніж туризм. Це впливає вже з визначень останнього як одного з видів активного відпочинку, форми проведення дозвілля, різновиду рекреації, однієї з форм міграції, що здійснюється на підставі угод із чітким обмеженням у часі від 24 годин до одного року. Водночас рекреація може мати пасивний характер і не бути детермінованою

часом і простором. Поряд з цим, у туризмі виділяються лікувально-оздоровчий та спортивно-оздоровчий види. Така термінологічна невідзначиність значною мірою обумовлена функціонуванням туристичного і рекреаційного господарства на базі одних і тих самих ресурсів. Тому видається логічним вважати туристичними ресурсами ті з них, які сприяють культурно-освітньому та фізичному розвитку людини, а рекреаційними — об'єкти і явища, пов'язані із зміцненням здоров'я. Хоча на практиці важко уявити рекреанта, який би займався лише лікувально-оздоровчими процедурами, ігноруючи культурно-історичну спадщину свого місцеперебування, як і туризм, який не сприяв би відновленню життєво важливих функцій організму. В цілому це два аспекти одного процесу. Отже, незважаючи на різне відомче підпорядкування рекреаційних і туристичних закладів та відмінності в характері і номенклатурі споживчих послуг, туризм — культурно-пізнавальні, спортивні, ділові тощо; рекреація — лікувально-оздоровчі, які чим далі більше диференціюються, обгрунтованим видається не їх протиставлення, а поєднання в межах єдиного туристично-рекреаційного комплексу.

В той же час, економічна сутність рекреаційної діяльності підприємств полягає в отриманні прибутку шляхом задоволення рекреаційних потреб населення, які об'єктивно зумовлені необхідністю відтворення та розвитку життєвих сил, розтрачених у процесі праці. Головним фактором розвитку даної сфери визначено поступове наростання інтенсивності виробництва та суспільного розподілу праці. Рекреаційні послуги — це кінцевий результат діяльності рекреаційних підприємств, праця персоналу, втілена в ту чи іншу споживчу вартість, яка спроможна задовольнити рекреаційні потреби споживачів і має характеристики, властиві будь-якій послугі: незбереженість, невіддільність від об'єкта надання і отримання послуги, мінливість якості, неосяжність.

Таким чином, сучасні теоретичні засади управління діяльністю рекреаційних підприємств складаються з принципів, що забезпечують процес відтворення життєвих сил населення, розтрачених у процесі праці, та можливість їх використання в організації та управлінні господарською діяльністю означених підприємств. Тому наукові підходи до формування теоретико-методичного забезпечення управління діяльністю рекреаційних підприємств базуються на поєднанні головних положень рекреалогії, менеджменту та маркетингу, сучасних умов ринкової економіки, теорій гри, відпочинку та рекреації з ситуативним, адаптивним та системним підходами, що дозволяє підприємствам максимально врахувати рекреаційні потреби споживачів та вчасно реагувати на зміни конкурентного середовища.

Зростання взаємозалежності держав на основі поглиблення міжнародного поділу праці посилюється активізацією процесів інтеграції на-

ціональних економік у глобалізований гео економічний простір та світовий ринок. Особливо помітною ця тенденція стає в сфері інвестиційної діяльності в міжнародному туризмі та гостинності, яка починає відігравати роль однієї з головних рушійних сил розвитку світового економічного процесу та все більшою мірою визначає структуру міжнародної торгівлі в сфері послуг, науково-технічного співробітництва, впливає на характер спільного підприємства, що радикально змінюватиме перспективи розвитку економіки територій у процесі глобалізації.

Загалом природно-рекреаційні ресурси України є надзвичайно сприятливими і можуть задовольняти рекреаційні потреби як українських так і закордонних громадян. Вся територія України є потужним рекреаційно-туристичним комплексом: Південь характеризується наявністю можливостей морського відпочинку на берегах Азовського та Чорного морів, що обіцяє найбільшу кількість сонячних днів; Захід країни пропонує відпочинок у змішаних, хвойних, унікальних з рідкісними породами дерев лісах, на гірських курортах; Північ та Схід України багаті на історико-культурні пам'ятки, що задовольняє пізнавальний та розважальний інтерес відпочинку; ментальність та доброзичливість українського народу є підґрунтям для розвитку сільського туризму на всій території України. Можна стверджувати, що для ряду регіонів України, де територіальне поєднання природних умов і ресурсів рекреаційно-оздоровчих факторів має чітко виражений характер, в стратегії їх соціально-економічного розвитку цей аспект повинен бути пріоритетним. Розробка стратегії управління розвитком сфери рекреації та туризму повинна ґрунтуватися на основних сформованих напрямках екологічно-безпечної економічної політики і потребує суттєвої адаптації існуючих у нашій країні норм і вимог до загальноєвропейських стандартів. Це вимагає поєднання всього позитивного, що набуто вітчизняною і світовою спільнотою в сфері теоретичних, методологічних, практичних основ рекреації, раціоналізації використання природно-ресурсного потенціалу туризму та рекреації, оптимізації функціонування екологічно-економічної системи, збереженні якості навколишнього природного середовища в контексті екологічно-безпечного просторового розвитку.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- Аеротерапія** — повітролікування — використання дії на організм повітря, що вільно рухається в цілях лікування і гартування [15].
- Анімалотерапія** — метод лікування людини при взаємодії з тваринами [78].
- Антропоекологічна концепція** — концепція, що розглядає важливу роль навколишнього середовища в житті людини, у створенні умов для найбільш повного фізичного, духовного та соціального благополуччя [47].
- Апітерапія** — загальна назва методів лікування різних захворювань людини із застосуванням живих бджіл, а також продуктів бджільництва [47].
- Арт-терапія** — метод психотерапії, що використовує для лікування і психокорекції художні прийоми і творчість, такі як малювання, ліплення, музика, фотографія, кінофільми, книги, акторська майстерність, створення історій і багато що інше [31].
- Атрактивність** — привабливість, відносно явище, яке тісно пов'язаний як з об'єктивним якісним розумінням, так і з відносним суб'єктивним розумінням залежним від соціокультурної оцінки тими чи іншими групами відпочиваючих [42].
- Біотичні рекреаційні ресурси** — ресурси живої природи, що сприяють як лікуванню та оздоровленню, так і задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів туризму [76].
- Біотичні чинники** — сукупність факторів навколишнього середовища, що впливають на організми життєдіяльністю інших організмів [55].
- Бульвари** — алея або смуга зелених насаджень уздовж (зазвичай посеред) вулиці (спочатку — на місці колишніх міських валів), уздовж берега річки, моря, призначена для прогулянок. Бульвари також служать для пішохідного руху, короткочасного відпочинку, захищають тротуари і будівлі від пилу і шуму. На бульварах розміщують пам'ятники і скульптури, фонтани, дитячі і спортивні майданчики, кафе і торгівельні кіоски [8].
- Ванни** — водні процедури, що приймаються з гігієнічною або лікувальною метою [46].

- Відпочинок** — відновлення сил через зміну або припинення діяльності з короткою перервою [10].
- Вільний час** — час, який не пов'язаний із виконанням людиною професійних обов'язків та фізіологічних занять, становить приблизно чверть суспільного часу [19].
- Водолікування** — вживання води різної температури з профілактичною і лікувальною метою [45].
- Геліотерапія** — лікування і оздоровча дія сонячної радіації — визначається багатьма умовами і, в першу чергу, складом сонячного спектра [16].
- Гіпоксія** — зниження змісту кисню у тканинах організму, викликане захворюваннями органів дихання, серцево-судинної системи, отруєнням і т.д.; кисневе голодування [45].
- Гуманоцентровані концепції** — види концепцій, які поєднує орієнтування на потреби людини у всіх іпостасях, на всіх рівнях організації, від індивіда, малої групи, соціального об'єднання, класу, етносу, конфесії до людства включно [47].
- Дельфінотерапія** — спосіб лікування за допомогою ультразвукових коливань, які відтворюють дельфіни [76].
- Дендропарки** — парки, що створюються з метою збереження різноманітних видів дерев, чагарників, композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання [7].
- Діяльнісна концепція** — рекреаційна діяльність зіставляється із трудовою діяльністю, розглядається як особливий вид соціальної діяльності, невід'ємна частина способу життя [38].
- Дозвілля** — час, вільний від роботи, будь-якої справи [11].
- Душ** — водна процедура, що використовується з гігієнічною і лікувальною цілями [45].
- Екологічна мережа (екомережа) України** — єдина територіальна система, яка створюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біологічного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [41].
- Економіоцентровані концепції** — види концепцій, що виявляє місце економічних факторів у рекреації, як формування умов для норма-

льного функціонування у трудовому суспільстві та можливість відновлювати трудові ресурси, а також відображує економічну складову у формуванні окремої індустрії рекреації [47].

Ектоморфний тип рекреантів — тип рекреантів, що відрізняється прагненням зосередитися на власному внутрішньому стані, сприймати навколишній світ, виходячи зі свого настрою, а не таким, яким він є насправді [61].

Елементарне рекреаційне заняття — внутрішнє цілісна однорідна нероздільна на технологічні компоненти рекреаційна діяльність [20].

Ендоморфний тип рекреантів — тип рекреантів, ґрунтований на почуттях рекреантів, відкритий для сприйняття природи, що відчуває її нюанси — фізичні та естетичні [61].

Іппотерапія — метод лікування, заснований на взаємодії людини зі спеціально навченим конем, адаптованим до можливостей хворого в опануванні верхової їзди [78].

Історико-культурні рекреаційні ресурси — пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення [53].

Каністерапія — метод лікування людини при взаємодії з собаками [78].

Клімат — багатолітній режим погоди визначеної місцевості [16].

Кліматична адаптація — пристосованість до певних кліматичних умов [10].

Концепція — певний спосіб розуміння (трактування) якого-небудь предмета, явища або процесу; основна точка зору на предмет; керівна ідея для їхнього систематичного висвітлення [9].

Курортно-рекреаційна система — територіальне зосередження діяльності підприємств рекреаційної сфери, організацій та установ різних форм власності і господарювання, що використовують лікувально-оздоровчі, пізнавальні та інші ресурси з метою надання рекреаційних послуг і отримання прибутку [11].

Лісопарк — лісовий масив з елементами паркового благоустрою для масового відпочинку населення [7].

Медико-біологічна концепція — концепція, яка розглядає механізми лікування захворювань за допомогою лікувальних природних факторів, приводиться позиція про третій стан людини, «не хвороба — не здоров'я» та вчення про стрес [47].

Мезоморфний тип рекреантів — тип рекреантів, який характеризується любов'ю до природи, як джерела оптимізації, місця діяльності. Для них природа — об'єкт впливу [61].

Меморіальні парки — система споруд, окремих земельних ділянок, систем благоустрою та озеленіння, які мають історико-меморіальний зміст з особливим режимом використання. До комплексу можуть

входити культові споруди, музейні споруди, окремі стели та монументи, окремі ділянки та зони благоустрою, спеціальні інженерні системи, інші об'єкти, які відповідають суті меморіального парку [7].

Міра екзотичності — визначається як ступінь контрастності місця відпочинку по відношенню до місця постійного проживання [55].

Міра унікальності — визначається як ступінь неповторності об'єктів та явищ [55].

Музикотерапія — психотерапевтичний метод, що використовує музику як лікувальний засіб [45].

Натуроцентрована концепція — концепція, що формує уявлення про рекреаційну діяльність як одного із засобів охорони природи [47].

Обливання — найпростіша водна профілактична або лікувальна процедура, що призначається зазвичай на початку курсу водолікування, після чого переходять до процедур з більш вираженою дратівливою дією [45].

Обтирання — лікувально-профілактична процедура, що складається з інтенсивного короткочасового обтирання тіла [45].

Озокерит — корисна копалина (гірський віск) залягає у вигляді жил та тонковкрапленого матеріалу у піщано-глиністих породах [59].

Парки культури та відпочинку — культурно-освітні та рекреаційні підприємства, які надають послуги, у тому числі платні, що задовольняють потреби населення:

- створюють умови для культурного відпочинку на свіжому повітрі;
- пропонують розваги (атракціони, ігротеки тощо);
- створюють умови для занять фізичної культури;
- проводять лекції, концерти, творчі зустрічі, вистави, театралізовані видовища [8].

Пелоїди — осідання різних водоймищ, торф'яні відкладення боліт, виверження грязьових вулканів та інші природні утворення, що складаються з води, мінеральних і органічних речовин, що є однорідною тонкодисперсною пластичною масою [16].

Політекономічна концепція — концепція, яка заснована на необхідності відновлення та розвитку сил (рекреації) задля їх витрати у трудовому суспільстві [47].

Потенціал — можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення якого-небудь завдання [11].

Природні рекреаційні ресурси — фактори, речовини і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей [76].

- Рекреанти** — центральний елемент рекреаційної системи, що визначає сам факт її виникнення та розвитку. З позиції соціології та екології людини — це група, що зобов'язана своїм існуванням деякій події — виникненню вільного від занять часу [47].
- Рекреаційна діяльність** — система заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої та культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, розташованих поза межами їх постійного проживання [47].
- Рекреаційна сміність** — здатність території забезпечувати для певного числа відпочиваючих психофізіологічний комфорт і можливість спортивно-оздоровчої діяльності без деградації природно-територіального чи антропокультурного комплексу і швидкого зношування соціального обладнання [41].
- Рекреаційна територія** — територія, що використовується для оздоровлення людей [48].
- Рекреаційне навантаження** — сукупність безпосередніх впливів людини на природно-територіальний комплекс, насамперед на рослинний покрив [55].
- Рекреаційне природокористування** — цілісна система відносин «людина — довкілля», які складаються на певному етапі суспільного розвитку в процесі вивчення, освоєння, використання, перетворення, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу території (акваторії) задля задоволення індивідуальних та суспільних рекреаційних потреб [76].
- Рекреаційний об'єкт** — місце з обмеженою площею, що використовується для відпочинку [47].
- Рекреаційний потенціал** — сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов організації рекреаційної діяльності на певній території [59].
- Рекреаційні кліматичні ресурси** — ресурси, до яких відносяться, у першу чергу, погодні умови: кількість сонячних днів, ультрафіолетове випромінювання, чисте, наповнене фітонцидами та іонізоване повітря [10].
- Рекреаційні ландшафти** — ландшафти, що утворюються в зонах відпочинку або в зонах активного туризму [53].
- Рекреаційні ліси** — особлива категорія земель лісового фонду, на якій функція рекреаційного лісокористування є основною: парки, лісопарки, зелені зони міст [53].
- Рекреаційні ресурси** — об'єкти і явища природного та антропогенного походження, що мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні і кількісні параметри і виступають матеріальною основою для територіальної організації оздоровлення і лікування людей,

формування і спеціалізації рекреаційних районів (центрів) та забезпечують їх економічну ефективність [4].

Рекреаційні умови — сукупність компонентів і властивостей природного середовища, які сприяють рекреаційній діяльності, але при цьому не є її матеріальною базою [59].

Рекреація — процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час [55].

Сапропели — відкладення мула переважно органічного складу, які утворюються в прісних або низькомінералізованих, головним чином у материкових озерах [16].

Світлолікування — використання з лікувальною і профілактичною метою сонячного світла і світла від штучних джерел [12].

Система природно-ресурсних кадастрів — сукупності відомостей про кількісний і якісний стан природних ресурсів, їх економічну оцінку [74].

Сквери — упорядкована та озелена територія всередині житлової або промислової забудови. Сквер — об'єкт озеленення міста, що є ділянкою величиною 0,15–2 га; розміщується зазвичай на площі, перехресті вулиць, або на ділянці кварталу, що примикає до вулиці. Планування скверу включає доріжки, майданчики, газони, квітники, окремі групи дерев, чагарників. Призначається для короткочасного відпочинку пішоходів; художнього оздоблення архітектурного ансамблю [8].

Сопкові гряді — продукт діяльності так званих грядзових вулканів, сопок і інших утворень, розташованих у молодих складчастих областях, у зонах тектонічних порушень, складених глинистими породами [80].

Соціально-економічні рекреаційні ресурси — матеріально-технічна база рекреаційних об'єктів, частина матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувани рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві [53].

Соціально-культурна концепція — концепція, що розглядає сприйняття вільного часу як сфери освіти, формування, виховання, особистісної та соціальної культури, особистісних і цивільних якостей [48].

Спеціалізація — діяльність рекреаційних підприємств, спрямована на задоволення конкретних рекреаційних потреб, створення оптимальних умов для окремих рекреаційних занять [39].

Ступінь мозаїчності ландшафту — відношення кількості контурів урочищ до площі досліджуваних ландшафтів [34].

- Ступінь різноманітності ландшафтів** — відношення видів урочищ до площі ландшафтів; кількість контурів урочищ на одиницю шляху туристського маршруту, частота перегинів рельєфу на одиницю відстані та ін. [34].
- Сульфідні грязі** — відкладення мула переважно мінеральних (соляних) приморських і материкових озер, у які поступає велика кількість розчинених мінеральних речовин і твердих часток [80].
- Територіальна рекреаційна система** — рекреаційна система, яка характеризується єдиною територією, що має значний рекреаційний потенціал, сукупністю рекреаційних установ, які функціонують на основі тісних виробничих контактів, єдністю організаційних форм управління, які забезпечують ефективне використання природних рекреаційних ресурсів і соціально-економічних умов, що склалися на даній території [15].
- Територіально-рекреаційний комплекс** — особлива форма територіальної організації господарства, яка формується в процесі взаємопов'язаного розвитку рекреаційної та інших видів господарської діяльності на компактній території, що має специфічні соціально-економічні та природні характеристики [47].
- Техноекономічна концепція** — концепція, що розглядає наявність рекреаційних потреб населення як спонукання для організації однієї з галузей невиробничої сфери господарства [47].
- Туристичний потенціал території (об'єкта)** — сукупність природних та антропогенних ресурсів та можливостей для формування туристичного продукту й здійснення відповідних турів, подорожей, екскурсій [34].
- Функціональна відповідність** — відповідність потребам і умовам діяльності (лікування, оздоровчий відпочинок, спортивний або пізнавальний туризм) [81].
- Хромотерапія** — лікування за допомогою кольорового освітлення [12].

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Генеральну схему планування території України : Закон України від 7 лют. 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 30. — Ст. 204.
2. Про екологічну мережу : Закон України від 24 черв. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 45. — Ст. 502.
3. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : Закон України від 21 верес. 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 47 — Ст. 405.
4. Про курорти: Закону України від 5 жовтня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 50
5. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. // Голос України. — 1995. — 14.11.1995.
6. Водний кодекс України : прийнятий 6 черв. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 24. — Ст. 189.
7. Концепція розвитку парків на території міста Одеси №590-V від 30.11.2006
8. Програма розвитку зеленої зони м. Києва до 2010 року та концепції формування зелених насаджень в центральній частині міста / Рішення Київської міської Ради від 19 липня 2005 року N 806/3381
9. Бабарицька В.К. Менеджмент туризму. Туропереїтинг /В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська. — К.: Альтерпрес, 2004. — С. 288
10. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. — С. 395
11. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. — К.: Палітра, 1997. — С. 130
12. Беляев В.С. Здоровье, экология, спорт / В.С. Беляев. — М.: Сов. спорт, 1995. — С. 176
13. Блаво Рушель. Исцеление музыкой / Рушель Блаво,. — СПб. : Питер, 2003. — 188 с.
14. Буркинський Б.В. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні / [Б.В.Буркинський, Т.П.Галушкіна, В.С.Реутов.]. — Одеса: ІПРЕД НАН України, 2011. — 346с.
15. Веденін Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем / Ю.А. Веденін. — М.: Изд-во МГУ, 1986. — С. 87-112

16. Ветитнев А.М. Курортное дело: учебное пособие / А.М. Ветитнев, Л.Б. Журавлева. — М.: КНОРУС, 2006. — С. 528
17. Воробйова О.А. Збалансоване природокористування та господарювання в рекреаційно-туристичній сфері: монографія / О.А. Воробйова. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. — 248с.
18. Воробйова О.А. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері: монографія / О.А. Воробйова, І.М. Дишловий, С.К. Харічков. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. — 374с
19. Грушин Б.А. Свободное время. Актуальные проблемы / Б.А. Грушин. — М., 1966.
20. Гудзь П.В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. — Донецьк: Юго-Восток, 2001. — С. 270
21. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник/За заг. ред. Ю. С. Шемшученка.-К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008.- 720 с.
22. Еколого-економічна оцінка розвитку територій (на прикладі промислово — рекреаційної зони „Пересип-Лузанівка”). — Під наук. ред. проф. Т.П. Галушкіної. — Одеса: ТОВ „Інваті”, 2007. — 44с.
23. Євдокименко В. Регіональна політика розвитку туризму / В. Євдокименко. — Чернівці: Прут, 1996. — С. 288
24. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина I — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 76 с.
25. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: конспект лекцій з дисципліни. Частина II — Одеса: ОДЕУ, 2012 р. — 80 с.
26. Замкова А.В., Гусева О.В. Рекреалогія: методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни. — Одеса: ОДЕУ, 2010 р. — 38 с.
27. Зелена стратегія регіону: монографія/ [Б.В.Буркинський, Т.П.Галушкіна, В.С.Реутов, С.К.Харічков, С.Г.Нездоймінов та ін.]; за наук. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. Б.В.Буркинського, д.е.н., проф.Т.П.Галушкіної. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України. — Саки: ПП «Фенікс», 2011. — 448с.
28. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування: монографія / [Н.М.Андрєєва, Б.В.Буркинський, Т.П.Галушкіна, С.К.Харічков, С.Г.Нездоймінов та ін.]; під ред. д.е.н. проф. С.К.Харіčkова. — Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. — 484с.
29. Иойриш Н.П. Пчелы — крылатые фармацевты. Второе дополненное издание / Н.П. Иойриш. — М.: Изд-во «Наука», 1966. — С. 203
30. Иойриш Н.П. Пчелы и седицина / Н.П. Иойриш. — Ташкент: Изд-во «Медицина», 1975. — С. 277
31. Козлов П.С. Пансионаты для семейных / П.С. Козлов. — М.: Стройиздат, 1977.
32. Крестовская К.А. Целебные силы цвета, или цветотерапия в нашей жизни / К.А. Крестовская. — Ростов н/Д: Феникс, 2006. — С. 256
33. Курорты та санаторії України [Текст] : наук.-практ. довід. / [авт. — упоряд. : О. П. Тарасенко, В. С. Соколов ; за ред. : К. Д. Бабов, В. В. Єжов, О. М. Торохтін]. — К. : Фолігрант, 2009. — 428 с
34. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України. Навч. Посібник / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. — К.: Альтерпрес, 2007. — С. 369

35. Максименко С.В. Туристическая деятельность: международно-правовые аспекты / С.В. Максименко . — Одесса, 2001. — С. 175
36. Малишева Н. Р. Правові засади формування, збереження та раціонального використання національної та регіональної екологічної мережі України // Екологічне право України: Академічний курс : підручник. — К., 2005.
37. Масляк П.О. Рекреаційна географія: Навч. посіб. / П.О. Масляк. — К.: Знання, 2008. — С. 343
38. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола. — Львів, 1997. — С. 9-33
39. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов . — М.: Изд-во МГУ, 1981. — С. 207
40. Младенов С. Мед и медолечение. Издание третье, стереотипное. Перевод с болгарского / С. Младенов. — София: Изд-во «Земиздат», 1974. — С. 228
41. Нездоймінов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід / С.Г. Нездоймінов. — Одеса: Астропринт, 2009. — С. 304
42. Николаенко Д.В. Рекреационная география / Д.В. Николаенко. — М., 2001. — С. 258
43. Обзор мирового экономического и социального положения, 2011. Великая «зеленая» техническая революция. Общий обзор.-Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2011. — 37с.
44. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. / Є.В. Панкова — К.: «Альтерпрес», 2003. — С. 352
45. Петрушин В.И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений /В.И. Петрушин. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — С. 176
46. Популярная медицинская энциклопедия. Гл. ред. А.Н. Бакулев, Ф.Н. Петров. М., «Советская Энциклопедия», 1961. 1256 столб. С илл., 12 л. Илл. (Гос. науч. изд-во «Советская Энциклопедия»). Энциклопедия. Словари. Справочники) — С. 346
47. Преображенский В.С. Основные концепции и модели рекреологии. Теоретические проблемы рекреационной географии / В.С. Преображенский, В.А. Квартальнов. — М.: 1989.
48. Преображенский В.С. Теория рекреологии и рекреационной географии / В.С. Преображенский, И.В. Зорин, В.А. Квартальнов, Ю.А. Веденин, [и др]. — М.: 1992.
49. Причорноморські лимани: гігієнічні та медико-екологічні аспекти збереження природних лікувальних ресурсів [Колективна монографія] / А. В. Мокієнко, О. М. Нікіпелова, Л. Б. Солодова [та ін.]; під ред. А. В. Мокієнко, О. М. Нікіпелової, К. Д. Бабова. — Одеса: ТЕС, 2012. — 274 с. — (рос).
50. Садченко Е. В. Принципы и концепции экологического маркетинга [монография] /Е.В.Садченко. — Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины.- Одесса:Астропринт,2002.- 398с.
51. Семенов В.Ф. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності/ В.Ф. Семенов, М.Д. Балджи, В.М. Мозгальова; за ред. В.Ф. Семенова: монографія. — Одеса: Вид-во «Optimum», 2008. — 201с.

52. Сидоров В.М. Рекреаология — система наук об отдыхе / В.М. Сидоров — К., 1990.
53. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. — С. 336
54. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика: / [В.М.Андерсон, Н.М.Андрєєва, О.М.Алимов та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В.Хлобистова. — ДУ «ІЕ ПСР НАН України», ПРРЕД НАН України, СумДУ, НД ІСРП.-Сімферополь: ІТ «АРИАЛ».- 2011. — 589с.
55. Стафійчук В.І. Рекреаология. Навчальний посібник. 2-е вид. / В.І. Стафійчук — К.: Альтерпрес, 2008. — С. 264
56. Стеценко М., Домашнінець В. Природа України в контексті екополітики. // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. — К.:Національний екологічний центр України, 2000. — 244с.
57. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. / О. Г. Топчієв. — О. : Астропринт, 2005. — 632 с.
58. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид., виправл. / В.Л. Петранівський, М.Й. Рутинський; Ред. проф. Заставного Ф.Д. — К.: Знання, 2008. — С. 575
59. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортология. Навчальний посібник / Н.В. Фоменко — К.: Центр навчальної літератури, 2007. с. 312
60. Шмагина В.В. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития / В.В. Шмагина, С.К. Харичков. — Одесса, 2000. — С. 70
61. Юнг К., Шелдон У., Хейманс-Ле-Сенн, Леонгард К., Личко А. Е. Психология и психоанализ характера. — Самара: БАХРАХ, 1997. — 640 с.
62. Яковенко И.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований / И.М. Яковенко. — Симферополь, «Таврия», 2003. — С. 335.
63. Черчик Л.М. Маркетинг рекреаційних територій: теорія, методологія, практика. Монографія. — Луцьк: ЛДТУ, 2006. — 136 с.
64. Конищева Н.И., Рудь Д.В., Шинкаренко М.Н. Анализ рынка туристических услуг на основе маркетингово-социологических исследований // Вісник ДІТБ, 2005, № 9. — С. 149 — 162.
65. Карягін Ю.О., Тимошенко З.І., Демура Т.О., Мунін Г.Б. Маркетинг турпродукту. Підручник. — К: Кондор, 2009. — 394 с.
66. Гродзинская И.А. Стратегия развития санаторно-курортного и туристическо-рекреационного комплекса на примере Одесской области / В.В. Лебедева, И.А. Гродзинская // Міжнародний вектор туризму: сьогодні, майбуття. матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. — Вип. 3. — Луганськ: Знання, 2008. — Ч.2. — С. 17-20.
67. Гродзинская И.А. Механизм формирования стратегии развития предприятий санаторно-курортного комплекса / И.А. Гродзинская, В.В. Лебедева // Wykształcenie i nauka bez granic- 2009, Przemysł : Nauka I studia, — 2009, — vol. 5, — P. 36-39.
68. Гродзинська І.О. Необхідні заходи для збільшення долі туристично-рекреаційної діяльності у макроекономічних (бюджетних) показниках на прик-

ладі Одеської області / І.О. Гродзинська, В.В. Лебедева // Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — Одеса, 2008. — № 11 (67). — С. 3-10.

69. Гродзинська І.О. Управління інноваційною діяльністю підприємств санаторно-курортного комплексу / І.О. Гродзинська, В.В. Лебедева // Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції „Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика”, Луцьк, 2010. — С. 344–346.

70. Гродзинська І.О. Управління інноваційною діяльністю підприємств санаторно-курортного комплексу / І.О. Гродзинська, В.В. Лебедева // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі України, Луцьк. — 2010. — С. 81–83.

71. Гродзинська І.О. Формування сценаріїв розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу / І.О. Гродзинська, В.В. Лебедева // Торгівля і ринок України: тематичний збірник наукових праць з проблем торгівлі і громадського харчування. — Донецьк : ДОНДУЕТ, 2010. — Вип. 28. — Т. 2. — С. 55–61.

72. Зорин І.В. Население и рекреация / И.В. Зорин, В.М. Кривошеев // Окружающая среда и народонаселение. М.: Статистика, 1981. Вип. 35. С. 60-71

73. Кравців В.С. Концептуальні засади реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні / В.С.Кравців, П.В.Жук // Регіональна економіка. — 2010. — №4.- С.7-17.

74. Лебедева В.В. Формування моделі управління підприємствами санаторно-курортного комплексу / В.В. Лебедева // Науковий вісник — ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2009. — № 3 (81). — С. 34–40.

75. Лебедева В.В. Формування портрету клієнтів підприємств санаторно-курортного комплексу / В.В. Лебедева // Науковий вісник — ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2010. — № 5 (106). — С. 21–28.

76. Любіцева О.О. Потенціал рекреаційний /Екологічна енциклопедія. — Т.3.-К., 2008. — С.129-130.

77. Любіцева О.О. Теоретичні та прикладні питання рекреаційно-туристичного природокористування в столичному місті / О.О. Любіцева, І.В. Кочеткова // Культура народів Причорномор'я. — Симферополь: Межвуз. центр «Крым», — 2009. — № 176. — С. 136-138. — Бібліогр.: 3 назв. — укр.

78. Момоток Т. Упровадження ідей сталого розвитку в реабілітаційний процес дітей з особливими потребами. Матеріали Всеукраїнської відеоконференції «Модернізація освіти для сталого розвитку». Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка», №1. 2011 р.

79. Нездоймінов С.Г. Концептуальні підходи до «зеленого регіоналізму» як екологічного імперативу розвитку рекреації та туризму в Україні./ С.Г.Нездоймінов, Н.М.Андрєєва // Регіональна економіка. Науково-пкртичний журнал. — Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. — №2(64). — С.80-88.

80. Панченко Т.Ф. Курортно-рекреаційна система України: сучасний стан та перспективи розвитку / Т.Ф. Панченко // Туристично-краєзнавчі дослідження. — Вип. 2. — К.: Кармаліта, 1999

81. Родичкин И.Д. Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины / И.Д. Родичкин // Строительство и архитектура. — 1978. — №9.
82. Родоман Б.А. Вокруг науки об отдыхе / Б.А. Родоман // Знание — сила. — 1985. — №9. — С. 3-5
83. Стеченко Д.М. Наукова парадигма регіоналогії туризму / Д.М.Стеченко // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. — Вип. IV. — Ч.І. — 2005. — С.38-43.
84. Харічков С.К. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму / С.К. Харічков, С.Г.Нездоймінов, І.М.Дишловий // Маркетинг і менеджмент інновацій. Науковий журнал. - 2011.- №6.- С.145-149.
85. Одрехівський М.В. Валеологічні інноваційні центри: економічні проблеми створення і функціонування. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/odrehivsky0.htm
86. Воодушевляющая оперная музыка способно замедлит сердцебиение и снизить кровяное давление [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://www.likar.info/novosti-so-vsego-mira/news-19903-voodusevlyayuschaya-opernaya-muzyika-sposobno-zamedlit-serdtsebieenie-i-snizit-krovyano-e-davlenie/>
87. Барабоха Н.М., Барабоха О.П., Ушатий В.М. Роль національних природних парків у формуванні екологічної мережі України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pnpp.info/index.php?option=nauchniyotdel&Itemid=57>
88. Виа-региа как символ объединения Европы [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www.via-regia.org/news/news11/news21_11.php
89. Діяльність підприємств сфери послуг за 2011р. Експрес-випуски. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/expres.htm>
90. Доповідь України на Конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/34903999-643.html>
91. Инструкция по применению апитерапии (лечение пчелиным ядом) путем пчеложалений. МЗ СССР 1959 год. [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://zdorovja.com.ua/content/view/2421/248/>
92. Классификация и учет природных ресурсов [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://art-con.ru/node/2718>
93. Манько А. Потенціал природних краєзнавчо-туристичних ресурсів України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/natural/vlnu/Mv/2008_24/30.pdf
94. Обзор мирового рынка туризма [Електронний ресурс].- Режим доступа: <http://news.finance.ua>
95. Обзор мирового туррынка [Електронний ресурс].-Режим доступа: <http://www.tourvest.ru>
96. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.unwto.org/>
97. Офіційний сайт Державного агентства України з туризму і курортів [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua/>
98. Офіційний сайт міста Одеси [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.odessa.ua/>

99. Офіційний сайт туроператора Italiatour [Електронний ресурс]- Режим доступу:<http://www.italiatour.ru/page/page>
100. Офіційний туристичний портал міста Одеси [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.odessatourism.in.ua/>
101. Премия за ответственный туризм [Електронний ресурс].- Режим доступа: <http://www.rejoinslatribudesplanteurs.org/ru>
102. Туризм зелений, екологічний, зелений, або сільський. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.ecotyrim.com/zelenuj.php>
103. Туристичний сайт Одеської області [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.tourregion.od.ua/>
104. Microsoft и Всемирная туристская организация будут стимулировать инновации в секторе туризма [Електронний ресурс]- Режим доступа: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2012-02-28/microsoft-i-vsemirnaya-turistskaya-organizatsiya-budut-stimulirovat-innovat>
105. The Global Cleantech Innovation Index 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.brandingreen.ru/researches/279.html>
106. Tourism investing in energy and resource efficiency. United Nations Environment Programme. 2010. — P.410-447. [Електронний ресурс].- Режим доступа: <http://biodiv.unwto.org/en>
107. UNWTO World Tourism Barometer. Advance Realease, 2011. — Madrid: World Tourism Organization [Електронний ресурс].- Режим доступа: <http://statistics.unwto.org/en/publication/compendium-tourism-statistics-2011-edition/>
108. Hughes, J., Daaboul Y., Fino, J., Shaw, G. (1998). The Mozart effect on e ileptiform activity. Clin Electroencephalogr, 29 (3), 109-19. Retrieved December 3, 2007, from Pubmed Database
109. Organization development and transformation: managing effective change / edition by Wendell L. French, Cecil H. Bell, Jr., Robert A. Zawacki. — 4thed, 1994. — 164 p. 195

ДОДАТКИ

Додаток А

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КЛІМАТИЧНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

№ з/п	Назва району	Географічне розташування	Середня t °C		Кіл-ть сонячного сяйва годин/рік	Вологість повітря на рік, %	Сер. кіл-ть опадів за рік, мм	Характеристика
			січень	липень				
1	ПБК	Південне узбережжя Криму від мису Іллі (поблизу Феодосії) до мису Айл (поблизу Севастополя) і південні схили Кримських гір до висоти 600 м	від +3 до +4	від +20 до +24	2200 — 2350	60%	350-400	Область субсереднеземноморського помірно-континентального клімату. М'яка волога зима та спекотне сухе безхмарне літо
2	Карпати	Гірські райони Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернігівської області	передгір'є від -3 до -5	500 — 600 м близько +7	-	70%	600-1000	При вторгненні антарктичних циклонів взимку температура падає до — 30 °C. Літо прохолодне й вологе з частими дощами і вітрами
			15000 м від -12 до -30	від +15 до +20				
3	Степова зона	Рівнинна частина	від — 0,1 до -7,6	від +21,5 до +23,5	2011 — 2383	43-73	-	Клімат рівнинної частини помірно континентальний. В степовій зоні досягає максимальної континентальності
4	Приморська зона	Вузька (40 км) приморська смуга, Одеська група курортів	від -3 до -6,5	від +21,5 до +23,4	2100 — 2500	40 — 75	-	Тепла і м'яка зима, жарке літо

Закінчення дод. А

№ з/п	Назва району	Географічне розташування	Середня t °С		Кіл-ть сонячного сяйва годин/рік	Вологість повітря на рік, %	Сер. кіл-ть опадів за рік, мм	Характеристика
			січень	липень				
5	Лісостепова зона	Більше третини території України (34%) припадає на лісостепову зону	від -3 до -7	від +18,3 до + 23	1843 — 2000	-	430 — 660	Кліматичні умови лісостепу є комфортними або субкомфортними для рекреаційних занять
6	Полісся	Волинь, Київська, Рівненська, Житомирщина	- 4 (Волинь) – 36 (Суми)	від +17 до + 19,5	145 — 155	80%	500 — 600	Клімат помірний, вологий, комфортна погода припадає здебільшого на літні місяці

Додаток Б

**ЛІКУВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕФІРНИХ ОЛІЙ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ**

№ з/п	Найменування ефірної олії	Властивості	Примітки
1	Рожевого дерева	Володіє бактерицидними, протівірусними, знеболювальними властивостями. Полегшує кашель, нормалізує мозковий кровообіг, знижує кров'яний тиск.	Використовується при стресах, головних болях, мігренях, алергічних висипаннях
2	Грейпфрутова	Володіє антисептичною, бактерицидною дією. Сприяє виведенню шлаків та токсинів. Покращує функції печінки та жовчного міхура. Вибілює шкіру та підвищує її пружність. Покращує кровообіг.	Використовується при погіршенні кровообігу, ожирінні та целюліті
3	Розмарина	Володіє ранозагоючими, протизапальними властивостями, стимулює кровообіг.	Використовується при целюліті, а також для укріплення волосся. Профілактика та лікування гострих респіраторних захворюваннях
4	Лавандова	Володіє протівірусними, протизапальними властивостями, чинить добре регенерувальне та антисептичне сприяння. Стимулює мозковий кровообіг та пам'ять.	Використовується для профілактики ОРЗ та грипу, при шкірних захворюваннях, м'язових хворобах, ревматизмі, подагрі, артритих та невритих

Додаток В

ЛІКУВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОСЛИН
ТА ЇХ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ

№ з/п	Найменування рослини	Поширення	Склад	Властивості та примітки
1	Подорожник	Луга, пасовисько, біля доріг	Лимонна кислота, майже 4% танину	Чинить протизапальовальну та безпечну дію. Використовується при захворюваннях дихальних органів, фурункульозі, набряках, запалюванні шкіри та при укусах комах
2	М'ята	Культивується всюди по дворах	1,5-3,5% ефірної олії, 3-12% танинів, кавава та хлорогенова кислоти, ментол	Знеболювальна дія, застосовується при хворобах шлунково-кишкового тракту та печінки, володіє жовчогінною властивістю (при каменях у жовчному міхурі)
3	Шавлія	Середземноморська рослина, зростає, в основному, у садах	1,0-2,5% ефірної олії, майже 4% катехінової, танинової речовини, 5-6% смолистих речовин, фітонциди	Використовується при бронхіті, при запалюванні ротової порожнини, при запаленні печінки, жовчного міхура, нирок. Використовується у вигляді настоїв при тяжкозагояваних ранах

Додаток Д

МІСІЯ САНАТОРІЮ

«Ми, колектив однодумців і професіоналів санаторію «N» Наша діяльність направлена на відновлення здоров'я своїх клієнтів, освоєнню нових медичних програм, досягненню досконалості як обслуговування.

Ми об'єднали всі зусилля для надання своїм клієнтам самого високого рівня всіх пропонованих послуг.

Ми відновлюємо здоров'я і даримо краси. Нашими клієнтами є прогресивні і освічені люди, які піклуються про своє здоров'я і красу. Ми пишаємося тим, що робимо і віддані нашій компанії. Ми використовуємо наш професійний досвід, застосовуючи на благо наших клієнтів сучасні методи і способи оздоровлення.

Наші корпоративні, етичні і професійні норми вимагають додавання всіх зусиль для досягнення найкращих результатів. Санаторій «N» — підприємство, яке об'єднує людей, що розділяють ці погляди.

Додаток ДІ

ПЕРЕЛІК ОРІЄНТОВАНИХ ПРОГРАМ АМБУЛАТОРНО-САНАТОРНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Програми	Зміст програми
«здоровий хребет»	програма лікування захворювань хребта
«п'ять елементів життя»	програма комплексного підходу до здоров'я з точки зору східної філософії
«лікування ШКТ»	комплекс заходів щодо відновлення функцій шлунково-кишкового тракту
«фенікс»	антистресова програма для зайнятих людей
«програма корекції ваги»	комплексна програма по нарощуванню або зниженню маси тіла

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Ірина Олександрівна ГРОДЗИНСЬКА
Сергій Георгійович НЕЗДОЙМІНОВ
Ольга Володимирівна ГУССЕВА
Алла Василівна ЗАМКОВА

ОСНОВИ РЕКРЕАЛОГІЇ

(ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИЙ
ТА МАРКЕТИНГОВИЙ АСПЕКТ)

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 07.11.2013 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 14,85. Тираж 300 прим.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.